

POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA U ZAVODU ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

**IZVJEŠTAJ MONITORING TIMA NEVLADINIH ORGANIZACIJA
AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA
CENTAR ZA ANTIDISKRIMINACIJU "EKVISTA"
CENTAR ZA GRAĐANSKO OBRAZOVANJE
SIGURNA ŽENSKA KUĆA**

**Projekat finansira
Evropska unija posredstvom
Delegacije Evropske unije u Crnoj
Gori**

**Ambasada
Savezne Republike Njemačke
Podgorica**

Podgorica 15. jun 2012.

HRA
MONTENEGRO

**HUMAN
RIGHTS
ACTION**

Centar za građansko obrazovanje

**Beogradski centar
za ljudska prava**

POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA PRITVORENIH LICA
I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA U
ZAVODU ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA

IZVJEŠTAJ MONITORING TIMA NEVLADINIH ORGANIZACIJA

AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA
CENTAR ZA ANTIDISKRIMINACIJU "EKVISTA"
CENTAR ZA GRAĐANSKO OBRAZOVANJE
SIGURNA ŽENSKA KUĆA

Podgorica, 15. jun 2012.

AUTORI:

Danilo Ajković

Velibor Bošković

Nataša Gardašević

Jovana Hajduković

Daliborka Knežević

Maja Raičević

Nikoleta Strugar

Olivera Vulić

UREDNIKA:

Tea Gorjanc-Prelević

Ova publikacija je nastala uz finansijsku pomoć Evropske unije i Ambasade Savezne Republike Njemačke u Podgorici. Publikacija ne sadrži formalno saopštenje i ne predstavlja nužno službeni stav donatora.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	8
O projektu	
Posjete i drugi izvori informacija	
Istorijat Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija	
2. Spriječavanje i zaštita od zlostavljanja	12
Spriječavanje zlostavljanja od strane zatvorskih službenika	
Pritužbe zatvorenika	
Rezultati istraživanja među osuđenim licima u ZIKS-u u Podgorici	
Evidentiranje primjene sredstava prinude	
Vezivanje	
Preporuke	
Smrtni slučajevi u posljednje tri godine	
Spriječavanje zlostavljanja lica u pritvoru	
Slučajevi zlostavljanja u pritvoru	
Udaljenje (suspenzija) službenika osumnjičenog za zlostavljanje	
Uslovi izdržavanja pritvora	
Preporuke	
Odnosi između zatvorskog osoblja i zatvorenika	
Nasilje među zatvorenicima	
Preporuke	
3. Disciplinske kazne i postupci.....	37
Prekršaji i kazne	
Upućivanje u samicu	
Upoznavanje sa pravima i obavezama	
Disciplinski postupak	

Usamljenje i premještaj osuđenih lica

Pravna pomoć

Preporuke

4. Uslovi smještaja 50

Opšte napomene

Nedovoljan kapacitet i prenaseljenost

Smještaj i uslovi za izdržavanje kazni za osobe sa invaliditetom

Smještaj maloljetnika

Internet stranica

Dostupnost zatvorske posteljine i vešeraja

Prostorije za bračne posjete

Prostorije za vjerske obrede

Upotreba uređaja za domaćinstvo

Pušenje

Preporuke

Kazneno – popravni dom Podgorica (KPD)

Disciplinsko odjeljenje KPD

Kuhinja i trpezarija

Paviljon „A“

Paviljon „B“

Paviljon „C“

Paviljon „D“

Paviljon „F“ – Zatvor za maloljetnike, žene i strance

Stranci i drugi osuđenici

Zatvor za kratke kazne

Istražni zatvor (zatvor Podgorica)

Preporuke

Zatvor Bijelo Polje

5.	Zdravstvene usluge	78
	Psihijatrijska zaštita	
	Štrajk gladu u zatvoru	
	Hepatitis C	
	Tretman zavisnika od psihoaktivnih supstanci	
	Preporuke	
6.	Tretman	97
	Tretman lica u pritvoru	
	Tretman osuđenih lica	
	Prijem osuđenih lica	
	Klasifikacija po grupama	
	Obrazovanje i obuka	
	Slobodne aktivnosti	
	Postpenalni tretman	
	Odlučivanje o uslovnom otpustu	
	Preporuke	
7.	Kontakt sa spoljnim svijetom	122
	Zatvor Podgorica i Zatvor Bijelo Polje	
	Istražni zatvor	
	Preporuke	
8.	Zaposleni	131
	Brojno stanje i potrebe službe	
	Uslovi rada – odmor i plata	
	Rad na određeno vrijeme i bez ugovora	

Stručnost zaposlenih

Zaštitna oprema i uniforme

Primjena sile

Zaposleni u zatvoru u Bijelom Polju

Preporuke

9.	ZAKLJUČAK	140
10.	UPOREDNA TABELA SA PREPORUKAMA (CPT / OMBUDSMAN / NVO)	143
11.	DODATAK: Istraživanje "Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika"	

1. UVOD

O projektu

Projekat "Monitoring poštovanja ljudskih prava u ustanovama zatvorenog tipa u Crnoj Gori", čiji je cilj unaprijeđenje ljudskih prava lica koja borave u ovim ustanovama, izvode nevladine organizacije „Akcija za ljudska prava“ (HRA), kao nosilac projekta, Centar za antidiskriminaciju "EKVISTA", Centar za građansko obrazovanje (CGO) i Sigurna ženska kuća (SŽK), u saradnji sa Beogradskim centrom za ljudska prava i Letonskim centrom za ljudska prava, a finansiraju Evropska unija posredstvom Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i ambasada Savezne Republike Njemačke u Podgorici.

U okviru projekta, 25. oktobra 2011, zaključen je Sporazum o saradnji između nosioca projekta NVO „Akcija za ljudska prava“, Ministarstva pravde i Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS). Sporazum je omogućio posjete obučenog tima monitora objektima ZIKS-a u Podgorici i Bijelom Polju uz prethodnu najavu od najmanje 24 h, pristup medicinskoj i dokumentaciji vezanoj za disciplinske postupke pritvorenih i osuđenih lica, predstavljanje izvještaja o posjetama i razgovor o izvještaju na okruglom stolu, izradu priručnika o pravima pritvorenih i osuđenih lica i saradnju na javnoj kampanji čiji je cilj približavanje prava pritvorenih i osuđenih lica široj javnosti.

Cilj sprovedenog monitoringa bio je izrada izvještaja o usvajanju preporuka iz Izvještaja crnogorskoj Vladi o posjeti Crnoj Gori Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ponašanja ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) obavljenog od 15. do 22. septembra 2008. godine (u nastavku: "CPT, Izvještaj o posjeti 2008")¹ uz dodatna zapažanja i preporuke nevladinih organizacija koje učestvuju u ovom projektu.

Posjete i drugi izvori informacija

Članovi monitoring tima nevladinih organizacija su u periodu od novembra 2011. do februara 2012. godine posjetili četrnaest puta objekte ZIKS-a u Podgorici i dva puta zatvor u Bijelom Polju. Posjete su obavili članovi monitoring tima, koji su po obrazovanju pravnici i socijalni radnici. U sastavu tima bio je i ljekar, specijalista psihijatrije. Svi članovi tima obučeni su za monitoring zatvora na treningu održanom od 12. do 14. maja 2011. godine u Podgorici.²

Prilikom posjeta posvećena je pažnja postupanju zatvorskog osoblja prema licima lišenim slobode, uslovima u kojima ova lica borave, i, uopšte, načinu funkcionisanja ZIKS-a. Pažnja je posvećena i uslovima u kojima zatvorsko osoblje radi, u onoj mjeri koliko je to bilo moguće.

¹ Izvještaj je dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>

² Trening su vodili iskusni i renomirani treneri iz partnerskih organizacija – Beogradskog centra za ljudska prava i Letonskog centra za ljudska prava.

Informacije o radu ustanova za izvršenje krivičnih sankcija prikupljane su tokom posjeta, putem razgovora sa licima lišenim slobode, njihovim porodicama i bliskim osobama, ali i praćenjem izveštaja međunarodnih tijela i organizacija, državnih organa, nevladinih organizacija i medija.

Saradnja sa upravom ZIKS, posebno direktorem Milanom Radovićem i načelnikom Kazneno-popravnog doma Urošem Bogavcem, opšte posmatrano, bila je zadovoljavajuća, imajući u vidu da je ovaj projekat prvi intenzivniji i sveobuhvatniji monitoring zatvora u Crnoj Gori od strane organizacija građanskog društva. Službenici ZIKS-a bili su ljubazni i trudili se da monitorima izađu u susret. Nije nam odobreno da sa službenicima razgovaramo o njihovim radnim uslovima, niti da ih o tome anketiramo, ali smo i o tome svejedno od službenika i ministarstva pravde dobili neophodne informacije.

Međutim, treba imati u vidu da monitorima nije omogućeno da razgovaraju sa osuđenim licima bez prisustva službenika ZIKS, što je ugrozilo vjerodostojnost informacija koje smo dobili u takvim razgovorima, a koje su bile i komplimenti upravi ZIKS-a. S druge strane, zahvaljujući razumjevanju i podršci ministra pravde i ljudskih prava, Duška Markovića i pomoćnice ministra Slavice Rabrenović, ovaj nedostatak je donekle nadomješten sprovođenjem anonimne ankete među osuđenim licima u Podgorici u martu i aprilu 2012. Upitnik je sadržao 65 pitanja kombinovanog tipa koje su izradili članovi monitoring tima. Od ukupno 840 lica na izdržavanju zatvorske kazne anketirano je njih 495, tj. 58,9%, što je veoma zadovoljavajući rezultat, ako se uzme u obzir da je u vrijeme anketiranja veliki broj osuđenika bio na radu, a izvestan broj odbio da učestvuje u anketi iskazujući sumnju u njen anonimni karakter. Statističku obradu rezultata ankete izvele su dr Olivera Komar i Radmila Bogojević sa fakulteta Političkih nauka. Članovi monitoring tima razgovarali su ili anketirali i 11 lica koja su bila na izdržavanju kazne zatvora u ZIKS-u posljednjih dvije godine.

Svaka najavljena posjeta je odobrena, a pristup prostorijama bio je neograničen. Pristup dokumentaciji koja se tiče položaja lica lišenih slobode, a koja ne predstavlja službenu tajnu, ukoliko je postojala, bila je dostupna.

Obavljeno je i nekoliko posjeta licima u istražnom zatvoru, kao i nasumični obilazak svih prostorija istražnog zatvora po izboru monitora, što je dozvolio predsjednik Višeg suda u Podgorici, Mušika Dujović.

Prilikom izrade izvještaja korišćeni su međunarodni standardi i preporuke, standardi i izvještaji CPT-a³ i Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore⁴ i njihove preporuke,

³ Izvještaj Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) o posjeti Crnoj Gori od 15. do 22. septembra 2008. godine, dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>, i odgovori Vlade Crne Gore na izvještaj CPT iz marta 2010. godine, dostupno na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-04-inf-mne.pdf>. U tekstu izvještaja pozivamo se i na preporuke koje je CPT po određenim pitanjima iznio u izvještajima o posjetama i drugim evropskim državama.

⁴ Poseban izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda o stanju ljudskih prava osuđenih i pritvorenih lica, mart 2011. godine, dostupan na <http://www.ombudsman.co.me/izvještaji.php>

Evropska zatvorska pravila i drugi dostupni međunarodni standardi, iskustva i publikacije partnerskih organizacija Beogradskog centra za ljudska prava⁵ i Letonskog centra za ljudska prava. Navedeni izvori, kao i ovaj izvještaj, po njegovom objavljivanju, dostupni su na internet stranici projekta: www.hraction.org/monitoring u ustanovama zatvorenog tipa.

Istorijat Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija

Prvim crnogorskim državnim zatvorom može se smatrati manastirska Ladnica, čiji je prvi uhapšenik bio posljednji crnogorski guvernadur Vuko Radonjić, po njemu nazvan Guvernadurica. Međutim, prvi tkz. *Kažnjeni zatvor* je nastao 1893. na današnjoj teritoriji Podgorice, poznat pod imenom Jusovača. Zgradu je za vrijeme turske vladavine u dijelu Stare varoši, na Draču, podigao podgorički zabit Juso Mučin Krnić, zvani Jusuf - beg, zapovjednik policijske stanice, po kome je i ta zgrada i cijeli kompleks kasnije dobio ime Jusovača. Jusovi potomci su ga prodali crnogorskim vlastima za 150 napoleona, koji ga 1893. godine pretvaraju u Kazneni zavod za robijanje političkih zatvorenika. Kraljevina Jugoslavija ovaj zatvor proglašava kao Centralni kazneni zatvor za Crnu Goru.

Iako su u Podgorici postojala još tri zatvora (Lamarin, zatvor Radio - stanica ili Markoni, zatvor Kuća Rogošića i zloglasni logor na Zabjelu) - Jusovača je imala važnu ulogu prvo kao istražni a onda i kao tranzitni, najstariji podgorički zatvor. Jusovača je služila kao zatvor i posle Drugog svjetskog rata, tj. do kraja šezdesetih i otvaranja Kazneno-popravnog doma u predgrađu Podgorice, Spužu.

U formi u kojoj danas funkcioniše, Zavod za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS) osnovan je 1994. godine Uredbom Vlade RCG u cilju stvaranja jedinstvenog penalnog sistema u Crnoj Gori. Nalazi se na devetom kilometru od centra Podgorice, starim putem Podgorica-Danilovgrad, Velje brdo 81412 – Spuž.

ZIKS je podijeljen u četiri organizacione cjeline, i to: Istražni zatvor, Kazneno popravni dom i Zatvor za kratke kazne koji se nalaze u Spužu, i Zatvor Bijelo Polje, koji se nalazi u istoimenom gradu.

U Kazneno popravnom domu Podgorica (KPD) izvršava se kazna zatvora od 40 godina, kazna zatvora u trajanju dužem od 6 mjeseci za osuđena muška lica, kazne maloljetničkog zatvora koje su izrečene u krivičnom postupku, kao i izvršavanje kazne zatvora izrečene u krivičnom i prekršajnom postupku za žene. ZIKS-om rukovodi direktor koga imenuje Vlada na period od četiri godine i za rad odgovara Vladi.

U vrijeme izrade ovog izvještaja aktuelni direktor Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija Milan Radović (nekadašnji predsjednik Višeg suda u Podgorici i generalni sekretar Skupštine Crne Gore) imenovan na tu dužnost 30. jula 2009. od strane Vlade Crne Gore, razriješen je dužnosti direktora, na lični zahtjev, na sjednici Vlade 31.05.2012.godine. Na

⁵ "Postupanje prema licima lišenim slobode", Izveštaj I, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010. i "Zabrana zlostavljanja i prava lica lišenih slobode u Srbiji", Izvještaj II, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2011.

istoj sjednici za v.d. direktora imenovan je Miljan Perović, dosadašnji rukovodilac policijskog Sektora za obezbjeđenje ličnosti i objekata.

Prethodnici Milana Radovića su: Božidar Vuksanović (v.d. direktor Uprave policije Crne Gore i bivši poslanik u Skupštini Crne Gore i direktor Uprave Carina CG) koji je obavljao tu dužnost od 13.09.2005. do 23.jula 2009, i Dragan Pajović (direktor Centra za djecu i mlade Ljubović) koji je tu dužnost obavljao u periodu od 5. decembra 2003 do 13. septembra 2005. godine, kada je razriješen te dužnosti odlukom Vlade Crne Gore.

Nadzor nad radom ZIKS-a u prvom redu sprovodi ovlašćeni službenik Ministarstva pravde (pomoćnica ministra nadležna za oblast kontrole izvršenja krivičnih sankcija, Slavica Rabrenović, imenovana na tu funkciju 2011. godine), uslove izdržavanja kazne i postupanja sa zatvorenicima kontroliše Zaštitnik ljudskih prava i sloboda kao i Evopski komitet za zaštitu od torture (CPT). Od decembra 2011. godine, odlukom Vlade ZIKS je organ uprave u Ministarstvu pravde i ima manji stepen samostalnosti nego do sada.

Od prijema Crne Gore u sklopu državne zajednice Srbija i Crna Gora u Savjet Evrope 3.aprila 2003. CPT je posjetio Crnu Goru dva puta – 2004. i 2008. godine i o tim posjetama objavio dva izvještaja.

2. SPRIJEČAVANJE I ZAŠTITA OD ZLOSTAVLJANJA

Svaki oblik zlostavljanja, odnosno, mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja prema zatvorenicima zabranjen je međunarodnim standardima i domaćim propisima koji uređuju rad ZIKS-a.⁶

Zlostavljanje se može javiti u različitim oblicima, od kojih su najčešći zloupotreba mjera prinude od strane zatvorskih službenika, loši uslovi smještaja, uskraćivanje neophodnog zdravstvenog tretmana, nepreduzimanje potrebnih mjera za sprječavanje zlostavljanja među zatvorenicima. Država je dužna da preduzme mjere da spriječi sve ove oblike zlostavljanja.

Ovdje razmatramo mjere preduzete za sprječavanje zlostavljanja od strane zatvorskih službenika, kao i za sprječavanje zlostavljanja od strane samih zatvorenika u ZIKS-u. Ostalim mogućim izvorima zlostavljanja posvećena su posebna poglavlja izvještaja.

Sprječavanje zlostavljanja od strane zatvorskih službenika

Iako zatvorsko osoblje mora povremeno primjeniti silu da bi obuzdalo zatvorenike koji nasilno reaguju, fizičku snagu i druge mjere prinude nikada ne smiju upotrebljavati kao kaznu.⁷ Prema zatvoreniku koji ispolji neposlušnost mogu se preduzeti samo mjere predviđene disciplinskim postupkom.⁸

Prema *Pravilniku o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija* fizička snaga se može upotrebljavati radi savladavanja otpora lica lišenog slobode, sprječavanja bjekstva, odbijanja fizičkog napada na službeno lice ili drugo lice lišeno slobode, sprečavanje nanošenja povrede drugom, samopovređivanja i prouzrokovanja materijalne štete.⁹ Kada prestane neposredni razlog za upotrebu sredstava prinude, službenik obezbijedenja će obustaviti njihovu dalju

⁶ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966, čl. 7; Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, 1984 i Opcioni protokol, 2002; Evropska konvencija o ljudskim pravima, 1950, član 3, Evropska konvencija o sprječavanju mučenja i nečovjećnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, 1987, Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima (Evropska zatvorska pravila), Savjet Evrope, 2006; Ustav Crne Gore, čl. 28; Krivični zakonik, čl. 166a, čl. 167; Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 14b; Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u ZIKS-u, čl. 54.

⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 47, Izvještaj o posjeti Jermeniji 2006, st. 42.

⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Turskoj 2005, st. 41.

⁹ Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, *Sl. list RCG* br. 68/06, čl. 58 st.2

upotrebu.¹⁰ Međutim, ***Pravilnik bi trebalo precizirati tako da rječitije upozori službenike da je zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile čim se savlada otpor lica lišenog slobode.***

Da je ovakvo preciziranje neophodno, uvjerali smo se na osnovu otvorenog razgovora s nekoliko pripadnika službe obezbjeđenja u ZIKS-u. Razumjeli smo da ni iskusniji pripadnici službe obezbjeđenja ne znaju da ne smiju da nastave da npr.šamaraju zatvorenika onda kada su ga već obuzdali, bez obzira na to što je on prije toga uradio.

Ovaj razgovor nas je uvjerio da nije ispunjena preporuka CPT data na osnovu posjete ZIKS-u 2008. godine: "da se zatvorski službenici podsjetu da sila koja se koristi da bi se kontrolisali nasilni ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri u kojoj je to neophodno i da od momenta kad se ponovo uspostavi kontrola nad osuđenima nema nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca".¹¹

CPT naglašava značaj obuke osoblja nadležnog za primjenu zakona (policije i zatvorskih službenika). "Nema bolje garancije protiv zlostavljanja neke osobe koja je lišena slobode nego što je to pravilno obučeno policijsko ili zatvorsko osoblje. Kvalifikovani službenici su sposobni da uspješno izvršavaju svoje dužnosti bez pribjegavanja zlostavljanju, pri tome vodeći računa o osnovnim garancijama za pritvorenike i zatvorenike."¹²

Monitoring tim je na osnovu razgovora sa rukovodiocem i pripadnicima službe obezbjeđenja ZIKS zaključio da svi oni nisu prošli obuku o ljudskim pravima na apsolutnu zabranu zlostavljanja¹³, o vještinama koje omogućavaju minimalnu upotrebu prinude radi obuzdavanja agresivnih zatvorenika¹⁴, o tome da pojavi samopovređivanja treba pristupiti kao vjerovatnom psihičkom poremećaju, a ne namjernoj nedisciplini¹⁵, o umjeću komunikacije zasnovane na poštovanju ljudskog dostojanstva, koja ima za cilj smanjivanje napetosti, itd.

Svim pripadnicima službe obezbjeđenja, koji su već u kontaktu sa osuđenima, obezbijediti posebno prilagođen program obuke u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti.

¹⁰ Isto, čl. 54.

¹¹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 47

¹² CPT standardi, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/Inf (92) 3, st. 59.

¹³ Vidi Evropska zatvorska pravila, 81.4.

¹⁴ Vidi Evropska zatvorska pravila, 66.

¹⁵ CPT, Izvještaj o posjeti Hrvatskoj 2007, st. 95.

Pritužbe zatvorenika

Prema podacima uprave ZIKS o broju pritužbi koje su podnijela lica lišena slobode protiv zatvorskog osoblja zbog zlostavljanja za posljednje tri godine, 2009. godine nije registrovan nijedan slučaj, 2010. su prijavljena četiri slučaja prekoračenja upotrebe sile, a 2011. prijavljen je jedan službenik, kome je u disciplinskom postupku izrečena novčana kazna.¹⁶ Zbog prekoračenja ovlašćenja u vidu nesavjesnog rada u službi obezbjeđenja po službenoj dužnosti pokrenut je jedan slučaj, a o slučajevima pokrenutim po privatnim krivičnim tužbama ZIKS nema podatke.¹⁷

Za razliku od uprave ZIKS-a, koja tokom 2009. nije registrovala nijednu pritužbu zbog prekoračenja upotrebe sile, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda primio je takvu pritužbu od pritvorenika Igora Milića i Dalibora Nikezića, utvrdio da je prema njima primjenjena prekomjerna sila u vidu fizičke snage i gumene palice, utvrdio kršenje prava i 2010. dao preporuku za otklanjanje povrede, koja je djelimično ispunjena.¹⁸ Povodom te pritužbe zamjenica Zaštitnika je obavila razgovor sa podnosiocima pritužbe, bez prisustva službenih lica, kada je još uvijek jedno od dva prijavljena lica imalo vidljive povrede donjih ekstremiteta, kao i u predjelu glave, naročito oko očiju.¹⁹ Zaštitnik je preporučio upravi zatvora da se svi umiješani stražari u konkretni događaj disciplinski procesuiraju, ali je od 5 službenika zatvora, za koje je Zaštitnik utvrdio da su učestvovali u događaju, postupak pokrenut samo protiv 3 zaposlena lica. Trojica službenika kažnjeni su umanjnjem plate nekoliko mjeseci i bili su uklonjeni iz istražnog zatvora dok su se podnosioci pritužbe u njemu nalazili. Podnosioci pritužbe podnijeli su i krivične prijave protiv službenika ZIKS-a. Nadležno tužilaštvo je odbacilo prijave, ocjenivši da su zatvorski službenici protiv pritvorenika primijenili silu „u neophodnoj mjeri“. Nakon odustajanja nadležnog tužioca od krivičnog gonjenja, gonjenje su preuzeli oštećeni, tužba je odbijena, a oštećeni su podnijeli predstavku Evropskom sudu za ljudska prava zbog zlostavljanja i nedjelotvorne istrage zlostavljanja i taj postupak je u toku.²⁰ U januaru 2011. godine, ista lica su prijavila nova

¹⁶ Odgovor Uprave ZIKS na pitanja monitora, 25. maj 2012.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija od 29. marta 2010, dostupna na: <http://www.ombudsman.co.me>

¹⁹ Iz izvještaja Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, 2009. godine, slučaj I.M. i D.N.

²⁰ “XXIII Milić protiv Crne Gore (predstavka br. 54999/10) XXIV Nikezić protiv Crne Gore (predstavka br. 10609/11). Povod za predstavku je intervencija službenika Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija Spuž dana 27.10.2009.godine, protiv podnosioca predstavki, koji se kao pritvorena lica nalaze u Zavodu, a radi izvršenja disciplinske odluke o njihovom izmiještanju u disciplinsko odjeljenje i pretresa prostorije, po dojavi da se u istoj nalazi bodež. Podnosioci predstavke smatraju da su tom prilikom bili žrtve torture, čime bi bila povrijeđena njihova prava iz člana 3 Konvencije, koji zabranjuje mučenje ili nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Podnosioci predstavke smatraju da im je povrijeđeno i pravo iz člana 13 Konvencije, koji se odnosi na pravo na djelotvorno pravno sredstvo, jer Osnovni državni tužilac u nPodgorici nije sproveo zakonitu,

zlostavljanja i podnijeli su novu krivičnu prijavu protiv stražara KPD ZIKS-a, ali, prema informaciji zastupnika oštećenih, državni tužilac do danas nije reagovao.

Tokom 2010, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda primio je ukupno 44 pritužbe od strane lica lišenih slobode, od koji se 12 odnosilo na zlostavljanje u ZIKS-u. U osam slučajeva utvrdio je da nije bilo povrede prava, a u jednom je utvrdio povredu prava (gore opisani slučaj dvojice pritvorenika D. Nikezića i I. Milića). U jednom slučaju povreda je otklonjena u toku postupka, a postupak po jednoj pritužbi nije završen u izvještajnoj godini.²¹

Tokom 2011, Zaštitnik je primio 11 pritužbi koje su se odnosile na zlostavljanje. U jednom slučaju utvrdio je da nije bilo povrede, u dva slučaja povreda je otklonjena u toku postupka pa je postupak obustavljen, a u dva slučaja Zaštitnik je obustavio ispitni postupak jer su podnosioci pritužbe obustavili saradnju.²²

Do okončanja rada na izvještaju u junu 2012. Zaštitnik je dao dvije preporuke ZIKS-u. U januaru 2012, Upravi ZIKS je preporučeno da, bez odlaganja, preduzme mjere da se iz kancelarije rukovodioca službe obezbjeđenja u Zatvoru za kratke kazne i drugih kancelarija uklone i premjeste u posebnu prostoriju svi predmeti koji su oduzeti od lica lišenih slobode kao i predmeti čije držanje ili upotreba nije dozvoljena.²³ U postupku je utvrđeno da je rukovodilac službe obezbjeđenja M.I. u svojoj kancelariji držao predmete oduzete od osuđenih lica, među kojima i dva „buzdovana“, koje je koristio nad osuđenikom R.B, i da je zbog držanja i dodirivanja osuđenika R.B. u predjelu međunožja službenik M.I. disciplinski kažnjen.

U drugom slučaju, utvrđeno je da je zatvorski službenik u KPD, paviljonu ”C”, 7. novembra 2011, primijenio fizičku snagu prema osuđeniku N.D. tako što ga je udarao svežnjem ključeva po glavi i šamarao po licu, kao i da je komandir pod nadimkom „C.“, šamarao osuđenika. Osuđenik je Zaštitniku rekao da je nakon incidenta sa komandirima ”C” disciplinski kažnjen, smješten u samicu, i tamo bio vezan za krevet 12 sati. U ovom slučaju, Uprava ZIKS nikada nije dostavila Zaštitniku video snimak događaja koji se odigrao u hodniku, obrazlažući da memorija video nadzora koji je instaliran u konkretnom odjeljenju podatke čuva najduže sedam dana. Od trenutka događaja do traženja snimka video nadzora proteklo je 16 dana, pa je uprava odgovorila Zaštitniku da snimak ne postoji. *Zaključujemo da je neophodno obezbijediti da se video zapis čuva znatno duže od 7 dana kako bi se svi*

efikasnu i djelotvornu istragu.” Izvještaj Zastupnika Crne Gore pred Evropskim sudom za ljudska prava za 2011. godinu

²¹ Iz izvještaja Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2010. godinu

²² Iz izvještaja Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2011. godinu

²³ Preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda upućena Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija br. 513/11 od 16. januara 2012.

*slučajevi nasilja djelotvorno istražili i sankcionisali, u skladu sa mišljenjem Zaštitnika u ovom slučaju.*²⁴

Da su službenici ZIKS-a koristili silu prema osuđenim licima potvrdilo nam je i 8 od 11 bivših osuđenika s kojima smo razgovarali ili koji su popunili naš upitnik.²⁵ Bivši osuđenik S.M. naveo je da on sam nije bio zlostavljan, ali je prisustvovao zlostavljanju drugih osuđenih lica.²⁶ Drugi bivši osuđenik Ž.Š. naveo je da zatvorenici zlostavljanja u ZIKS-u po pravilu rijetko prijavljuju tužilaštvu, policiji i Ombudsmanu jer se boje posledica. On sam tvrdi da je bio zlostavljan dok je izdržavao kaznu zatvora, a to nije prijavio, a prisustvovao je i zlostavljanju drugih osuđenih lica.²⁷

Bivši osuđenici s kojima smo razgovarali, objasnili su da se prijave koje podnose osuđena lica Upravi zatvora, protiv zatvorskih službenika, završavaju tako što službenici podnesu kontra prijavu protiv osuđenika zbog napada na službeno lice u vršenju službene dužnosti i one se evidentiraju prije prijave osuđenih lica, zbog čega onda osuđena lica povlače svoje prijave, ako su uopšte evidentirane, zbog postojanja prijave protiv njih. Iz tog razloga Upravi zatvora se vrlo malo prijavljuju slučajevi zlostavljanja osuđenih lica od strane zatvorskog osoblja, a prijave nadležnom tužilaštvu su još ređe. "Zatvor je zatvoren sistem u kome se osjećaš bespomoćno i znaš da tvoja riječ mnogo manje vrijedi u odnosu na riječ službenika. Znaš da ćeš uvijek izvući deblji kraj".²⁸

Bivša osuđenica, koja je doživjela zlostavljanje za vrijeme boravka u pritvoru 2008²⁹, navela je da treba obratiti posebnu pažnju na pojedine službenike ZIKS-a. Pojedine komandirke ponašale su se prema osuđenicama "kao da su nevažne", a postojale su pojedine osuđenice koje su zadobile njihove simpatije i imale privilegije veće od drugih. "Posle batina koje sam primila poslali su me odmah u samicu, sve kako majka ne bi mogla da me vidi pretučenu".³⁰

²⁴ Preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda upućena Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija od 20. februara 2012.

²⁵ Razgovori sa bivšim osuđenima, Podgorica, februar-mart 2012. godine

²⁶ Iz razgovora sa bivšim osuđenikom, mart, 2012. godine

²⁷ Iz razgovora sa bivšim osuđenikom, mart, 2012. godine

²⁸ Razgovor sa bivšim osuđenikom, februar 2012, Podgorica.

²⁹ Vidi CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 46.

³⁰ Iz razgovora sa bivšom osuđenicom, V.K, april, Podgorica 2012. godine

Rezultati istraživanja među osuđenim licima u ZIKS u Podgorici

Četvrtina (25,9%) ispitanih osuđenih lica u Podgorici³¹ odgovorila je da su službenici zatvora prema njima primjenjivali silu.³²

Na pitanje da li ste bili svjedok primjene sile prema drugom zatvoreniku, više od trećine (36.3%) ispitanika odgovorilo je potvrdno.³³

Gotovo polovina ispitanika (48.6%) potvrdila je da u ZIKS-u postoje skrivena mjesta u paviljonima za koja sumnjaju ili znaju da služe primjeni ili prikrivanju prekomjerne upotrebe sile. U zatvoru za kratke kazne ovaj procenat je bio niži (22.2%). Upitani da navedu mjesta koja potencijalno služe za primjenu sile, ispitanici su najčešće navodili „mjesta u paviljonu A pored prijemnog odjeljenja, posebne prostorije u paviljonu A, to su mjesta gdje nema kamera, prostor iza komandirove kancelarije, wc u komandirovoj kancelariji, šetalište u disciplinskom odjeljenju i samice“. Takođe su naveli da se sila sprovodi i u situacijama kada „nestane struje“.³⁴

Evidentiranje primjene sredstava prinude

Da bi se spriječila ugroženost i bespomoćnost ljudi u zatvorenim zatvorskim sistemima, uvodi se obaveza obavješćavanja nadležnih organa van zatvora o upotrebi sredstava sile, da bi se obezbijedila nezavisna istraga. CPT je preporučio Crnoj Gori da obezbijedi „evidentiranje svake situacije kada se protiv zatvorenika posegne za sredstvima sile, pri čemu se mora navesti tačno vrijeme i trajanje njihove primjene.“³⁵ Prema propisima na snazi, postoji obaveza evidentiranja svake upotrebe sredstava prinude.³⁶

³¹ Anketirano je 58,9% svih osuđenih lica smještenih u ZIKS-u u Podgorici.

³² Na pitanje da li su službenici zatvora nekada koristili silu prema konkretnom ispitaniku za vrijeme boravka u zatvoru, od 478 datih odgovora potvrdno je odgovorilo 124 osuđenika, negativno 354, dok 17 osuđenika nije dalo nikakav odgovor. U zatvoru za kratke kazne u Podgorici, na isto pitanje, od 85 ispitanika njih 15 odgovorilo je potvrdno, 69 negativno, dok jedno osuđeno lice nije dalo nikakav odgovor.

³³ Od 471 odgovora, potvrdnih je 171, negativnih 300, dok nikakav odgovor nije dalo 24 osuđenika. Od toga, u okviru zatvora za kratke kazne u Podgorici, od 83 data odgovora, potvrdnih je bilo 11, negativnih 72, dok 2 osuđenika nisu dala nikakav odgovor, što predstavlja 13.3% potvrdnih, odnosno 86.7% negativnih odgovora.

³⁴ Iz istraživanja „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija-stavovi osuđenika“, sprovedeno tokom marta i aprila 2012. godine u Podgorici

³⁵ CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 47, tač. 1; CPT standardi, tač. 53.

³⁶ Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 57, st. 1, *Sl. list CG*, br. 68/2006 od 10.11.2006.

Zatvorenik Igor Milić sa kojim smo razgovarali u prisustvu službenika zatvora, imao je primjedbu na postupanje službenika obezbijedenja. U razgovoru je naveo da ga je službenik obezbijedenja spriječio u samopovređivanju, ali i da je to postupanje bilo za njega posebno ponižavajuće, jer je dobio više šamara nakon što je prestao da se samopovređuje.³⁷ Nakon provjere evidencije primjene mjere i sredstava prinude u odnosu na konkretno lice ustanovljeno je da nad istim *nikada nisu primijenjene nikakve mjere prinude*. Događaj u vezi samopovređivanja koji nam je opisao zatvorenik Igor Milić, provjerili smo iz više izvora, koji su potvrdili njegove navode, čak i u dijelu primljenih šamara. Kako provjerom evidencije nismo našli nikakve pisane tragove o navedenoj primjeni sile, **zaključujemo da se ne evidentira svaki slučaj primjene sredstava prinude**, što nije prihvatljivo.

Zaključujemo da preporuka CPT nije primjenjena i da se mora obezbijediti evidencija svih slučajeva primjene sile prema zatvorenicima.

Pored toga, CPT smatra da akti povređivanja mogu često biti izraz problema psihološke ili psihijatrijske prirode i da na ove probleme treba djelovati prvenstveno terapijski, a ne disciplinskim kažnjavanjem.³⁸

Sredstva prinude prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija su: fizička snaga, vezivanje, izdvajanje, gumena palica, šmrkovi sa vodom, specijalno obučeni psi, hemijska sredstva i vatreno oružje.³⁹

Prema Pravilniku o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u ZIKS-u, o upotrebi fizičke snage direktor je dužan da obavještava Ministarstvo pravde samo ako je nastupila teška tjelesna povreda lica nad kojim je fizička snaga upotrijebljena.⁴⁰ Primjera radi, u Srbiji se ministarstvo obavještava o svakom slučaju primjene sile, uz ljeakarski izvještaj o nastalim povredama i izjavu lica u odnosu na koga je sila primjenjena.⁴¹

Važeći Pravilnik treba izmijeniti tako da se obezbijedi pregled ljekara u svakom slučaju primjene sile, i dostavljanje izvještaja nadležnom ministarstvu i državnom tužiocu, imajući u vidu da i krivično djelo Zlostavljanje ne podrazumijeva nanošenje teške tjelesne

³⁷ Razgovor sa osuđenim licem tokom posjete, Podgorica 2011. godina.

³⁸ CPT, Jermenija, 2007, st. 95.

³⁹ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 61

⁴⁰ Pravilnik o načinu vršenja službe službe obezbijedenja, naoružanja i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 57.

⁴¹ Čl. 130, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, "Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 72/2009 i 31/2011.

povrede.⁴² CPT je u izvještaju objavljenom 2009. Vladi Crne Gore naglasio da je važno osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva.⁴³ Ovo se odnosi kako na lica u pritvoru tako i na osuđena lica. U razgovoru sa predstavnicima uprave ZIKS-a navedeno je da o svakoj težoj povredi koja se desi prilikom primjene mjera prinude nad osuđenim licem od strane službenika zatvora obavještavaju policiju, koja obavještava nadležno tužilaštvo, ali nam nisu mogli dati preciznije podatke o tome.⁴⁴

Dokumentacija o primjeni mjera prinude u koju smo imali uvid sastoji se od: izvještaja o upotrebi sredstva prinude, službene zabilješke jednog ili više lica, izjava jednog ili više svjedoka i izjave lica nad kojim je primijenjena mjera prinude. Međutim, Pravilnikom nije propisano obavezno uzimanje izjave lica u odnosu na koje je sila primijenjena, pa ga obavezno treba dopuniti.⁴⁵ Dokumentacija u koju smo imali uvid odnosila se na 2010. godinu, iako je blagovremeno tražen uvid i u 2009. i 2011. godinu, ali za taj period dokumentacija nije bila dostupna. Zbog ove situacije nije bilo moguće provjeriti da je dokumentacija uredno vođena, odnosno da li je potpuno usvojena preporuka CPT o neophodnosti evidentiranja svake situacije u kojoj je primijenjena sila.

Ne poštuje se ni preporuka CPT da "sve relevantne izjave koje zatvorenika, kao i zaključke ljekara, treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku",⁴⁶ jer se sve izjave i ne evidentiraju u pisanom obliku. Do ovog zaključka članovi monitoring tima došli su kada je u razgovoru sa upravom zatvora navedeno da se „nekada vrši usmeno saslušanje”.⁴⁷ *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija trebalo bi dopuniti tako da izričito predvide i ovu obavezu.*

⁴² Krivični zakonik, "Sl. list RCG", br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i "Sl. list CG", br. 40/2008 i 25/2010, čl. 166a: (1) Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vrijeđa ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Ako djelo iz stava 1 ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

⁴³ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, st. 47.

⁴⁴ Razgovor sa načelnikom KPD, Podgorica, 27. 12. 2011. godine

⁴⁵ "O upotrebi sredstava prinude službenik obezbijedenja je dužan da odmah sačini pismeni izvještaj u koji unosi podatke o: licu prema kome je sredstvo prinude upotrijebljeno, razlozima i načinu upotrebe i nastalim posledicama...", čl. 57, st. 1 Pravilnika o načinu vršenja službe službe obezbijedenja, naoružanja i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.

⁴⁶ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 47.

⁴⁷ Iz razgovora sa upravom zatvora, Podgorica, 29. novembar 2011. godine

Vlada Crne Gore je 2009. godine usvojila Akcioni plan za prevenciju torture⁴⁸, kojim je predviđeno da se unaprijedi sistem vođenja evidencija i to tako da se u svim zatvorskim jedinicama uspostavi i vodi posebna evidencija, odnosno registri za evidentiranje povreda, kao i traumatskih povreda lica lišenih slobode. Takođe je planirano da se u svim zatvorskim jedinicama uspostavi i vodi posebna evidencija kroz registre za evidentiranje slučajeva upotrebe sredstava prinude. U oba slučaja je navedeno da je Zavod za izvršenje krivičnih sankcija realizovao planirane aktivnosti i da su uspostavljene posebne evidencije, odnosno registri. Međutim, određeni registri prilikom traženja na uvid nisu dostavljeni članovima monitoring tima, dok su neki dostavljeni za određenu godinu, a za istu vrstu registra za drugu godinu nisu postojali, ili je, prema kazivanju načelnika, trebalo posebno vrijeme i odobrenje od strane uprave ZIKS da bi se omogućio uvid. Iz navedenog može se zaključiti da još uvijek nije uspostavljena posebna evidencija za sve zatvorske jedinice, a da se u jedinicama u kojima je uspostavljena i u kojima se vode posebni registri ne vodi ažurno.

Vršenjem uvida u dokumentaciju iz 2010. godine uočeno je u jednom slučaju da postoji izjava lica nad kojim je primijenjena prinuda, za koju je ocijenjeno da je bila opravdana, a radilo se o napadu osuđenog lica na drugo osuđeno lice. Međutim, u drugim slučajevima nije bilo nikakve izjave, a radilo se o primjeni sile od strane službenika zatvora jer osuđenik nakon više naređenja nije reagovao, što navodi na zaključak da se u slučaju nasilja između osuđenih lica obezbjeđuje pisana izjava, dok to nije uvijek slučaj kada je u pitanju napad službenog lica nad osuđenim licem. Prema navodima osuđenih lica u Podgorici u odnosu na koje su službenici primijenili silu, od 120 slučajeva, samo 25 osoba je reklo da je o tim slučajevima davalo pisanu izjavu, 95 osoba njih reklo je da nije davalo izjavu, dok četvoro nije odgovorilo na pitanje. U zatvoru za kratke kazne od 15 ispitanika u odnosu na koje je primijenjena sila, dvoje je davalo pisanu izjavu, 10 nije, a 3 osuđenika nisu dali nikakav odgovor. Dakle, **pisane izjave su, prema izjavama ispitanika, uzete tek od svakog petog osuđenika u odnosu na koga je primijenjena sila (20.8% : 79.2%).**⁴⁹

Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija (čl. 57, st. 1) treba dopuniti i precizirati tako da prilikom provjere navoda o upotrebi sredstava prinude izričito stoji obaveza da rukovodilac službe obezbijedenja u toku provjere navoda radi sačinjavanja pismenog izvještaja, *obavezno uzme i izjavu osuđenog lica nad kojim je primijenjena prinuda*, pa tek tada izvještaj sa utvrđenim činjenicama i ocjenom o pravilnosti upotrebe sredstva prinude dostavi direktoru.

Upotreba mjera prinude i evidencija o njihovoj upotrebi vodi se na jedinstven način u zatvoru u Podgorici i zatvoru u Bijelom Polju. Direktor zavoda za izvršenje krivičnih sankcija dužan je da obavijesti predsjednika suda o upotrebi sredstava prinude prema pritvorenom

⁴⁸ Akcioni plan za prevenciju torture, Vlada Crne Gore, 12. februar 2009.

⁴⁹ Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u ZIKS-u – stavovi osuđenika”, mart/april 2012, Podgorica

licu.⁵⁰ Predstavници uprave ZIKS tvrde da se sredstva prinude vrlo rijetko koriste, samo u izuzetnim i neophodnim situacijama, kao što su samopovrjeđivanje ili odvođenje lica u sud ili neko drugo izvođenje iz zatvora, dok se sredstva vezivanja prema maloljetnim licima ne primjenjuju.⁵¹ S druge strane, **istraživanje sprovedeno među osuđenim licima u Podgorici⁵² pokazalo je da je sila primjenjena u odnosu na bar svakog četvrtog osuđenika (25,9% ispitanika), što se ne može smatrati rijetkom primjenom sile.**⁵³

Vezivanje

Vezivanje, kao mjera prinude koristi se u ne malom broju slučajeva, navedeno je u razgovoru sa zaposlenima u zatvoru u Podgorici, ali je navedeno i da se za ovu mjeru prinude uvijek traži saglasnost zatvorskog ljekara koji nekada tu saglasnost daje telefonom, jer je jedini zatvorski ljekar i dosta je „opterećen”⁵⁴ dok prvu procjenu ipak daju nadležni u zatvoru.⁵⁵ Pravilnikom primjena ove mjere nije normirana ni približno u skladu s preporukama CPT koje nalažu da se koristi izuzetno i krajnje restriktivno. U slučaju, u kojem je Zaštitnik ljudskih prava i sloboda odlučivao 2012. godine, oštećeni je naveo da je ranije bio kažnjavao tako što je, između ostalog, proveo 12 h vezan za krevet u samici.⁵⁶ **Vezivanje čak i nasilnih ili neposlušnih zatvorenika za djelove namještaja ”dok se ne smire” je apsolutno neprihvatljivo, a primjena vezivanja kao kazne se ne smije upotrebljavati nikada i ni pod kojim uslovima.**⁵⁷

U izvještaju o Poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama⁵⁸, u tački 6.1 opisan je slučaj F.S, mentalno oboljele osobe, koja je nakon prijema u Istražni zatvor 18 dana provela vezana za krevet u oktobru 2010. godine, bez psihijatrijskog pregleda. U izvještaju je

⁵⁰ Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenik obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, Sl. list RCG br. 68/06, čl. 57 st. 5

⁵¹ Iz razgovora sa upravom Istražnog zatvora, Podgorica, 2012. godine

⁵² Anketirano je 58,9% svih osuđenih lica smještenih u ZIKS-u u Podgorici.

⁵³ Na pitanje da li su službenici zatvora nekada koristili silu prema konkretnom ispitaniku za vrijeme boravka u zatvoru, od 478 datih odgovora potvrdno je odgovorilo 124 osuđenika, negativno 354, dok 17 osuđenika nije odgovorilo. U zatvoru za kratke kazne u Podgorici, na isto pitanje, od 85 ispitanika njih 15 odgovorilo je potvrdno, 69 negativno, dok jedno lice nije dalo nikakav odgovor.

⁵⁴ Razgovor sa upravom zatvora, Podgorica, 27. 12. 2011. godine

⁵⁵ Razgovor sa upravom zatvora, Podgorica, 27. 12. 2011. godine

⁵⁶ Mišljenje i preporuka Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, br. 531/11 od 20.02.2012. godine

⁵⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Ujedinjenom Kraljevstvu, 1997, 107; Izvještaj o posjeti Hrvatskoj, 2003, 74.

⁵⁸ Izvještaj dostupan na: [http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf](http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf).

preporučeno Upravi policije, ministarstvu pravde i sudovima da obezbijede da se u svakom slučaju sumnje na mentalno oboljenje učinioa prekršaja ili krivičnog djela, to lice dovede na pregled kod specijaliste psihijatra i/ili uputi na vještačenje u odgovarajuću psihijatrijsku ustanovu, kao i da je neprihvatljiva praksa kontinuiranog vezivanja za krevet.

No, i pored preporuke, u dnevnim novinama, dana 23.2.2012, objavljena je informacija da je pritvorenik A.Ž. pred istražnim sudijom izjavio da je prva dva mjeseca svog boravka u Istražnom zatvoru „tamo bio vezan“. ⁵⁹ Sudski vještak je dao mišljenje da A.Ž. ima trajno duševno oboljenje - shizofreniju, te da je u vrijeme kada se desilo ubistvo bio isključene sposobnosti da shvati značaj djela.“

Izražavamo bojazan da se praksa prolongiranog "vezivanja", tj. mehaničkog ograničavanja slobode kretanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u ponavlja. Kriterijum odlučivanja ostaje nepoznat, s obzirom da u Zatvoru ne postoji registar u koji bi bile upisivane okolnosti koje su dovele do primjene ove mjere.

Prolongirana fiksacija (18 dana u prvom slučaju i čak dva mjeseca u drugom slučaju) je nedopustiva. Trajanje fiksacije treba da bude što je moguće kraće i to vrijeme treba mjeriti minutima, radije nego satima. ⁶⁰Uznemirenog pacijenta treba tretirati u drugačijem okruženju, poželjno bolničkom, nikako mu ne sputavati kretanje u zatvorskim uslovima. ⁶¹

Takođe, predlažemo uvođenje specijalnog registra gdje bi se evidentirali precizno svi slučajevi u kojima se pribjeglo mjeri fizičkog (mehaničkog) ograničavanja slobode kretanja. ⁶²

U nekoliko predmeta u zatvoru u Podgorici u kojima je vršen uvid u evidenciju o primjeni mjera prinude, kao sredstva prinude korišćena je gumena palica i u jednom slučaju usamljenje, za čiju primjenu je na obrascu za izvještaj ljekara specijaliste stajalo „sposoban

⁵⁹ Vijesti, 19. april 2012.

⁶⁰ Trajanje fiksacije treba da budu u najkraćem mogućem roku (obično minuti prije nego časovi). U izuzetnim slučajevima produženje fiksacije bi trebalo da garantuje dalji pregled od strane doktora. Fiksacija koja traje danima ne može imati nikakvo opravdanje i može dovesti do zlostavljanja. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

⁶¹ Što se tiče njene odgovarajuće primjene, imobilizaciju treba koristiti samo kao poslednje sredstvo da se spriječi rizik od oštećenja pojedinca ili drugih i to tek kada sve ostale razumne opcije ne postignu uspjeh u prevazilaženju ovih rizika; nikada ne bi trebala biti korištena kao mjera kažnjavanja ili kompenzacije zbog nedostatka treniranog osoblja; nikada ne bi trebala biti primijenjena u nemedicinskom okruženju, kada bi hospitalizacije bila više odgovarajuća intervencija. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

⁶² Poseban registar treba voditi da bi se zabilježili svi slučajevi u kojima se pribjegava sredstvima prinude; unos bi trebalo da obuhvati vrijeme kada je mjera počela i završila, okolnosti slučaja, razloge za pribjegavanje toj mjeri, ime doktora koji je naredio ili odobrio i opis bilo kakve povrede na licu ili osoblju. CPT, Posjeta Lihtenštajnu, 2007, st. 47.

za usamljenje⁶³. *Zatvorski ljekar ne bi trebalo da se izjašnjava da li je neko sposoban ili ne za usamljenje, niti za primjenu bilo kojeg drugog sredstva prinude, ali bi trebalo da ga svakodnevno obilazi dok traje mjera usamljenja, a ukoliko to nije u mogućnosti, tada ga obilazi medicinski tehničar i obavještava o njegovom stanju.*⁶⁴ Ovo je posebno važno iz preventivnih razloga, jer je mogućnost zlostavljanja povećava kada je osoba izdvojena ili se nalazi u samici.

Evidentiranje povreda nastalih primjenom sredstava prinude u okviru ZIKS-a, kao i izjave zatvorenika o načinu nastanka povreda, i nepostojanje posebnog registra o tome detaljnije je opisano u poglavlju Zdravstvene usluge.

Zaposleni u zatvoru u Bijelom Polju naveli su da posljednjih godina nisu primjenjivali mjere prinude, jer za njima nije bilo potrebe. Koristi se vezivanje samo kada lica odvođe na sud ili radi liječenja. Svi problemi koji nastanu rešavaju se razgovorom, bez primjene mjera prinude, a radi se uglavnom o lakšim problemima koji se brzo prevaziđu.⁶⁵ Ono što su članovi monitoring tima odmah uočili u Bijelom Polju jeste drugačija, opuštenija atmosfera u odnosu na Zatvor u Podgorici. Niko od osuđenih lica ni na koji način nije uputio primjedbu na postupanje prema njima, pa se stiče utisak da nasilja u toj zatvorskoj ustanovi nema. Ni CPT od zatvorenika u Bijelom Polju nije primio pritužbe za fizičko zlostavljanje 2008. godine.⁶⁶

Preporuke

- *Precizirati Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija tako što će se uvrstiti upozorenje da je, kada se otpor suzbije, zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile, odnosno kažnjavati primjenom sile.*
- *Svim pripadnicima službe obezbijedenja, koji su već u kontaktu sa osuđenima, obezbijediti posebno prilagođen program obuke u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti.*
- *Obezbijediti da se bez izuzetka vodi evidencija o svakoj primjeni mjera prinude u odnosu na pritvorena i osuđena lica.*

⁶³ Uvid u dokumentaciju tokom posjete, Podgorica 27. 12. 2011. godine

⁶⁴ Detaljnije o ovoj temi vidi Zdravstvene usluge.

⁶⁵ Razgovor sa zaposlenima, Bijelo Polje, 09.12. 2011. godine

⁶⁶ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, 45.

- *Izmjenom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija detaljnije propisati proceduru prilikom primjene sredstava prinude, a posebno predvidjeti da se obezbijedi pregled ljekara u svakom slučaju primjene sile, evidentiranje izjave lica u odnosu na koje je sila primjenjena i izvještavanje o tome nadležnog ministarstva i državnog tužioca.*
- *Dopunom propisa obezbijediti da zatvoreniku u odnosu na koga je primjenjena prinuda budu dostupne sve relevantne izjave koje je on dao, kao i zaključci ljekara.*
- *Obezbijediti da službenici ZIKS-a ne koriste improvizovana sredstva prinude, odnosno, da uništavaju sva takva sredstva koja pronađu kod zatvorenika, u skladu sa preporukom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda od 16.01.2012.*
- *Dopuniti Pravilnik o o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija tako što će se precizirati način upotrebe sredstava prinude u skladu sa standardima CPT, tako da se odgovarajuće spriječi zlostavljanje i pogotovo kažnjavanje primjenom sredstava prinude.*
- *Obezbijediti da se video zapis čuva znatno duže od 7 dana, u skladu sa mišljenjem Zaštitnika i njegovom preporukom.*
- *Apelujemo da se spriječi ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u, jer predstavljaju primjer zlostavljanja.*

Smrtni slučajevi u posljednje tri godine

Svaka smrt u zatvoru mora se posebno ispitati i uzrok smrti mora biti utvrđen da bi srodnici umrlog dobili sve informacije o okolnostima smrti, da bi se spriječili slični slučajevi ubuduće i, po potrebi, utvrdila odgovornost za lišenje života.⁶⁷

Od 2009. do 1. juna 2012. godine, u ZIKS-u je bilo ukupno šest smrtnih slučajeva, od čega četiri u Kazneno-popravnim domovima u Podgorici, a tri u istražnom zatvoru Podgorica. U odgovorima Uprava ZIKS nije navela uzroke smrti.⁶⁸

Na osnovu izvještaja medija, zaključuje se da se u 3 slučaja radilo o samoubistvu, dok se u 2 slučaja radilo o prirodnoj smrti. U jednom slučaju još uvijek nije nesporno utvrđeno da li je smrt nastupila kao posljedica samoubistva ili ubistva.⁶⁹

⁶⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Makedoniji, 2006, 107.

⁶⁸ Iz odgovora Uprave zatvora na upitnik monitoring tima od 28. februara 2012. informisani smo da je u ZIKS-u u periodu od 2009. do 2011. umrlo 6 lica, a mediji su u istom periodu izvijestili o 5 smrtnih slučajeva u ZIKS-u.

U Kliničkom centru 12. juna 2011. godine preminuo je osuđenik R. J. (64) iz Bijelog Polja, koji je dan ranije iz ZIKS-a, doveden u bolnicu. Obukcioni nalaz potvrdio je da je smrt „nasilna i da je nastupila trovanjem „ksalolom” kao i da je samoubilačkog porijekla.⁷⁰ Porodica je izjavila da odnos uprave ZIKS-a prema trovanju i smrti R.J. pokazuje "jasan osnov sumnje da se to namjerno prikriva kako bi se istina o uzroku trovanja i tome kako je došao do ovolike količine tabeta prikrila", zbog čega je suprug tužilaštvu podnijela krivičnu prijavu protiv „NN službenika ZIKS-a, a zbog krivičnog dijela Nesavjestan rad u službi.”⁷¹ Ona je navela da je njen suprug teško obolio zbog čega je tražio prekid kazne kako bi se mogao adekvatno liječiti, ali da mu na taj zahtjev nije čak ni odgovoreno. Službenik ZIKS-a, koji je R.J. prebacio u bolnicu kazao je da je on popio 60 tableta „ksalola” i da je ostavio oprostajno pismo o čijem postojanju i upućivanju na grafološko vještačenje je načelnik KPD-a informisao javnost, nakon što je o tome prethodno informisao porodicu preminulog. Ipak porodica tvrdi da im načelnik KPD-a nije pokazao pismo.⁷² Javnosti nije poznato da li je izvršeno vještačenje pisma koje je R.J. ostavio. O rezultatima istrage nisu objavljene nove informacije.

U spuškom zatvoru 7. februara 2011. godine, uprkos tome što je bio pod stalnim bezbjedonosnim nadzorom i kontrolom službe obezbjeđenja istražnog zatvora ali i pod pojačanom medicinskom brigom, B. J. (71) iz Podgorice je sebi oduzeo život. On se objesio o rešetke prozora u vrijeme dok su ostali pritovrenici iz njegove sobe spavali. U džepu njegove trenerke nađeno je oprostajno pismo. Tim povodom Uprava ZIKS-a je saopštila: "U više navrata vršeni su i dopunski specijalistički pregledi i analize u Kliničkom centru Crne Gore, a redovno mu je ordinirana i terapija. Zbog takvog zdravstvenog stanja i potrebe za stalnim pregledima i terapijom, pritvorenik je bio smješten u posebnu stacionarnu sobu radi pružanja intenzivnije medicinske njege. Osim pojačane medicinske brige bio je pod stalnim bezbjednosnim nadzorom i kontrolom Službe obezbjeđenja Istražnog zatvora”.⁷³

Javnost je uznemirila i smrt Alena Harovića (26) koji je u oktobru 2009. godine u ZIKS-u umro od predoziranja heroinom. Uprkos tome što mu je bila izrečena mjera liječenja od bolesti zavisnosti i što je morao biti smješten u Specijalnoj zatvorskoj bolnici, Harović je

⁶⁹ Iako u konkretnom slučaju smrti Miahila Terzića iz novembra 2011, tužilaštvo nije prihvatilo mišljenje ljekara Miodraga Šoća da je Terzić ubijen i da je smrt posljedica davljenja jer se takav nalaz nije poklopio sa nalazima ostalih vještaka: doktora Dragane Čukić i Mihaila Kuliša kao i posebne komisije iz Ljubljane, nije nam poznata informacija da li je istraga u ovom predmetu i zvanično obustavljena, a Terzićeva smrt proglašena za samoubistvo. Više detalja: "Tužilaštvo potvrdilo da je Terzić izvršio samoubistvo", Vijesti, 10. maj 2012.

⁷⁰ "Zatvor sumnjivih smrti", Vijesti, 20. novembar 2011.

⁷¹ „Zašto nema oprostajnog pisma?”, Vijesti, 23. avgust 2011.

⁷² „U ZIKS-u tvrde da su prema Radojku Jurišiću bili profesionalni“, Vijesti, 14. avgust 2011.

⁷³ „Zbog ljubavi ubio djevojku, pa sebe“, Vijesti, 8. februar 2011.

kaznu izdržavao u poluotvorenom odjeljenju spušskog zatvora, a sa njim u sobi bilo je još pet zatvorenika među kojima i Dragan Mihailović. Haroviću i Mihailoviću je 28. oktobra 2009. godine oko 20 h sati pozlilo zbog teškog trovanja heroinom. Mihailović je tada spašen jer je uveče odveden u KC u Podgorici, dok je Harović ostavljen u ćeliji.⁷⁴ Zbog ovog slučaja Visi sud u Podgorici je 5. oktobra 2010. godine izrekao kazne od dvije i po do šest godina zatvora za četiri osobe, koje su unijele heroin u ZIKS.⁷⁵ Pojedini službenici ZIKS zbog ovog slučaja disciplinski su kažnjeni, ali protiv njih nije vođen krivični postupak.

U zatvorskoj sobi KPD-a u Spužu u novembru 2011. umro je dr Mladen Ivanišević (50) iz Tivta. Iz ZIKS-a, je saopšteno da je Ivaniševiću pozlilo oko 16.10 časova dok je boravio u svojoj sobi, nakon čega su osuđena lica smještena u istoj sobi obavijestila dežurnu službu. U 16.20 časova Ivanišević je bez znakova života doveden u KC, gdje je nešto kasnije proglašena njegova smrt. Zvanično još nije saopšteno koji je uzrok smrti Ivaniševića, iako je nezvanično saopšteno da je umro od infarkta.⁷⁶ Porodica je izrazila sumnju u uzrok Ivaniševićeve smrti.⁷⁷

Slučaj smrti pritvorenika Milivoja Terzića koji je u novembru 2011. pronađen obješen u ćeliji izazvao je veliku pažnju medija i javnosti. Od četiri nalaza vještačenja uzroka smrti, nalaz dr Miodraga Šoća je ukazivao na moguće ubistvo, dok je prema tri nalaza (dr Dragana Čukić, dr Mihailo Kuliš, ekspertska komisija iz Slovenije koja je radila supervještačenje) uzrok smrti samoubistvo. Tužilaštvo je izjavilo da zaključuju da se radi o samoubistvu ne temelji samo na nalazima vještaka nego i da takav zaključak potvrđuje i sadržaj video zapisa koji je izuzet iz prostorija ZIKS-a, iz kog se utvrđuje da u vremenu koje je prethodilo pronalasku tijela Terzića nije registrovano protivpravno djelovanje bilo kog lica, iznutra ili spolja, a autentičnost snimka utvrdio je institut u Visbadenu, koji je zaključio da na snimku nisu utvrđeni manipulativni sadržaji niti praznine u registrovanju.⁷⁸

Pritvoreno lice Spasoje Đekić (72) pronađen je mrtav u Istražnom zatvoru 17. aprila 2012. godine. Obdukcioni nalaz koji je rađen u Kliničkom centru Crne Gore pokazao je da je Đekić umro prirodnom smrću.⁷⁹

⁷⁴ „Sudiji javili poslije 15 sati”, Dan, 30. oktobar 2009.

⁷⁵ „Ukupno 15 godina zatvora”, Pobjeda, 6. oktobar 2010.

⁷⁶ „Doktor umro, ostale njegove prijave za teško maltretiranje“, Vijesti, 3. novembar 2011.

⁷⁷ „Ćelija krije tajnu“, Dan, 4. novembar 2011.

⁷⁸ „Tužilaštvo potvrdilo da je Terzić izvršio samoubistvo”, Vijesti, 10. maj 2012.

⁷⁹ [„Umro prirodnom smrću”](#), Dan, 07.05.2012.

Sprečavanje zlostavljanja lica u pritvoru

Nadzor nad izvršenjem pritvora

Pritvorenik ima pravo da u svako doba podnese pritužbu u vezi sa postupanjem službenih lica u zatvoru kada su povrijeđena njegova prava ili učinjene druge nepravilnosti. Upravnik zatvora je dužan da o tome bez odlaganja obavijesti predsjednika suda koji vrši nadzor nad pritvorenicima.⁸⁰ **Od ukupnog broja pritužbi nije poznato koliko se njih odnosi na pritvor, jer se ne vodi redovna evidencija po različitim organizacionim jedinicama, iako je CPT preporučio da se uvede sistem za evidentiranje pritužbi i njihovu ažurnu obradu.**⁸¹

Obavezan je obilazak pritvorenika od strane zatvorske uprave najmanje jednom nedjeljno radi provjere uslova u pritvoru i način na koji se sa pritvorenicima postupa. U razgovoru sa upravom zatvora navedeno je da se pritvorenici obilaze i više puta u toku nedelje.⁸²

Nadzor nad izvršenjem pritvora vrši predsjednik suda koji je nadležan za određivanje pritvora, odnosno sudija koga ovlasti predsjednik suda. Predsjednik suda može lica u pritvoru da obilazi u svako doba dana i noći i da od njih dobija pritužbe, a mora da ih obiđe najmanje dva puta godišnje. Predsjednik, odnosno sudija koga on odredi dužan je da preduzme potrebne mjere da se otklone nepravilnosti uočene prilikom obilaska zatvora i da o svom obilasku sačini izvještaj koji podnosi predsjedniku Vrhovnog suda i dostavlja ministarstvu nadležnom za poslove pravosuđa. Predsjednik suda i sudija za istragu mogu, u svako doba, da obilaze sva pritvorena lica, da sa njima razgovaraju i da od njih primaju pritužbe.⁸³

Predsjednik Višeg suda u Podgorici redovno obilazi lica u pritvoru, prema podacima uprave ZIKS, međutim, izvještaji o tim posjetama nisu dostupni javnosti. Predsjednik Višeg suda u Podgorici odbio je zahtjev kojim je tražen pristup njegovim izvještajima o izvršenim posjetama pritvorenim licima u pritvorskoj jedinici u okviru Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u Podgorici. U obrazloženju rešenja između ostalog stoji da je „predsjednik suda prema odredbi čl. 185 st. 2 Zakonika o krivičnom postupku, obavezan da o svom obilasku sačini izvještaj koji podnosi jedino predsjedniku Vrhovnog suda i dostavlja ministarstvu nadležnom za poslove pravosuđa“.⁸⁴

⁸⁰ Pravilnik o kućnom redu za izvršavanje pritvora, čl. 62. st. 2.

⁸¹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, 81.

⁸² Razgovor sa načelnikom zatvora Podgorica, 2012. godine

⁸³ Zakonik o krivičnom postupku, čl. 185.

⁸⁴ Rešenje Višeg suda u Podgorici VIII Su.br.3584/11 od 05.11.2011. godine

Predsjednik Višeg suda u Bijelom Polju na isti zahtjev odgovorio je da Viši sud ne vodi evidenciju o izvršenim posjetama pritvorenima i izdatim propusnicama, niti ga na to obavezuju odredbe važećeg Sudskog poslovnika.⁸⁵ Prema obavještenju dobijenom od načelnika zatvora u Bijelom Polju, pritvorena lica je u toku 2010. godine predsjednik Višeg suda u Bijelom Polju obišao tri puta, dok ih u toku 2011. godine nije obišao ni jednom, niti je za to ovlastio neko drugo lice.⁸⁶

Slučajevi zlostavljanja u pritvoru

U vezi sa Istražnim zatvorom u Podgorici monitoring tim je primio nekoliko optužbi za fizičko zlostavljanje lica koja se sada nalaze na izdržavanju kazne, ali se zlostavljanje dogodilo od strane zaposlenih za vrijeme njihovog boravka u istražnom zatvoru 2008. godine. Zlostavljanja su se, prema kazivanju sada osuđenih lica, odnosila na udarce nogom, udarce rukom, šamare i udarce palicom, nekada i nakon što su pritvorenom licu stavljene lisice. 87 CPT u izvještaju za Crnu Goru iz 2008. godine na isti način opisuje zlostavljanje osuđenih lica u istražnom zatvoru u Podgorici.⁸⁸ Osuđena lica tvrde da je za većinu tih slučajeva zlostavljanja u pritvoru zatvorska uprava znala, ali da ni jedan službenik zatvora nije suspendovan, niti su prema njihovim saznanjima obaviještena policija ili tužilaštvo, a to zaključuju jer ih nikada niko nije ništa u vezi sa tim pitao niti su u vezi sa tim davali izjave.⁸⁹

Dana 3. maja 2012, pritvorenik M. Đurković u istražnom zatvoru u Podgorici pretučen je u pritvorskoj sobi jer je navodno zakasnio na prebrojavanje. Njega su naočigled drugih pritvorenika pretukli službenici sektora obezbjeđenja u Istražnom zatvoru Podgorica. Ljekari su konstatovali povrede, a Osnovni državni tužilac naložio je istragu o ovom slučaju.⁹⁰ Predstavница monitoring tima posjetila je M.Đ. Iz uprave Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija potvrđeno je da je njihov službenik "upotrijebio sredstva prinude nad Đurkovićem koji nije postupio po pravilima kućnog reda". Zbog prekoračenja ovlašćenja službenik i šef smjene privremeno su udaljeni sa posla. 91 Međutim, M.Š. tvrdi da je u njegovom zlostavljanju učestvovalo više lica.

⁸⁵ Obavještenje Višeg suda u Bijelom Polju, Su.V br.627/11 od 24.10.2011. godine

⁸⁶ Iz razgovora sa načelnikom zatvora u Bijelom Polju, 09.12.2011. godine

⁸⁷ Iz razgovora sa osuđenim licima tokom posjeta, Podgorica 2011. godine

⁸⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 45.

⁸⁹ Iz razgovora sa osuđenim licima tokom posjeta, Podgorica 2011. godine

⁹⁰ Dnevni list „Dan“ od 07.05.2012. godine

⁹¹ Dnevni list „Vijesti“ od 07.05.2012. godine

Monitoring tim upoređuje ovu situaciju, kao jedini slučaj zlostavljanja u 2012. godini, sa situacijom pretučene pritvorenice Vladane Kljajić, koji je pomenut u izvještaju CPT,⁹² kada službenice nisu bile suspendovane, a uprava zatvora negirala čitav događaj, da bi u konačnom sud pravosnažno utvrdio da je pritvorenica zlostavljana i službenice osudio na uslovnu kaznu.

Kao što pokazuje slučaj M. Đurkovića, kao i slučaj I. Milća i D. Nikezića, i kada je suočena sa dokazima nespornog zlostavljanja, uprava ZIKS oklijeva da u takvom slučaju sankcioniše sve odgovorne i tako pokaže beskompromisan stav po pitanju zabrane zlostavljanja.

Udaljenje (suspenzija) službenika osumnjičenog za zlostavljanje

Komitet protiv mučenja (CAT) je u zaključcima svog izvještaja o Crnoj Gori 2008. godine naglasio da u slučaju kada postoji ozbiljna sumnja na mučenje ili zlostavljanje, okrivljeni mora, po pravilu, biti suspendovan, udaljen od vršenja službe, za vrijeme trajanja postupka.⁹³ Ova preporuka je u skladu i sa Zakonom o radu Crne Gore, koji predviđa da lice protiv koga se pokrene krivični postupak za krivično djelo u vezi rada, mora biti suspendovano do okončanja krivičnog postupka.⁹⁴ Ne možemo da potvrdimo da li se ova praksa dosledno primjenjuje, jer nismo mogli da ostvarimo uvid u ovu vrstu dokumentacije.

Uslovi izdržavanja pritvora

Zakonik o krivičnom postupku sadrži posebne odredbe o postupanju sa licima u pritvoru.⁹⁵ U toku pritvora ne smije se vrijeđati ličnost i dostojanstvo pritvorenika i prema njemu se mogu primjenjivati samo ona ograničenja koja su potrebna da se spriječi bjekstvo i obezbijedi nesmetano vođenje krivičnog postupka.⁹⁶ Međutim, ni Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ni pravilnici ne sadrže jasnu odredbu o tome da je to najmanja potrebna sila i samo za vrijeme dok traje opasnost, pa ih u tom dijelu treba mijenjati, odnosno precizirati.

Posebno je važno da na režim koji se primjenjuje na lica u pritvoru ne utiče procjena mogućnosti da budu i osuđeni za krivično djelo.⁹⁷

⁹² CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 46

⁹³ CAT – *Concluding observations on Montenegro*, 2008 (Komitet protiv mučenja – Zaključci i preporuke Crnoj Gori 2008.)

⁹⁴ Zakon o radu, "Sl. list RCG", br. 43/03 i 25/06.

⁹⁵ Zakonik o krivičnom postupku, Sl. list CG, br. 49/2010, čl. 181-186

⁹⁶ Zakonik o krivičnom postupku, čl. 181. st 2.

⁹⁷ Evropska zatvorska pravila, 95. 1

Iz razgovora sa rukovodiocem i službenicima službe obezbjeđenja istražnog zatvora (zatvora Podgorica) zaključili smo da oni veliki značaj pridaju činjenici da li je neko lice više puta boravilo u pritvoru, tj. da li je "višestruki povratnik" ili ne. Takođe, stekli smo utisak da svi službenici znaju zbog kog djela se za svako lice nalazi u pritvoru. Postavlja se pitanje da li je neophodno da svi službenici opterećuju ovom vrstom informacija, s obzirom na to da nemaju nadležnost bilo kakvog socio-rehabilitacionog tretmana. Bilo bi dovoljno da načelnik ili rukovodilac službe obezbjeđenja ima tu informaciju u vidu kako bi procijenio bezbjednosni rizik, ali ne i svi drugi stražari u istražnom zatvoru.

Monitoring tim nije mogao da provjeri navode o postojanju povlašćenog tretmana pojedinih lica u pritvoru. Načelnik istražnog zatvora objasnio je da je pravi izazov rasporediti okrivljene u okviru istih predmeta u različite sobe, kako bi se spriječila njihova komunikacija, kao i zajednički boravak lica za koja se zna da su u ličnom sukobu i slično. Otuda, teško je provjeriti da li su neka lica sama u sobama, ili su u dvokrevetnim sobama zbog toga što imaju "vezu" ili zato što drugačija raspodjela zaista u tom trenutku nije moguća. Ipak, imajući u vidu da nam je više bivših osuđenika sugerisalo na postojanje ovog vida diskriminacije, skrećemo pažnju da bi bilo potrebno obaviti dalje provjere u tom pravcu.

U Kazneno-popravnom domu u Podgorici, mnogi zatvorenici povoljno su se izražavali o službenicima zatvora ističući da je „sada bolje nego nekada”.⁹⁸ Primjedbe koje su imali u vezi sa zlostavljanjem i mučenjem odnosile su se pretežno na vrijeme boravka u Istražnom zatvoru. Međutim, treba naglasiti da ni jedan razgovor članova monitoring tima sa osuđenim licima, nije vođen bez prisustva jednog ili dva lica zaposlena u zatvoru.

U skladu sa preporukom CPT, zatvorske službenike treba ponovo podsjetiti da sila koja se koristi kako bi se kontrolisali nasilni i/ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri u kojoj je to neophodno i da od momenta kada se ponovo uspostavi kontrola nad zatvorenicima nema više nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca.⁹⁹ Dakle silu nije moguće potpuno isključiti iz prakse, ali treba težiti njenoj pravilnoj upotrebi, i u propisanim situacijama i mjeri.

Zakonske odredbe koje se odnose na zabranu zlostavljanja, mučenja i ponižavajućeg postupanja treba dodatno precizirati i uskladiti sa evropskim standardima. Međutim, sprovođenje i postojećih odredbi o zabrani zlostavljanja u praksi još uvijek nedovoljno, jer se ni ne evidentiraju sve situacije primjene sile ili prekomjerne upotrebe sile. Ovu praksu treba mijenjati i evidentirati svaki slučaj povrede prava osuđenih ili pritvorenih lica. Svako prekoračenje ili zloupotreba ovlašćenja mora voditi pokretanju postupka za utvrđivanje krivične ili disciplinske odgovornosti, bez oklevanja i izuzetka. U protivnom, odgovorni

⁹⁸ Razgovor sa osuđenim licima tokom posjeta, Podgorica 2011. godine

⁹⁹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 47

službenici, rukovodioci službe obezbjeđenja, načelnici ili i sam direktor, trebalo bi da zbog toga snose posljedice u skladu sa zakonom. CPT je preporučio tužiocima, sudijama, upravnicima zatvora i drugim nadležnim organima da posvete posebnu pažnju usvajanju proaktivnog pristupa kako bi se osiguralo da nijedan slučaj zlostavljanja ne prođe neprimijećeno i nekažnjeno.¹⁰⁰

Preporuke:

- *Svako prekoračenje ili zloupotreba ovlašćenja mora biti evidentirana i voditi pokretanju postupka utvrđivanja krivične ili disciplinske odgovornosti, bez oklevanja i izuzetka. U protivnom, odgovorni rukovodioci, načelnici i direktor ZIKS, treba zbog toga da snose posljedice u skladu sa Krivičnim zakonikom koji propisuje odgovornost za zloupotrebu službenog položaja, nesavjesan rad u službi, prikrivanje krivičnog djela i učinioca i sl.*

Odnos između zatvorskeg osoblja i zatvorenika

CPT je povodom posjete Crnoj Gori preporučio da se posebno osoblju istražnog zatvora u Podgorici jasno skrene pažnja da ni fizičko ni verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo i da će se na takve slučajeve strogo reagovati.¹⁰¹ U nekim drugim zemljama, objašnjeno je da to znači da bi direktor i načelnici trebalo da redovno obilaze ustanovu, opažaju ponašanje osoblja prema zatvorenicima, da razgovaraju sa osuđenima i primaju njihove pritužbe.¹⁰²

Prijetnje i vrijeđanje

Odgovarajući na pitanje da li vam je ikada ozbiljno zaprijetio službenik zatvora, četvrtina ispitanih osuđenika (25.1%) navela je da je primila ozbiljnu prijetnju. U vezi s ovim pitanjem osuđenima je ponuđeno da odgovore čime im je prijećeno. Njihovi odgovori razvrstani su u dvije kategorije, jednu, koju čine oni koji su naveli direktne prijetnje (npr. „u samicu ćeš“, „dana gledati nećeš“, „kosti ću da ti polomim“, „sve ćemo učiniti da ti se odmogne“, „zagorčaću ti svaki dan do kraja“, „ja sam za tebe i direktor i ministar – biće za tebe šetnja kad ja hoću i koliko hoću“...) i one koji su izrazili strah da kažu o čemu se radi zbog mogućih posledica.¹⁰³

¹⁰⁰ CPT izvjestaj, 2008. godina, <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Standardi-CPT-a-15-37.pdf>

¹⁰¹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 45

¹⁰² Vidi „Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje“, Ivan Janković, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 165, citiraju se CPT izvještaji Gruziji 2007, 35 i Mađarskoj 2009, 60.

¹⁰³ Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, Podgorica, mart i april 2012.

Odgovarajući na pitanje da li službenici vrijeđaju zatvorenike tj. da li im se obraćaju pogrđnim riječima, blizu polovine (43.6%) ispitanika u Podgorici na ovo pitanje odgovorilo je potvrdno. U Zatvoru za kratke kazne odgovarajući na isto pitanje četvrtina (26.4%) osuđenika odgovorila je potvrdno.¹⁰⁴ Neki od navedenih primjera uvreda su: "smeće", "džukelo", "stoko", "majmune" i uvrede na nacionalnoj osnovi.

Uočava se da je odnos između zaposlenih lica i lica na izdržavanju kazne u dijelovima za kratke kazne i poluotvorenim odjeljenjima bolji od dijelova za duge kazne i istražnog zatvora. Prilikom posjete KPD, paviljonima B i D, **primjećeno je da između rukovodioca službe obezbjeđenja i zatvorenika u nekim sobama vladaju napeti odnosi.** Ovakva atmosfera, na primjer, uopšte nije primjećena u zatvoru u Bijelom Polju.

Vidno **pozitivna klima koja vlada među službenicima i osuđenima u zatvoru u Bijelom Polju**, ukazuje na korektan odnos između uprave zatvora i drugih zaposlenih sa licima na izdržavanju kazne. Primjera radi, osuđenici su istakli da ih službenici zatvora izjutra tiho bude, bez galame, i da to pozitivno utiče na njih i stvara pozitivno mišljenje o zaposlenima u ovoj ustanovi.¹⁰⁵

Jedan dio istraživanja stavova osuđenih lica o poštovanju njihovih ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, koje je obavio monitoring tim, ticao se i odnosa osuđenika i Uprave zatvora tokom masovnog **štrajka gladu zatvorenika u ZIKS-u u februaru 2012.**¹⁰⁶ U tabeli su prikazani rezultati istraživanja na ovu temu. Naša preporuka, istaknuta i u poglavlju Zdravstvena zaštita, je da se *izradi protokol o postupanju uprave ZIKS-a u slučaju štrajka gladu, koji će obuhvatiti i mjere za poštovanje ljudskih prava štrajkača.*

Da li ste u posljednjih mjesec dana štrajkovali glađu	Da 67,7%	Ne 32,3%	Bez odgovora: 19,59%	Razlozi: Uslovni otpust, solidarnost, pretrpane sobe, premještanje u zatvor u Bijelo Polje, nekorektan odnos komandira i uprave.
---	----------	----------	----------------------	--

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Razgovor sa osuđenim licima tokom posjeta, Bijelo Polje 2011. godina

¹⁰⁶ Istraživanje „Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika“, Podgorica, mart i april 2012.

Da li ste dobrovoljno stupili u štrajk glađu?	Da 98,8%	Ne 1,22%	Bez odgovora 2,44%	
Da li su vas ljekari pregledali u toku štrajka glađu?	Da 8,8%	Ne 91,2%	Bez odgovora 2,44%	
Da li je neko vršio pritisak na vas da prekinete štrajk glađu? Ako jeste, ko?	Da 74,1%	Ne 25,9%	Bez odgovora 5,30%	Ovdje su osuđenici navodili imena i funkcije službenika ZIKS-a koji su na njih vršili pritisak. Ovi podaci dostavljeni su upravi ZIKS-a i ministarstvu pravde.
Da li su Vam u toku štrajka bila uskraćena neka prava?	Da 69,1%	Ne 30,9%	Bez odgovora 8,97%	Telefoniranje preko govornice, kupanje, posjete porodice, šetnje, pravo na ljekarsku pomoć.

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, obraćanje zatvorenika osoblju mora se omogućiti u svako vrijeme, uključujući i noću.¹⁰⁷ U Podgorici, međutim, broj lica na izdržavanju kazne i mali broj zaposlenih u neposrednom kontaktu sa njima utiče na kvalitet rada.¹⁰⁸ Lica na izdržavanju kazne ukazivala su na nedovoljan kontakt sa zaposlenima u zatvoru koji su im „potrebni”, koji često na njihov konkretni zahtjev odgovore kasno.¹⁰⁹

U vezi preporuke CPT-ja da službenici ne treba da ističu gumene palice, već da ih sakriju od pogleda zatvorenika i onda kada se smatra da je neophodno da ih nose¹¹⁰, ukazujemo na podatak da je polovina ispitanika, osuđenih lica u Podgorici (54.1%) istakla da

¹⁰⁷ Evropska zatvorska pravila, 52. 2 i 52. 4

¹⁰⁸ Iz razgovora sa zaposlenima u ZIKS-u, Podgorica 2011. godine

¹⁰⁹ Iz razgovora sa licima na izdržavanju kazne, Podgorica, 2011. godine

¹¹⁰ CPT, izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2010, stav 48.

službenici uobičajeno nose palice, dakle, nose ih vidljivo, *pa treba dodatno obratiti pažnju na preporuku CPT*. (Ipak, obratiti pažnju da je obrnuta situacija u zatvoru za kratke kazne, gdje je velika većina od 95.9% ispitanika rekla da to nije slučaj).

Nasilje među zatvorenicima

Obaveza zaposlenih u ustanovi za izvršenje krivičnih sankcija je ne samo da se uzdrže od svakog oblika zlostavljanja lica lišenih slobode, već i da preventivno djeluju i spriječe svako nasilje među njima. Ako do nasilja ipak dođe, zatvorsko osoblje mora hitno i adekvatno reagovati da zaštiti svi ugroženi.

”Tokom posjete 2008. godine, delegacija CPT čula je nekoliko navoda o nasilju među zatvorenicima. Zatvorske vlasti priznale su da povremeno ima slučajeva nasilja među zatvorenicima i kazale da se trude da preduzmu neophodne preventivne mjere (uključujući odvajanje mogućih počinitelaca ili žrtava). **CPT poziva crnogorske vlasti da izrade strategiju sa ciljem sprečavanja nasilja među osuđenima.**”¹¹¹ Ovakva strategija do sada nije izrađena, iako bi mogla da bude veoma korisna.

Propisano je Pravilnikom da je službenik obezbijedenja dužan da stalno prati kretanje lica lišenih slobode i u svakom momentu zna gdje se nalazi pojedino lice koje mu je povjereno na čuvanje, vodi zabilješke o svojim zapažanjima u vezi sa ponašanjem, kretanjem, boravkom, radom i međusobnim odnosima lica lišenih slobode, kao i da vrši odgovarajuću kontrolu lica lišenih slobode za vrijeme šetnje, odmora ili spavanja.¹¹² Vršnje obezbijedenja u zatvoru organizuje se u svakoj organizacionoj jedinici, neprekidno, u smjenama.¹¹³ Međutim, efikasno sprečavanje nasilja zahtijeva nadzor za koji je potreban i dovoljno pripadnika službe obezbijedenja. *Konstatovali smo da u vrijeme posjete, preko dana, u smjenama nismo zatekli dovoljan broj službenika.*¹¹⁴

Predlažemo i *hitno uvođenje alarma i video nadzora u sobama sa velikim brojem zatvorenika, u paviljonu A u Podgorici i u zatvoru u Bijelom Polju* i u cilju smanjenja rizika od nasilja među zatvorenicima. Međutim, treba imati u vidu da, po mišljenju CPT, elektronska oprema ne može da potpuno zamijeni fizičko prisustvo zavodskih službenika, njihov kontakt s osuđenima i podsticanje dobrih odnosa i uzajamnog poštovanja.¹¹⁵

¹¹¹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 50.

¹¹² Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, “Sl. list RCG” br. 68/2006. godine, čl. 27.

¹¹³ Pravilnik o načinu vršenja službe obezbijedenja, naoružanju i opremi službenika obezbijedenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, “Sl. list RCG” br. 68/2006. godine, čl. 5.

¹¹⁴ Detaljnije vidi u poglavlju Zaposleni.

¹¹⁵ CPT, Izvještaj o posjeti Holandiji (Antili) 2007, 46.

Zatvorska uprava navela je da se trude da preduzmu sve neophodne preventivne mjere, uključujući i odvajanje mogućih počinitelja ili žrtava u različite paviljone.¹¹⁶ Pažljiva procjena, klasifikacija i razmještaj svakog pojedinog osuđenika jeste ključna mjera za sprečavanje među-zatvoreničkog nasilja,¹¹⁷ ali nije i jedina. Postoji čitav splet međunarodnih iskustava koji bi trebalo razmotriti i uporediti sa domaćim iskustvom, a izrada strategije je prava prilika za tako nešto.¹¹⁸

Anonimna anketa sprovedena među osuđenima u KPD i zatvoru za kratke kazne u Podgorici, pokazala je da je relativno mali procenat ispitanika (12.3%) istakao da je prema njima drugi zatvorenik primjenio silu. U okviru Zatvora za kratke kazne, na ovo pitanje su potvrdno odgovorila 2 zatvorenika, a negativno 81. Na pitanje da li su u tom slučaju nasilja reagovali službenici zatvora ako su znali za događaj i mogli da reaguju, potvrdnih je bilo 30, negativnih 22, dok 6 ispitanika nije dalo nikakav odgovor. U zatvoru za kratke kazne, oba ispitanika su odgovorila negativno. **Dakle, 42.3% ispitanika ocijenilo je da službenici nisu reagovali u slučaju kada je u odnosu na njih drugi zatvorenik primjenio silu, iako su znali za događaj i mogli da reaguju.**

Prema navodima službenika zatvora u Podgorici, nasilje među zatvorenicima dešava se u malom broju slučajeva. Ukoliko se radi o lakšim prestupima reaguje se u okviru zatvora, redovnom procedurom i eventualnim kažnjavanjem odgovornih lica. Međutim, ako se radi o težim prestupima, koji su praćeni teškim tjelesnim povredama obavještavaju se nadležni organi i pokreće se postupak ispitivanja krivične odgovornosti.¹¹⁹

Uočili smo posebno u zatvoru u Bijelom Polju da zaposleni posreduju u poboljšanju odnosa između lica lišenih slobode koji češće dolaze u neku vrstu sukoba. Ovo je posebno važno i za zaposlene u zatvoru, jer sa malim brojem zaposlenih, naročito u službi obezbijedenja i velikim brojem osuđenih lica to je neophodno radi ukupne bezbjednosti i sprečavanja nastanka neželjenih situacija. Ovako postupanje je u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima, koja preporučuju da se za rešavanje sporova sa i između zatvorenika *postupci mirenja i medijacije sprovode kad god je to moguće.*¹²⁰

¹¹⁶ Iz razgovora sa upravom zatvora, Podgorica, 2011. godine

¹¹⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Bosni i Hercegovini 2007, 50.

¹¹⁸ Posebno obratiti pažnju na poglavlje "Namjerno zlostavljanje među osuđenima" u knjizi "Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje", Ivan Janković, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2010, str. 166.

¹¹⁹ Iz razgovora sa načelnikom KPD, Podgorica, decembar 2011.

¹²⁰ Evropska zatvorska pravila Savjeta Evrope, 56. 2.

Činjenica da se samo u periodu od dva mjeseca, od druge polovine marta do polovine maja 2012, u zatvoru u Podgorici desilo više fizičkih napada, koji su ozbiljno su doveli u pitanje bezbjednost osuđenih lica, zaslužuje analizu situacije i donošenje strategije o sprečavanju nasilja među zatvorenicima.

Osuđenik I.V. je u namjeri da napadne drugog osuđenika „nasrnuo na tri službenika zatvora i nanio im lake tjelesne povrede, o čemu su obaviješteni Uprava policije i tužilaštvo. Službenici obezbijedenja su posle incidenta tukli osuđenika I.V, a sve je, navodno, zabilježeno na video zapisu”, saopštili su mediji.¹²¹ Nakon ovog događaja, Osnovno državno tužilaštvo u Podgorici dostavilo je optužne predloge Osnovnom sudu u Danilovgradu protiv osuđenih lica zbog krivičnih djela napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti i krivičnog djela zlostavljanje izvršenog na štetu osuđenika G.

Službenici Zavoda spriječili su incident između članova tzv. „zagoričkog klana” i grupe zatvorenika. U više navrata je u istražnom dijelu zatvora, ali i u poluotvorenom odjeljenju dolazilo do verbalnih duela, a umalo i fizičkih obračuna između pritvorenih lica. Zbog toga je Uprava ZIKS-a stepen bezbjednosti podigla na najviši mogući nivo. Službenici zatvora morali su da intervenišu i spriječe sukob između zavađenih pritvorenika.¹²²

Dana 10. maja 2012, godine došlo je do tuče pritvorenika iz iste sobe, od kojih je jedan u konkretnom događaju zadobio tjelesne povrede.¹²³

Preporuke

- *Obzirom da više od polovine zatvorenika tvrdi da službenici nose palice, potrebno je uložiti dodatne napore da one budu skrivene od pogleda.*
- *Izraditi strategiju o sprečavanju nasilja među zatvorenicima. U njenu izradu uključiti stručnjake različitih profila, kao i zaposlene koji su svakodnevno u kontaktu sa osuđenim licima.*
- *Povećati broj zaposlenih u sektoru obezbijedenja.*
- *Obezbijediti da se u najvećoj mogućoj mjeri primjenjuju postupci mirenja i medijacije za rješavanje sporova između zatvorenika.*
- *U sobama sa većim brojem osuđenih lica instalirati video kamere i sistem za alarmiranje.*

¹²¹ Dnevni list „Dan“ od 04.04.2012.

¹²² Dnevni list „Dan” od 05.05.2012.

¹²³ Dnevni list „Vijesti“ od 11.05.2012.

3. DISCIPLINSKE KAZNE I POSTUPCI

Važno je da se precizno propišu disciplinske kazne i postupak u kome se one mogu izreći osuđenim licima, a koji mora zadovoljiti minimalne garancije pravičnosti. Apsolutno je zabranjeno kažnjavati osuđena lica tjelesnim kaznama, vezivanjem i drugim vrstama nečovječnog i ponižavajućeg kažnjavanja¹²⁴, uskraćivanjem šetnje, vode ili hrane¹²⁵ ili ih kažnjavati kolektivno¹²⁶. Postojanje formalnog disciplinskog postupka štiti od pojave neformalnih sistema kažnjavanja zatvorenika, koji znače pravnu nesigurnost i zloupotrebu službenih ovlašćenja.¹²⁷

Prekršaji i kazne

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija propisane su kazne koje se osuđenim licima mogu izreći za povrede pravila kućnog reda i postupak u kome im se te kazne mogu izreći.¹²⁸ Konkretna lista lakših i težih disciplinskih povreda propisana je Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora.¹²⁹

Za lakše disciplinske povrede, osuđeno lice može dobiti ukor ili mu se može uskratiti prijem pošiljki u trajanju od 3 mjeseca.¹³⁰ Za teže disciplinske povrede, može se izreći kazna upućivanjem u samicu do 30 dana.¹³¹ Moguće je izricanje i uslovne kazne. Disciplinske kazne mogu usloviti i gubljenje prava na nagradu¹³² u periodu od četiri mjeseca do godinu dana.¹³³

¹²⁴ Evropska zatvorska pravila, st. 60.3 i 60.6

¹²⁵ CPT, Izvještaj o posjeti Jermeniji, 2006, st. 51.

¹²⁶ CPT, Izvještaj o posjeti Holandiji (Arubi), 2007, st. 88.

¹²⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Finskoj, 2003, st. 88.

¹²⁸ Članovi 55, 55a, 56, 57, 58, 59, 59a i 60 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS), "Sl. list RCG", br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i "Sl. list CG", br. 32/2011.

¹²⁹ Član 136, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011.

¹³⁰ Član 50, ZIKS. čl. 137, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011.

¹³¹ Isto.

¹³² Osuđenim licima za njihovo dobro ponašanje i zalaganje na radu, kao i iz drugih razloga prevaspitanja mogu se davati nagrade: 1) proširenog prava prijema posjeta i pošiljki; 2) prijema posjeta bez nadzora; 3) posjeta van prostorija organizacije; 4) slobodan izlazak u grad; 5) korišćenje vikenda u krugu porodice; 6) odsustvo od sedam dana u toku jedne godine; 7) djelimično ili potpuno korišćenje godišnjeg odmora van prostorija organizacije (čl. 52 ZIKS).

¹³³ Čl. 137, st. 8 Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011. godine

Međutim, za razliku od zakona, koji izričito navodi koje se kazne mogu izreći u slučaju disciplinskih povreda, Pravilnik tome dodaje još jednu, "ograničavanje" posjeta licu koje je upućeno u samicu.¹³⁴ Međutim, stav CPT-ja je da okolnost da se zatvoreno lice nalazi u samici nikako ne sme da posluži kao izgovor da se prekinu ili ograniče kontakti sa porodicom i drugim bliskim licima, pa se tokom boravka u samici ne smiju zabranjivati posjete.¹³⁵ One bi se mogle zabraniti samo ako je disciplinski prestup zbog koga je osoba kažnjena u neposrednoj vezi s ranijim posjetama.¹³⁶ Anonimna anketa sprovedena u KPD pokazala je da se zabrana kontakta sa porodicom primjenjuje kao disciplinska mjera, kao i to da se primjenjuje prilikom izdržavanja kazne upućivanja u samicu.¹³⁷ *Obezbijediti da lica koja izdržavaju kaznu upućivanja u samicu imaju pravo na posjetu članova porodice i drugih bliskih lica.* Ova garancija je posebno važna i za otkrivanje i suzbijanje zlostavljanja, s obzirom na to da je jedna od poznatih tehnika prikrivanja povreda upućivanje povrijeđenog lica u samicu i njegova izolacija u trajanju i do mjesec dana.

Slučaj samopovrjeđivanja osuđenika predstavlja težu disciplinsku povredu za koju se izriče kazna samice. Međutim, samopovrjeđivanje je često simptom psihijatrijskog ili psihološkog poremećaja i zato mu treba pristupiti iz terapijske perspektive pre nego iz disciplinske.¹³⁸ Odmah posle samopovrjeđivanja treba izvršiti odgovarajući specijalistički pregled uz procjenu zdravlja osuđenog lica, koje, ako postoji potreba, mora biti podrgrnuto medicinskoj terapiji, a ako ne, tek onda izreći propisanu sankciju. Izolacija osoba koje se samopovrjeđuju usled mentalnog poremećaja može dovesti do pogoršanja njihovog stanja.¹³⁹ *U skladu s tim treba precizirati zakonske propise, na način kako je CPT preporučio i Hrvatskoj 2007. godine.*¹⁴⁰ Iako u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (čl. 56, st. 1) stoji da će se prije izricanja disciplinske sankcije "ako je potrebno" pribaviti ljekarsko mišljenje, *treba precizirati da se u slučaju samopovrjeđivanja ono obavezno pribavlja i to prije započinjanja disciplinskog postupka.*

¹³⁴ Član 96, st. 2 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora, avgust 2011.

¹³⁵ CPT, Izvještaj o posjeti Kipru, 2004, st. 86.

¹³⁶ Evropska zatvorska pravila st. 60.4 "Kazna ne smije predvidjeti potpunu zabranu kontakta sa porodicom". Takođe, CPT, Izvještaj o posjeti Austriji, 2009, st. 103 i Mađarskoj, 2009, st. 113.

¹³⁷ Na pitanje: *Primjenjuje li se zabrana kontakta sa porodicom, kao disciplinska mjera?* potvrdno je odgovorilo 120 (64,2%), a negativno 67 (35,8%) osuđenika. Bez odgovora je bilo 308. U Zatvoru za kratke kazne potvrdno je odgovorilo 11 (47,8%), a negativno 12 (52,2%) osuđenika. Bez odgovora je bilo njih 62. Na pitanje: *Ako DA (zabrana kontakta sa porodicom), da li se ta mjera primjenjuje samo kada se neko uputi u samicu?* Potvrdno je odgovorilo 94 (83,2%), negativno 19 osuđenika (16,8%). Bez odgovora bilo je njih 7. U Zatvoru za kratke kazne potvrdno je odgovorilo 6 (60%), negativno njih 4 (40%). Bez odgovora je bio jedan ispitanik.

¹³⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Hrvatskoj, 2007, st. 95.

¹³⁹ CPT, Izvještaj o posjeti Letoniji, 2007, st. 92.

¹⁴⁰ CPT, Izvještaj CPT za Hrvatsku, 2007, st. 95.

Upućivanje u samicu

Evropska zatvorska pravila dopuštaju upućivanje u samicu "samo u izuzetnim slučajevima" i "za određen vremenski period koji mora biti što je moguće kraći" (st. 60.5). U Crnoj Gori, osuđenom licu može biti izrečena kazna upućivanja u samicu najviše do 30 dana. U slučaju uslovnog kažnjavanja i opozivanja te kazne zbog novog prekršaja, može mu se izreći kazna u najdužem trajanju od 45 dana.¹⁴¹ CPT je predložio da se maksimum kazne od 30, odnosno 45 dana u samici snizi, da tretman lica u samici treba poboljšati i da ne treba potpuno zabraniti kontakt sa porodicom za vrijeme kazne.¹⁴² CPT je predložio crnogorskim vlastima da je i 30 dana neprekidnog boravka u samici isuviše dug period i da "ni pod kojim okolnostima period boravka u disciplinskoj ćeliji ne treba produžavati bez prethodnog prekida" i predložio izmjenu propisa.¹⁴³ Primjera radi, u Srbiji je maksimalno trajanje samice 15 dana, a ono se u slučaju sticaja kazni može produžiti najviše do 30 dana. U Hrvatskoj je najduže trajanje boravka u samici 21 dan.¹⁴⁴ Iako je primjećena praksa da se licima kojima je izrečena mjera upućivanja u samicu u KPD često prekida ta disciplinska mjera i da se ta lica nakon polovine izdržane kazne vraćaju redovnom režimu, svakako je *potrebno ispuniti preporuku CPT i sniziti maksimalno vrijeme za koje se može izreći kazna upućivanja u samicu.*

Što se tiče izricanja najteže disciplinske mjere upućivanja u samicu, zatvorski ljekar je prema Pravilniku obavezan da izda potvrdu o zdravstvenom stanju zatvorenika za upućivanje u samicu.¹⁴⁵ Ovo rješenje nije u skladu sa CPT standardima i Evropskim zatvorskim pravilima, prema kojima zatvorski ljekar, koji djeluje kao lični pacijentov ljekar, ne bi trebalo da izdaje ovakvu potvrdu. Shodno tome, u interesu garantovanja očuvanja odnosa ljekar-pacijent, od njega se ne smije tražiti da izda potvrdu da je pacijent u stanju da podnese kaznu. On takođe ne smije obavljati tjelesne pretrese ili preglede koje zatraži neki organ vlasti, osim u hitnim slučajevima kada se ne može pozvati ni jedan drugi lekar."¹⁴⁶ U međuvremenu, u ZIKS-u u Podgorici radno su angažovana još dva lekara, tako da svaki pokriva određeni dio zatvorskog sistema. *Obezbijediti da o sposobnosti za upućivanje u samicu ne odlučuje ljekar koji se inače stara o zdravlju zatvorenika protiv koga se vodi disciplinski postupak.*

¹⁴¹ Član 55, st. 5 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija

¹⁴² CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 80.

¹⁴³ Isto, st. 76.

¹⁴⁴ Članak 146 Zakona o izvršavanju kazne zatvora Republike Hrvatske (NN 190/03)

¹⁴⁵ Čl. 56, st. 1 ZIKS; čl. 146, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora: "Prije izvršenja disciplinske kazne upućivanja u samicu, ljekar je dužan dati precizno i obrazloženo pismeno mišljenje da li je to lice sposobno za izdržavanje ove disciplinske kazne."

¹⁴⁶ Standardi CPT, strana 19, st. 73

Obaviješteni smo od strane načelnika KPD, da se dešavalo da ljekar ovu procjenu sposobnosti za upućivanje u samicu daje i telefonom, što nije prihvatljivo. Prema navodima kažnjene zatvorenice, počela je s izdržavanjem kazne dva dana prije nego što je ljekar dao mišljenje o njenoj sposobnosti da izdržava tu vrstu kazne.

U slučaju izricanja kazne boravkom u samici, obezbijediti da kažnjena osoba ostvari neposredni kontakt s ljekarom prije upućivanja u samicu.

Tokom uvida u evidenciju odluka o upućivanju lica u samicu u Spužu i u Bijelom Polju, vođenu u decembru 2011. konstatovano je da se tačno evidentira vrijeme ulaska i izlaska osuđenog lica iz samice, kao i da osuđena lica redovno izlaze na šetnju.

Na pitanje u anketnom upitniku *Dok ste bili u samici koliko ste dnevno bili "na šetnji"*? 12,8% ili 16 lica koja izdržavaju kaznu u Zatvoru Podgorica je odgovorilo da napolju provode više od sat vremena, 35,2 % ili 44 ispitanika je navelo da provode sat vremena, manje od sat vremena u šetnji provodi 24,8 % ili 31 ispitanik/ca, dok je čak 27,2% ili 34 ispitanika odgovorilo da uopšte nisu bili "na šetnji". Bez odgovora je bilo 14 ispitanika. *Neophodno je obezbijediti da svi koji se upute u samicu imaju pravo na boravak na svježem vazduhu u minimalnom trajanju od sat vremena dnevno, u skladu sa zakonom.*

U službenoj evidenciji stoje imena osuđenika i broj samice u kojoj se nalaze. Osim odluka o upućivanju u samicu i ostala dokumentacija u vezi registrovanja tačnog vremena dolaska i izlaska iz samice se uredno vodi. Potpisi u evidenciji navode na zaključak da lica u samici svakodnevno obilaze ljekar/medicinski tehničar, vaspitač, odnosno načelnik KPD, u skladu sa zakonskom obavezom (čl. 57 ZIKS).

Upoznavanje sa pravima i obavezama

Prema Evropskim zatvorskim pravilima (30.1), prilikom prijema i kad god je to potrebno nakon prijema, zatvorenici se obavještavaju u pisanoj formi i usmeno, na jeziku koji razumiju, o pravilima discipline u zatvoru i njihovim pravima i dužnostima.

Prilikom napuštanja prijemnog odjeljenja ZIKS-a, svako osuđeno lice, u skladu sa zakonom, potpisuje izjavu da je upoznato sa Pravilnikom o kućnom redu koji zahtijeva da svi budu upoznati sa svojim pravima i obavezama po prijemu na izdržavanje kazne.¹⁴⁷

Međutim, primili smo pritužbe osuđenika na to da im Pravilnik u stvari nije dostupan, a da su prilikom izlaska iz prijemnog odjeljenja samo formalno potpisivali izjavu da su s njim bili upoznati. Pojedini osuđenici su se požalili i da su tražili od službenika ZIKS-a da im dostave Pravilnik, ali da su oni odbijali da im ga daju, ili da su im udovoljavali tek posle upornog insistiranja. Prilikom nekoliko obilazaka zatvora u Spužu i Bijelom Polju nismo naišli na primjerke Pravilnika u dnevnim boravcima, ni na informativnim tablama. U Bijelom

¹⁴⁷ Čl. 32b, ZIKS.

Polju nam je načelnik zatvora rekao da su ranije osuđenici imali po primjerak Pravilnika u svojim sobama, ali da su oni te primjerke sami uništili.

Anonimna anketa sprovedena među osuđenim licima u KPD Podgorica¹⁴⁸, pokazala je da je značajna većina od 54.2 % ispitanika iz KPD odgovorila da prilikom prijema nije pročitala Pravilnik o kućnom redu. Takođe, zabrinjavajuća većina od 66.5 % odgovorila je i da im posle izlaska iz prijemnog odjeljenja Pravilnik nije bio dostupan.¹⁴⁹

Neophodno je obezbijediti da sva osuđena lica budu blagovremeno i u kontinuitetu upoznata sa svojim pravima i obavezama. Idealno bi bilo obezbijediti Pravilnik o kućnom redu u vidu brošure koja bi se dostavljala svakom osuđenom licu prilikom prijema. U međuvremenu, obezbijediti dovoljno primjeraka Pravilnika za zatvorsku biblioteku, kako bi ih mogli izdavati osuđenim licima na njihov zahtjev.

Za potrebe stranaca, potrebno je obezbijediti prevod pravilnika na nekoliko svjetskih jezika.

Disciplinski postupak

Prema Evropskim zatvorskim pravilima (st. 59), zatvorenici okrivljeni za disciplinski prestup moraju: a. biti obavješteni bez odlaganja na jeziku koji razumiju i detaljno o prirodi optužbi protiv njih; b. imati dovoljno vremena i mogućnosti da pripreme svoju odbranu; c. imati mogućnost da se brane lično ili preko pravnog zastupnika kada interesi pravde to zahtijevaju; d. imati mogućnost da zahtijevaju prisustvo svjedoka i da ih sami ispituju ili da budu ispitani u njihovo ime; i e. imati besplatnu pomoć prevodioca ako ne razumeju ili ne govore jezik koji se koristi u postupku. CPT je u svojoj praksi i dopunio ove garancije preporukama da se lice u pismenoj formi obavijesti o prestupu za koji se tereti, da tokom postupka može da sjedi i hvata bilješke, i da dobije pismeni otpravak odluke o kazni koja mora da sadrži obrazloženje i pouku o pravnom lijeku.¹⁵⁰

Propisi koji su na snazi u Crnoj Gori ne obezbjeđuju sve navedene garancije. Nije propisano: 1) da će osuđeno lice biti obaviješteno u pisanoj formi o prestupu za koji se tereti, 2) da će imati dovoljno vremena i mogućnosti da pripremi svoju odbranu, 3) da ima mogućnost da zahtijeva prisustvo svjedoka i da ih samo ispituje ili zahtijeva da budu ispitani u njegovo ime; 4) da tokom postupka može da sjedi i hvata bilješke; 5) da će imati besplatnu pomoć prevodioca ako ne razumije ili ne govori jezik koji se koristi u postupku. Ove

¹⁴⁸ Istraživanje sprovedeno tokom marta i aprila 2012. godine od strane monitoring tima nevladinih organizacija Akcije za ljudska prava, Centra za antidiskriminaciju EKVISTA, Centar za građansko obrazovanje (CGO) i Sigurne ženske kuće.

¹⁴⁹ Na pitanje "Da li Vam je dostupan Pravilnik o kućnom redu?" potvrdno je odgovorilo 150 ispitanika, 298 odgovorilo je odrično, bez odgovora 47.

¹⁵⁰ CPT, Izvještaj o posjeti Irskoj, 1998, st. 81 i Italiji, 2004, st. 126.

garancije pravičnosti postupka treba predvidjeti dopunom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

Praksa je da osuđeno lice koje napravi disciplinski prestup koji podrazumijeva nepoštovanje kućnog reda, ide prvo na tzv. disciplinski raport, a nakon toga pred disciplinsku komisiju.

U KPD načelnik nam je pokazao dokumentaciju vezanu za sprovođenje disciplinskog postupka.¹⁵¹ Nakon što službeno lice podnese prijavu da je učinjen disciplinski prestup, a službena lica uzmu izjave od svih aktera koji su učestvovali u događaju, osuđenik dolazi na tzv. disciplinski raport kod načelnika i disciplinske komisije koju, pored načelnika, čine još i rukovodilac Službe za obezbjeđenje, profesor iz Odsjeka za tretman, kao i pravnik-zapisničar.¹⁵² Ako se radi o teškoj disciplinskoj povredi¹⁵³, osuđeno lice može angažovati advokata o svom trošku. Ukoliko osuđeno lice ne obezbijedi branioca iz redova advokata može tražiti da ga u disciplinskom postupku zastupa službenik iz Zavoda, ovlašten za pružanje pravne pomoći ili se može samo braniti.¹⁵⁴

Nakon što se osuđeno lice izjasni o prijavi, sprovodi se rasprava tokom koje načelnik uzima u obzir mišljenja rukovodioca Službe za obezbjeđenje kao i profesora iz Odsjeka za tretman. Pravnik je dužan da prati da se tokom postupka ne povrijede prava osuđenog lica.

Nakon sprovedenog postupka, u roku od 48 h, načelnik KP doma donosi rješenje o kažnjavanju ili oslobađanju osuđenog lica, kao i o visini kazne, shodno težini utvrđenog disciplinskog prestupa. Ovo rješenje se uručuje osuđenom licu i objavljuje na oglasnoj tabli.¹⁵⁵ Osuđeno lice ima pravo da direktoru ZIKS-a, u roku od 3 dana, podnese prigovor na odluku o kažnjavanju. Direktor može potvrditi odluku načelnika, ukinuti je ili promijeniti.¹⁵⁶ Protiv odluke direktora ZIKS-a osuđeno lice može pokrenuti upravni spor u roku od tri dana od dana uručjenja odluke.¹⁵⁷

Predviđeni rokovi od 3 dana za prigovor i isto toliko za pokretanje upravnog spora, izuzetno su restriktivni i neopravdano ograničavaju pravo na sudsku zaštitu. Za razliku od Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Zakon o upravnom sporu predviđa opšti rok od 30

¹⁵¹ Posjete obavljene 16 i 27. 12. 2011. godine

¹⁵² Član 141, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora

¹⁵³ Član 55a, ZIKS.

¹⁵⁴ Član 139, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011.

¹⁵⁵ Član 142, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust, 2011.

¹⁵⁶ Član 56, st. 3, ZIKS.

¹⁵⁷ Član 64d, st. 1, ZIKS.

dana za pokretanje upravnog spora od dana prijema akta protiv koga se takav spor može pokrenuti. *Predlažemo produženje propisanog roka za pokretanje upravnog spora, imajući u vidu da se zatvorenici nalaze u težem položaju za vođenje sudskih postupaka od lica koja se nalaze na slobodi, a koja na raspolaganju imaju znatno duži rok (30 dana)*

Među pregledanim predmetima uočeno je da je u većini slučajeva dostava potvrđena potpisom osuđenog lica, ali je bilo i nekoliko slučajeva gdje nije bilo potpisa, pa nije bilo moguće utvrditi da li je tom licu uopšte dostavljen primjerak rješenja. U jednom slučaju osuđeno lice je odbilo da primi rješenje, što je i konstatovano na primjerku rešenja. I u Zatvoru Bijelo Polje omogućen je uvid u dokumentaciju vezanu za disciplinski postupak. Pohvalno je da je dokumentacija u načelu uredna, ali je i tu u nekoliko slučajeva primjećeno da nedostaje potpis osuđenog lica, tj. potvrde o prijemu rješenja.

*Sva dokumentacija vezana za disciplinski postupak mora biti uredna, dok se prijava i rješenje moraju dostaviti osuđenim licima sa poukom o pravnom lijeku. Neophodno je obezbjediti dokaz o urednoj dostavi. Uredna dostava je neophodna za ostvarivanje prava na pravni lijek. Istu preporuku dao je i CPT-a nakon posjete obavljene 2008 godine.*¹⁵⁸

Lica koja su tokom anonimne ankete navela da su boravila u samici su na pitanje o tome da li su u samicu upućeni na osnovu rješenja o upućivanju u samicu odgovorila potvrdno u 71,8 % (94 lica), a negativno u 28,2% slučajeva (37 lica). Osam lica nije dalo odgovor na ovo pitanje. Odluka o upućivanju u samicu je osuđenim licima dostavljena u 91,3% slučaja (84 lica), a 8,7 % ispitanika (8 lica) je nije dobilo. Pomenutu odluku je 26,8% ispitanika (19 lica) dobilo nakon više dana, a 43,7% (31 lice) poslije 1-2 dana. Odluku je prije upućivanja u samicu dobilo svega 14,1 % ispitanika (10 lica), a prilikom upućivanja u samicu 15,5% (11 lica). Bez odgovora je bilo 13 ispitanika. *Dostavljanje odluke nakon upućivanja u samicu, posebno nakon više dana, znatno ugrožava djelotvornost prava na izjavljivanje žalbe i zbog toga treba obezbjediti da se samo izuzetno lica upućuju u samicu prije nego što im se uruči rješenje o tome.*

Ukoliko disciplinski prestup ima i elemente krivičnog djela, u tom slučaju obavještava se nadležni Centar Bezbjednosti.

Najbrojniji disciplinski prekršaji tiču se pokušaja unošenja mobilnih telefona.

¹⁵⁸Iz Izvještaja crnogorskoj vladi o posjeti Crnoj Gori evropskog komiteta za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) obavljenoj od 15. do 22. septembra 2008, st. 77: "KPM preporučuje preduzimanje mjera kako bi se osiguralo da dokumentacija i evidencija o disciplinskim kaznama bude vođena kako treba, da se precizno evidentira vrijeme kada je primjena mjere počela i prestala, kao i da se evidentiraju sve druge stvari koji se tiču držanja zatvorenika (naročito, precizna lokacija gdje je držan)." Komitet takođe preporučuje da zatvorenicima kojima je izrečena disciplinska kazna uvijek dobiju primjerak rješenja o disciplinskoj kazni, gdje se oni obavještavaju o razlozima za donošenje takvog rješenja, kao i o načinu ulaganja žalbe."

U Zatvoru Bijelo Polje smo, posjetili jedno lice koje je bilo u samici i koje je kod sebe imalo svoj primjerak rješenja o disciplinskom kažnjavanju.

Mjesečni prosjek tzv. disciplinskih raporta u KP Domu je 22-23.¹⁵⁹ Primjetna je praksa da se licima koja počine tri lakše povrede Pravilnika o kućnom redu automatski izriče najteža disciplinska mjera *upućivanje u samicu*. Iako je ova praksa u skladu sa Pravilnikom¹⁶⁰, na osnovu razgovora sa osuđenima na izdržavanju kazne, kao i onima koji su izdržali kaznu, zaključujemo da ona može biti predmet zloupotrebe i pritiska na osuđena lica, jer ostavlja mogućnost proizvoljnog tumačenja lakših povreda Pravilnika o kućnom redu od strane službe objezbjedenja, o čemu bi načelnik trebalo da povede računa prilikom odlučivanja o kazni.

Tokom razgovora sa pojedinim osuđenima, saznali smo da iako nemaju značajnijih zamjerki na sam disciplinski postupak, neki od njih ne koriste pravo na žalbu prilikom izricanja disciplinske mjere, jer smatraju da Uprava nije objektivna i da bi time samo pogoršali svoj položaj.¹⁶¹ U anonimnoj anketi, 52,8% lica koja su boravila u samici je odgovorilo da se žalilo na ovu odluku, a 47,2% da nije. Načelnik Zatvora Bijelo Polje, nas je obavijestio da su osuđenici često suočeni s neoborivim dokazima o njihovoj odgovornosti u vidu video zapisa, koji žalbu čini bespredmetnom. Takođe, vršenjem uvida u dokumentaciju koja je bila dostupna uočeno je da je bilo slučajeva žalbi osuđenih lica direktoru ZIKS-a, i da su tom prilikom određene žalbe djelimično usvojene, a izrečene kazne smanjene.

Prema Evropskim zatvorskim pravilima (56.1) disciplinski postupak predstavlja posljednju mjeru. Zatvorska uprava, kada god je to moguće, treba da primjenjuje postupke mirenja i medijacije za rešavanje sporova sa i između zatvorenika (56.2).

Primijetili smo dobru praksu u Bijelom Polju gdje se, u slučaju da se primijeti mogućnost pojave nasilja među zatvorenima, pristupa mirenju zavađenih strana gdje posreduju načelnik i profesor u zatvoru. *Podstaći ovakvu praksu mirenja (medijacije) u svim jedinicama ZIKS.*

Usamljenje i premještaj osuđenih lica

CPT prihvata da pored formalnih disciplinskih postupaka, često postoje i drugi postupci na osnovu kojih zatvorenik može biti prisilno razdvojen od drugih zatvorenika iz disciplinskih/bezbjedonosnih razloga (tj. u interesu «održavanja reda» unutar neke ustanove). To su slučajevi usamljenja i premještaja osuđenika iz jednog zatvora u drugi, po pravilu na

¹⁵⁹ Iz razgovora sa načelnikom Kazneno-popravnog doma, Podgorica 16. 12. 2011. godine

¹⁶⁰ Čl. 136 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011. godine, teža disciplinska povreda, tačka 9.

¹⁶¹ Iz razgovora sa osuđenim licima, Podgorica 2011. godine

geografski udaljenu lokaciju. Međutim, izričito se zahtijeva da i ovi postupci takođe budu praćeni djelotvornim garancijama u cilju zaštite prava zatvorenika, a protiv mogućih zloupotreba. "Zatvorenik mora biti informisan o razlozima zbog kojih su protiv njega preuzete takve mere, osim ukoliko zahtevi bezbjednosti ne nalažu suprotno, mora mu se pružiti mogućnost da izloži svoja gledišta o toj stvari, te da bude u prilici da se žali na te mere odgovarajućim vlastima."¹⁶²

Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, prema osuđeniku koji "uporno ometa redovan rad i život u organizaciji i prema kome su ostale bezuspješne redovne disciplinske kazne te predstavlja ozbiljnu opasnost po druge osuđene i bezbjednost, starješina organizacije može odrediti **usamljenje** za vrijeme slobodnih časova koje može trajati od jednog mjeseca do jedne godine. Izvršenje ove mjere prekinuće se kad se ljekarskim nalazom utvrdi da tjelesno i duševno zdravlje osuđenog lica ne dozvoljava dalje usamljenje ili kad se ocijeni da su prestali razlozi zbog kojih je usamljenje određeno."¹⁶³

Takođe, "osuđeno lice može biti **premješteno** iz jedne organizacione jedinice u drugu kada je to potrebno zbog sprovođenja propisanog tretmana iz zdravstvenih razloga, razloga bezbjednosti i održavanja reda i discipline. Rješenje o premještanju donosi starješina organizacije."¹⁶⁴

Međutim, problem je što oba ova člana ne sadrže izričito propisano načelo da će usamljenje, odnosno premještaj, trajati najkraće moguće vrijeme, kao i da će se preispitivati u određenim vremenskim intervalima.¹⁶⁵ Takođe, nije propisano pravo na žalbu (prigovor) protiv ovih rješenja, za razliku od izričito propisanog prava na prigovor protiv rješenja donijetog u disciplinskom postupku.¹⁶⁶ I u ovim slučajevima moralo bi se smatrati da to pravo postoji, u okviru opšteg prava na pritužbu (čl. 34) ili prava na prigovor protiv odluke načelnika organizacione jedinice kojom je osuđenom licu ograničeno neko pravo (čl. 64b, st. 4). U ovo drugom slučaju, problem može da predstavi činjenica da su prava zbog čijeg ograničenja postoji ovo opšte pravo na prigovor usko definisana, pa bi, u cilju pravne sigurnosti, *trebalo jasno propisati da protiv rješenja o usamljenju i premještanju, osuđeno lice ima pravo na prigovor, odnosno na vođenje upravnog spora u slučaju da prigovor ne dovede do promjene rješenja.* U cilju pravne sigurnosti, *potrebno je precizirati i rok u kome se mora donijeti rješenje, npr. odmah ili, izuzetno, ako razlozi bezbjednosti tako nalažu, najkasnije u roku od 24 h od početka usamljenja ili premještaja. Predvidjeti i da se u slučaju kada rješenje*

¹⁶² CPT standardi, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/Inf (92)3, st. 55.

¹⁶³ Čl. 59, ZIKS.

¹⁶⁴ Član 59a, ZIKS.

¹⁶⁵ CPT je preporučio preispitivanje bar svaka tri mjeseca. Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 70.

¹⁶⁶ Vidi čl. 56, st. 3, ZIKS.

nije donijeto u propisanom roku, može odmah pokrenuti upravni spor, a najkasnije u roku od 30 dana od početka primjene mjere.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda je utvrdio da su nakon razgovora sa njim 8. februara 2012, šestorica osuđenika prebačena iz Kazneno-popravnog doma Podgorica na dalje izdržavanje kazne u Zatvor Bijelo Polje, da su im uručena rješenja o premještanju koja je donio direktor, ali da rješenja nisu sadržala ni razloge premještaja, kao ni pravnu pouku.¹⁶⁷

Prilikom monitoring posjete Zatvoru Bijelo Polje, izvršen je uvid u dokumentaciju vezanu za premještaj jednog osuđenog lica iz Zatvora Podgorica u Zatvor Bijelo Polje. Uprava zatvora dala je informaciju da je konkretno lice svoj primjerak rješenja o premještanju dobilo, međutim nije bilo potpisa premještenog lica kojim bi se to potvrdilo.

CPT je u vezi s ovim problemom 2008. utvrdio da premještena lica nisu imala nikakav uvid u dokumentaciju u vezi premještaja, pa je dao preporuku crnogorskim vlastima, u skladu sa gore citiranim standardom, koja se i dalje ne poštuje u svakom slučaju.¹⁶⁸

Obezbjediti primjenu preporuke CPT-ja u vezi prava na žalbu povodom premještaja preciziranjem propisa i u praksi. Rješenja o premještanju moraju sadržati osnov i razloge premještaja osuđenog lica kao i pouku o pravnom lijeku.

Pravna pomoć

U ZIKS-u ne postoji nezavisna i besplatna pravna pomoć. U slučaju da osuđeno lice želi da se žali na povredu nekih svojih prava, ono se uglavnom za pomoć obraća ili profesoru (koji nije pravnik) ili nekom od zaposlenih pravnika, koji su službenici zatvora, pa se, prema tome, ne mogu smatrati nepristrasima.¹⁶⁹ Pritom, oni u opisu posla nemaju pružanje pravne pomoći i obaviješteni smo da osuđenim licima "izlaze u susret".

Osuđena lica mogu angažovati advokata u disciplinskom postupku koji se vodi protiv njih unutar ZIKS-a, u vezi težeg prestupa gdje se može izreći kazna upućivanja u samicu, ali

¹⁶⁷ Saopštenje sa sjednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore 02.03.2012 godine <http://www.skupstina.me/index.php?strana=saopstenja&id=4166>

¹⁶⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, st. 78: "Zatvorenik koji se premješta iz jedne u drugu ustanovu i koji se smješta u uslove disciplinskog tretmana treba da bude obaviješten u pismenoj formi o razlozima izricanja te mjere (pri čemu se razumije da se u navođenju razloga mogu isključiti informacije koje se iz razloga bezbjednosti opravdano ne prenose zatvoreniku); zatvorenik za koga je takva mjera predviđena, treba da ima mogućnost da izrazi svoje viđenje date stvari".

¹⁶⁹ U tom smislu, vidi stav CPT, Izvještaj o posjeti Ukrajini, septembar 2009 godine, st. 29, gdje se posebno naglašava potreba da pravnici/zastupnici budu nezavisni od službenika zatvora, kao i organa krivičnog gonjenja.

je veliki broj njih u teškom materijalnom stanju, te stoga nisu u mogućnosti da plate njegove usluge. S druge strane, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći ne predviđa da zatvorenici imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć u vezi disciplinskog postupka u okviru ZIKS.

Od lica koja su se žalila protiv odluke o upućivanju u samicu, prema rezultatima ankete, većina je odgovorila da u tom postupku nisu imali pravnu pomoć (61,7%), dok je 38.3% reklo da jesu. Od 18 ispitanika koji su rekli da su imali pravnu pomoć, 14 je tu pomoć dobilo od pravnika, službenika ZIKS. Njih 7 je bilo zadovoljno pruženom pomoći, 6 nezadovoljno, a 1 ispitanik nije dao odgovor na ovo pitanje.

U skladu s Evropskim zatvorskim pravilima¹⁷⁰, zatvorenici treba da budu informisani o postojećem sistemu besplatne pravne pomoći, tj. o mogućnostima koje imaju na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći.¹⁷¹ S druge strane, ovaj zakon bi trebalo dopuniti tako da se *osobama koje se nalaze na izdržavanju kazne, a koje su slabijeg imovnog stanja, omogući pristup besplatnoj pravnoj pomoći u vezi disciplinskih postupaka koji se vode protiv njih, a koji mogu imati za posljedicu upućivanje u samicu.*

Preporuke:

- *Obezbijediti da lica koja izdržavaju kaznu upućivanja u samicu imaju pravo na posjetu članova porodice i drugih bliskih lica.*
- *Obezbijediti da sva lica koji se upute u samicu imaju pravo na boravak na svježem vazduhu u minimalnom trajanju od sat vremena dnevno, u skladu sa zakonom.*
- *Obezbijediti da sva osuđena lica budu blagovremeno i u kontinuitetu upoznata sa svojim pravima i obavezama.*
- *Svi osuđenici moraju biti upoznati sa sadržinom Pravilnika o kućnom redu. Uprava ZIKS/a ga mora učiniti dostupnim svim osuđenim licima.. Idealno bi bilo obezbijediti Pravilnik o kućnom redu u vidu brošure koja bi se dostavljala svakom osuđenom licu prilikom prijema. U međuvremenu, obezbijediti dovoljno primjeraka Pravilnika za zatvorsku biblioteku, kako bi ih mogli izdavati osuđenim licima na njihov zahtjev.*
- *Za potrebe stranaca obezbijediti prevod Pravilnika o kućnom redu na nekoliko svjetskih jezika.*
- *Dopunom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija predvidjeti sve garancije pravičnosti postupka koje su sadržane u Evropskim zatvorskim pravilima*

¹⁷⁰ Evropska zatvorska pravila, st. 23.3.

¹⁷¹ Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći" Službeni list Crne Gore 20/2011" od 15. 4. 2011. godine

- Sva dokumentacija vezana za disciplinski postupak mora biti uredna, dok se prijava i rješenje moraju dostaviti osuđenim licima sa poukom o pravnom lijeku. Obezbjediti dokaz o urednoj dostavi.
- Obezbjediti da se svim licima uruči rješenje o upućivanju u samicu prije nego se tamo i upute, a da se samo izuzetno lica upućuju u samicu prije nego što im se uruči rješenje o tome.
- Predlažemo produženje propisanog roka za pokretanje upravnog spora sa 3 na bar 7 dana, imajući u vidu da se zatvorenici nalaze u težem položaju za vođenje sudskih postupaka od lica koja se nalaze na slobodi, a koja na raspolaganju imaju znatno duži rok (30 dana).
- Prilikom izricanja disciplinske mjere upućivanja u samicu, a nakon što osuđeno lice poćini tri lakše povrede Pravilnika o kućnom redu, načelnik bi trebao biti posebno obazriv i ne dozvoliti da ova mjera bude predmet zloupotrebe i vrsta pritiska na osuđena lica, jer ostavlja mogućnost proizvoljnog tumaćenja lakših povreda Pravilnika o kućnom redu od strane službe objezbjedenja.
- U slučaju samopovređivanja ispitati psihićko stanje osuđenog lica i podrvrgnuti ga, prema potrebi, odgovarajućoj medicinskoj terapiji. U skladu sa tim trebalo bi izmijeniti zakonske propise koji samopovređivanje isključivo tretiraju kao disciplinski prekršaj podloćan kazni. Isto tako, u Zakonu o izvršenju krivićnih sankcija treba precizirati da se u slučaju samopovređivanja obavezno mora pribaviti ljeakarsko mišljenje i to prije zapoćinjanja disciplinskog postupka.
- Izmijeniti zakonske odredbe i smanjiti period boravka lica u samici na najviše 21 dan.
- U slučaju izricanja kazne boravka u samici, obezbijediti da kaćnjena osoba ostvari neposredni kontakt s ljeakarem prije upućivanja u samicu.
- Obezbijediti da o sposobnosti za upućivanje u samicu ne odlučuje ljeakar koji se inaće stara o zdravlju zatvorenika protiv koga se vodi disciplinski postupak
- Propisati načelo da usamljenje i premještaj treba da traju najkraće moguće vrijeme, kao i da se odluke o usamljenju i premještaju preispituju npr. Svakih mjesec dana ili bar svaka tri mjeseca, kao što je preporuka CPT.
- Obezbijediti primjenu preporuke CPT-ja u vezi prava na ćalbu povodom premještaja preciziranjem propisa i u praksi. Rješenja o premještaju moraju sadržati osnov i razloge premještaja osuđenog lica kao i pouku o pravnom lijeku.
- Dopunom zakona precizirati da protiv rješenja o usamljenju i premještaju, osuđeno lice ima pravo na prigovor, odnosno na vođenje upravnog spora u slučaju da prigovor ne dovede do promjene rješenja. U cilju pravne sigurnosti, precizirati i rok u kome se ovo rješenje mora donijeti, u roku odmah ili, izuzetno, ako razlozi bezbjednosti tako nalaću, najkasnije u roku od 24 h od poćetka usamljenja ili

premještaja. Predvidjeti i da se u slučaju kada rješenje nije donijeto u propisanom roku, može odmah pokrenuti upravni spor, a najkasnije u roku od 30 dana od početka primjene mjere.

- *Obavijestiti osuđena lica o uslovima za pristup besplatnoj pravnoj pomoći na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći. Dopunom ovog zakona, omogućiti licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, a slabijeg su imovnog stanja, da imaju pristup besplatnoj i nepristrasnoj pravnoj pomoći u disciplinskim postupcima koji se protiv njih vode.*
- *Podstaći mirno rješavanje sporova među osuđenima u svim jedinicama ZIKS.*

4. USLOVI SMJEŠTAJA

Opšte napomene

Na teritoriji Crne Gore postoji jedan Zavod za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS), s objektima u Podgorici (Spuz), i Bijelom Polju (u blizini samog centra grada). I u Podgorici i u Bijelom Polju u okviru objekata ZIKS-a postoje istražni zatvori u kojima borave pritvorena lica (Zatvor Podgorica i Zatvor Bijelo Polje). U Podgorici se izdržavaju i kratke kazne (do 6 mjeseci) i duge kazne (preko 6 mjeseci), dok se u Bijelom Polju izdržavaju samo kratke kazne i to samo muškarci, dok se žene upućuju u Podgoricu.

U Podgorici se nalaze sledeće zatvorske jedinice:

- **Zatvor Podgorica** ("Istražni zatvor")
- **Kazneno–popravni dom** ("KPD")
- **Zatvor za kratke kazne.**

Nedovoljan kapacitet i prenaseljenost

Ukupan kapacitet zatvora u Podgorici i Bijelom Polju u okviru ZIKS-a u novembru 2011. bio je 1100 mjesta, a ukupno brojno stanje lica lišenih slobode tog meseca bilo je 1369,¹⁷² pa je 284 lica bilo prekobrojno u odnosu na predviđeni smještajni kapacitet. Najviše prekobrojnih osuđenika smješteno je u Kazneno-popravnom domu u Podgorici (KPD) i Zatvoru Bijelo Polje.

Na dan 11. juna 2012, odnos ukupnog broja zatvorenika i kapaciteta ZIKS-a iznosio je 1189:1100.¹⁷³ U istražnim zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju nije bilo prekobrojnih, već je broj pritvorenika znatno ispod kapaciteta (Podgorica 283:370; Bijelo Polje 32:50). Kapaciteti za osuđena lica su preopterećeni.

Na kraju 2011. godine ukupno 1197 osoba čekalo je da se oslobodi mjesto u ZIKS-u da bi započeli s izdržavanjem kazne,¹⁷⁴ što ukazuje da je Crnoj Gori potreban bar još jedan zatvorski kompleks i to i većeg kapaciteta nego što je postojeći.

Zbog nedostatka kapaciteta i postojeće prenatrpanosti, ZIKS je bio prinuđen da vrati veći broj lica koja su sudovi uputili na izdržavanje kazne. Poseban problem na koji je i

¹ ZIKS, Z-KD-br 355-11, 15. 12. 2011, Podgorica

¹⁷³ ZIKS, Z-MS-br. 40-1/12, 13. 6. 2012, Podgorica

¹⁷⁴ Vlada Crne Gore i Ministarstvo Pravde, Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu

Ministarstvo pravde tokom 2011. godine više puta upozoravalo su visoko rizične kategorije osuđenih izvršilaca krivičnih djela, koji su na slobodi zbog nedostatka kapaciteta.¹⁷⁵

U istražnom zatvoru u Podgorici više nema prekobrojnih, za razliku od drastičnog stanja koje je tamo zatekao CPT prilikom posjete u septembru 2008. godine.¹⁷⁶ I u 2009. godini, u istražnom zatvoru je bilo čak 600 lica, iako je kapacitet bio 320.¹⁷⁷ U međuvremenu je kapacitet povećan na 370 mjesta, a broj pritvorenika smanjen¹⁷⁸. Na dan naše posjete, 30. januara 2012, u istražnom zatvoru u Podgorici bilo je 303 pritvorenika, a četiri mjeseca kasnije, 8. maja 2012, bilo ih je 285¹⁷⁹, što ukazuje i na tendenciju racionalnijeg određivanja pritvora od strane sudova.

S druge strane, istražni zatvor u Bijelom Polju, kapaciteta za 50 osoba, u novembru 2011. imao je 13 prekobrojnih, ali se do kraja godine ovaj broj smanjio na 43.¹⁸⁰

Prilikom monitoring posjeta 2011. i 2012. godine¹⁸¹ uočeno je da je svaki osuđenik i pritvorenik imao svoj krevet.

U Pravilniku o uslovima koje moraju zadovoljavati prostorije u kojima se smještaju i koje koriste osuđenici, propisano je da “prostorije za spavanje moraju biti prostrane, tako da na svako osuđeno lice dolazi najmanje 8 m², odnosno 20 m³, prostora.”¹⁸² Iako je propisani standard dvostruko bolji od minimalnog evropskog standarda od 4m²¹⁸³ za grupne sobe, koji

¹⁷⁵ U navedenom kontekstu je ocijenjeno da je “neprihvatljiva konstatacija direktora Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija da je odlaganje izvršenja kazne zatvora nametnuto kao jedna od mjera za prevazilaženje problema prenaseljenosti i da se pokazala kao veoma efikasno i svrsishodno sredstvo.” Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Ministarstvo pravde, maj 2012, str. 36.

¹⁷⁶ U septembru 2008, kada je CPT posjetio istražni zatvor u Podgorici, u njemu je bilo smješteno 515 pritvorenika, iako je službeni kapacitet objekta 320 (izvještaj CPT o posjeti Crnoj Gori, mart 2009, tač. 55)

¹⁷⁷ Izvještaj o stanju i radu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu.

¹⁷⁸ Službeni Dopis ZIKS, Zkd-br 355-11, 15. 12. 2011, Podgorica

¹⁷⁹ Posjeta 30. 01. 2012. godine i posjeta 09. 05. 2012. godine

¹⁸⁰ U novembru 2011. broj pritvorenika u Bijelom Polju bio je 63, ZIKS, Z-KD-br. 355 /11, 15.12.2011.

¹⁸¹ Posjete sprovedene u Podgorici u 2011. godini, 3. novembar, 8. novembar, 18. novembar, 29. novembar, 16. decembar, 23. decembar, 27. decembar, 29. decembar; u 2012. godini, 20. februar, 13. mart, 14. mart, 9. april, 9. maj i 11. maj. Posjete sprovedene u Bijelom Polju bile su 9.12.2011. i 16.01.2012. godine.

¹⁸² Pravilnik o uslovima koje moraju zadovoljavati prostorije u kojima se smještaju i koje koriste osuđena lica, odjeljak II, čl. 4, Podgorica 2006, član 4.

¹⁸³ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 58: “Cilj treba da bude poštovanje standarda od 4 m² prostora po osuđeniku“.

je utvrdio CPT, situacija u praksi se razlikuje, jer se ni standard od 4 m² po osuđeniku još uvijek ne poštuje na nivou cijelog ZIKS-a. Najgore stanje je u zatvoru u Bijelom Polju i paviljonu "A" KPD u Podgorici. U svim drugim zgradama postoje i dalje prenaseljene sobe, sa po 1-2 prekobrojne osobe.

CPT je 2008. godine obaviješten o planovima Vlade da izgradi nove zatvorske ustanove u Bijelom Polju (200 mjesta) i Kotoru (150) mjesta i otvori ih do kraja 2009. godine, što se nije desilo.¹⁸⁴ U međuvremenu je master planom Vlade iz januara 2011. predviđena izgradnja zatvora za duge kazne i zatvorske bolnice u Spužu, kao i zatvora u Bijelom Polju¹⁸⁵. Više se ne planira izgradnja zatvora u Kotoru¹⁸⁶. Prilikom monitoring posjeta, do juna mjeseca 2012. godine, još uvijek se nije počelo sa izgradnjom objekata predviđenih master planom.

Od 2008. godine do juna 2012, u KPD Podgorica izgrađeno je novo žensko odjeljenje, u toku je bila rekonstrukcija paviljona "F" u zatvor visoke bezbjednosti za najduže kazne, renovirane su prostorije i kupatilo u Zatvoru za kratke kazne, renovirane su prostorije u Istražnom zatvoru Podgorica. U istražnom zatvoru Bijelo Polje adaptirana je prostorija za stomatološku ambulantu, i kupatilo, u toku monitoring posjeta u 2012, u toku su bili radovi na osmatračnici i proširivanju kapaciteta istražnog zatvora. Uređivan je dio za šetnju istražnog dijela zatvora u Bijelom Polju, renovirane su prostorije za posjete, kancelarija za sprovedničku službu, bife bar za službenike, započeto je renoviranje radionice, prilagođavali su se prilazi za korisnike invalidskih kolica, u planu je bilo preuređenje osmatračkih mjesta. U toku je rad i na adaptaciji i proširivanju kancelarijskog prostora u svim organizacionim jedinicama ZIKS-a¹⁸⁷. Napravljena je nova upravna zgrada ZIKS u Podgorici, kao i službene prostorije zatvora u Bijelom Polju.¹⁸⁸

Međutim, do danas nisu renovirane ili izgrađene one cjeline na koje je CPT posebno ukazao kao na urgentne još prije četiri godine: paviljon "A" KPD u Podgorici i zatvor u Bijelom Polju.¹⁸⁹

¹⁸⁴ CPT u izvještaju o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 42, pasus 2.

¹⁸⁵ Prijedlog Akcioni plan unaprijeđenja zatvorskog sistema, Podgorica, avgust 2011.

¹⁸⁶ Prilikom razgovora sa Upravom ZIKS, u monitoring posjetama 2011. i 2012.

¹⁸⁷ Službeni dopis ZIKS, ZKD-br 355-11, od 15. 12. 2011. godine, strana 7, pasus 8.

¹⁸⁸ Obilazak Monitoring tima, 3. 11. 2011. u Podgorici i 9. 12. 2012 i 16. 01. 2012. u Bijelom Polju

¹⁸⁹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 54 i 59.

Smještaj i uslovi za izdržavanje kazni za osobe sa invaliditetom

Uslovi smještaja i postupanje prema osobama sa invaliditetom, koje izdržavaju kaznu zatvora, nisu posebno propisani Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija ili podzakonskim aktom. U okviru ZIKS-a postoje samo dvije sobe adaptirane za lica sa invaliditetom, površine oko 15 m², u okviru zatvora za kratke kazne i nove jedinice za smještaj žena.¹⁹⁰ Od toga soba u zatvoru za kratke kazne nije dovoljno prilagođena korisniku invalidskih kolica, jer je kupatilo nedovoljne površine.¹⁹¹

U KPD ne postoje posebno adaptirane sobe za osobe sa invaliditetom, što može dovesti do kršenja Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom u slučaju da se takva osoba uputi na izdržavanje kazne u ovaj dio zatvora.¹⁹² Zatvorski uslovi koji ugrožavaju ljudska prava ne mogu se pravdati nedostatkom materijalnih sredstava.¹⁹³

Pristupačnost prilaza ne postoji za korisnike invalidskih kolica u KPD, osim na samom ulazu Disciplinskog odjeljenja. U neformalnom razgovoru sa službenicima, saznali smo da su rijetki slučajevi izdržavanja kazni korisnika invalidskih kolica. Na pitanje kako bi se osoba smjestila u paviljone u okviru KPD, službenici su odgovorili da bi se korisnik invalidskih kolica fizički prenosio do sobe.

Iz Uprave Zatvora u Bijelom Polju obaviješteni smo da će se u toku 2012. godine posebno adaptirati prostorije za lica sa invaliditetom, a prilikom posjete smo primijetili da je u toku bila adaptacija prilaza za korisnike invalidskih kolica.

U istražnom zatvoru u Podgorici, na donjem spratu postoji soba namijenjena korisnicima invalidskih kolica, ali koja opet nije dovoljno prilagođena njihovim potrebama, jer toaleti i kupatila nisu prilagođeni, a ulazna vrata su nedovoljne širine.

U istražnom zatvoru u Bijelom Polju ne postoje posebno prilagođene prostorije za pritvorenike koji su korisnici invalidskih kolica.

Za razliku od drugih posjetilaca ZIKS-a, korisnici invalidskih kolica se pretresaju napolju, jer ne postoje prilagođene prostorije za pretres lica sa invaliditetom, a nemoguć je i prolaz kolica kroz skener na vratima. Prilikom posjete 30.12.2011, uvjerali smo se da za pretres napolju ne postoji sklonište od loših vremenskih prilika.

¹⁹⁰ Obilazak monitora 29. 12. 2011. i 11. 05. 2012.

¹⁹¹ Obilazak monitoring tima 29. 12. 2011. Podgorica, kao i 09. 04. 2012. godine.

¹⁹² "Diskriminacija lica sa invaliditetom postoji u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere, za otklanjanje ograničenja, odnosno, nejednakog položaja u kom se ta lica nalaze" Zakon o zabrani diskriminacije, *Sl. list CG*, 39-2011, član 18.

¹⁹³ Evropska zatvorska pravila, Deo I – osnovni principi, 4.

Smještaj maloljetnika

Maloljetni zatvorenici se smještaju u dio zatvora koji je odvojen od dijela za odrasle, osim ako se ne smatra da je to u suprotnosti sa najboljim interesima maloljetnika.¹⁹⁴ U slučaju da ne postoji zatvor za maloljetnike, maloljetnici u pritvoru, osim službi koje su dostupne svim pritvorenim licima, moraju imati pristup i socijalnoj, psihološkoj i obrazovnoj službi, religioznim i rekreativnim programima ili odgovarajućim programima koji su dostupni maloljetnicima u zajednici.¹⁹⁵

Broj maloljetnika u pritvoru ZIKS:¹⁹⁶

za 2009 godinu – 10;

za 2010 godinu – 8

za 2011 godinu – 7

U vrijeme naše posjete u Istražnom zatvoru bila su smještena dva maloljetnika. Nismo stekli utisak da se maloljetnim licima u pritvoru obezbjeđuju svi programi u skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima. Kada su u pitanju maloljetna lica u istrazi, CPT preporučuje da *njihov kontakt sa spoljnim svijetom treba aktivno promovisati, jer mnogi od njih možda imaju probleme u ponašanju koje se tiču emocionalne uskraćenosti ili nedostatka socijalnih vještina*¹⁹⁷.

Po mišljenju CPT, ukoliko se, u izuzetnim okolnostima, maloljetna lica drže u nekoj ustanovi namijenjenoj odraslima, ona moraju biti smještena odvojeno od odraslih, u zasebnoj jedinici posebno uređenoj za lica njihove dobi, koja omogućava režim prilagođen njihovim potrebama i zapošljava osoblje obučeno za rad sa maloljetnicima. Komitet smatra da smještanje maloljetnih zatvorenika zajedno sa odraslim zatvorenicima nosi sobom takve rizike da to uopšte ne treba da se dešava.¹⁹⁸ Prema Pravilniku o kućnom redu (čl. 153) maloljetna lica lišena slobode smještaju se odvojeno od ostalih lica lišenih slobode.¹⁹⁹ Maloljetnici koji izdržavaju kaznu zatvora u ZIKS-u se smještaju u "F" paviljonu. S obzirom na to da je trenutno u toku rekonstrukcija ovog paviljona, nije izvjesno gdje će se ubuduće

¹⁹⁴ Evropska zatvorska pravila, stav 35.4.

¹⁹⁵ Evropska zatvorska pravila, stav 35.1.

¹⁹⁶ Pismeni odgovor ZIKS-a, od 28.2.2012.

¹⁹⁷ CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore, 2008, st. 71, str. 37

¹⁹⁸ CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore, 2008, st. 44, str. 28.

¹⁹⁹ Član 153, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

smještati maloljetnici. U periodu od 2009. godine do juna 2012. godine u ZIKS-u nije bilo maloljetnika na izdržavanju kazne zatvora.²⁰⁰ Prema riječima direktora KPD-a, ne postoji potreba za izgradnjom Zatvora za maloljetnike, jer je veoma mali broj maloljetnih lica kojima se izriče kazna zatvora.

Po navodima direktora KPD-a kada se na izdržavanju kazne zatvora nalazi samo jedno maloljetno lice, ono se smješta sa punoljetnim osuđenikom, da bi se izbjegla izolacija maloljetnika, pri čemu se vodi računa o psihofizičkim karakteristikama punoljetnog osuđenika.

Da bi se izbjegla izolacija maloljetnih osuđenih lica, CPT preporučuje da se maloljetnicima omogući da učestvuju u aktivnostima izvan ćelije zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika.²⁰¹ Zaštitnik ljudskih prava i sloboda naglasio je da ne postoje odgovarajući uslovi za rad sa maloljetnim prestupnicima, zbog nepostojanja institucionalnog okvira za adekvatno zbrinjavanje maloljetnika i obezbjeđivanje procesa resocijalizacije i reintegracije ovih lica.²⁰² *Potrebno je obezbijediti uslove za doslednu primjenu čl. 153. Pravilnika o kućnom redu, a izolaciju maloljetnika spriječiti tako što će im se omogućiti uključivanje u razne vrste aktivnosti shodno članu 154.²⁰³ i 155.²⁰⁴ pomenutog Pravilnika.*

U skladu sa Evropskim zatvorskim pravilima²⁰⁵ maloljetnicima treba obezbijediti i poseban tretman nakon izlaska iz zatvora.

Internet stranica

ZIKS ima internet stranicu, koja se ne ažurira redovno (na dan 10. juna 2012, posljednja objavljena vijest bila je od 24. februara), ne sadrži novije podatke o brojnom stanju ili drugim aktuelnim dešavanjima u vezi Zavoda, kao što su preduzete ili planirane aktivnosti povodom proširivanja prostorija za smještaj osuđenika i sl.²⁰⁶ U prvoj polovini 2012, na sajtu

²⁰⁰ Pismeni odgovor ZIKS, 28.2.2012.

²⁰¹ CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore 2008, st. 44, str. 28.

²⁰² "Poseban izvještaj o maloljetnicima u sukobu sa zakonom", Podgorica, decembar 2006. godine

²⁰³ Radni tretman maloljetnih lica odvija se u radioničkim prostorima u kojima rade i ostala lica lišena slobode s tim da se, po mogućnosti, rasporede u zasebne radne cjeline, kako bi bili što više odvojeni od drugih osuđenih lica.

²⁰⁴ Maloljetna lica lišena slobode mogu učestvovati zajedno sa ostalim osuđenim licima u pojedinim sportskim, kulturno-umjetničkim i slobodnim aktivnostima po odobrenju načelnika organizacione jedinice, pod kontrolom specijalnog pedagoga i pripadnika Sektora obezbjeđenja.

²⁰⁵ Evropska zatvorska pravila, stav 35.3.

²⁰⁶ www.ziks.me

su objavljeni zakoni i neki podzakonski akti koji uređuju rad ZIKS, ali ne svi. *Korisno bi bilo objaviti na internet stranici ZIKS-a sve podzakonske akte koji uređuju rad ustanove, kao i ažurirane informacije o brojnom stanju, razvojnim projektima i aktuelnim događajima.*

Dostupnost zatvorske posteljine i vešeraja

Svaki zatvorenik ima pravo na zaseban krevet i sopstvenu i prikladnu posteljinu, koja se održava u dobrom stanju i mijenja dovoljno često.²⁰⁷ Prilikom posjete 2008, CPT je preporučio da se obezbijedi da *svaki zatvorenik ima krevet i odgovarajuću posteljinu.*²⁰⁸

Prema Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora, "svako osuđeno lice zadužuje se sa posebnim ležajem i posteljinom. Posteljinu sačinjavaju: dušek, jastuk, jastučnica, dva čaršafa i pokrivač. Broj pokrivača određuje se zavisno od klimatskih uslova i godišnjeg doba (u zimskom periodu tri, a u ljetnjem dva)"²⁰⁹. "Posteljina bi trebalo da se mijenja najmanje jednom u 14 dana"²¹⁰.

Na osnovu sprovedene ankete u KPD i zatvoru za kratke kazne u Podgorici, 86.1% ispitanika izjasnilo se da im nije omogućeno da koriste zatvorsku posteljinu. Takođe, većina usmeno intervjuisanih osuđenika u okviru KPD su istakli da ne znaju da imaju pravo na usluge vešeraja, kao ni mogućnost korišćenja zatvorske posteljine. Ova saznanja su potvrdili i rezultati ankete, prema kojima se polovina (50,5%) ispitanika izjasnila da im nije omogućeno da se njihova posteljina redovno pere u vešeraju.

Prilikom posjete 11. maja 2012, posjetili smo vešeraj, u kome su bile zaposlene tri osuđenice. Primijetili smo da ova prostorija nema klimatizaciju i da je unutra veoma zagušljivo, zbog isparavanja mašina, što stvara nezdravu atmosferu. Takođe, kapacitet vešeraja (dvije velike mašine i jedan valjak za peglanje), teško da odgovara broju zatvorenika Zavoda u Podgorici, koji iznosi oko 1200,²¹¹ pa bi ga *trebalo povećati*, pogotovo kada se svi osuđenici obavijeste da imaju pravo na pristup vešeraju.

Prostorije za bračne posjete

Postoje tri prostorije za bračne posjete na nivou cijelog KPD i zatvora za kratke kazne. Uslovi u ovim prostorijama su loši, zagušljivo je, zidovi su neokrečeni. U sobama se nalaze bračni kreveti.

²⁰⁷ Evropska zatvorska pravila, 21.

²⁰⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 58.

²⁰⁹ Kućni red za izvršenje kazne zatvora, čl. 36, st. 1. i stav 2, avgust 2011, Podgorica

²¹⁰ Kućni red za izvršenje kazne zatvora, čl. 39, st. 2, avgust 2011, Podgorica

²¹¹ Tačno brojno stanje u novembru 2011. bilo je 1193. Dopis Z-KD-br 355-11, datum 15.12.2011.

Trebalo bi povećati broj ovih soba i urediti ih.

Prostorije za vjerske obrede

U ZIKS-u ne postoji posebno namijenjena prostorija za upražnjavanje vjerskih obreda. Dnevni boravci ili hodnici se, po potrebi, prilagođavaju za ovu svrhu. *Trebalo bi urediti prostoriju za vjerske obrede, kako je to ranije najavljivano.*

Upotreba uređaja za domaćinstvo

Iako to nije predviđeno Pravilnikom o kućnom redu, osuđenici se omogućava da u dnevnim boravcima, a ponegdje i u sobama, koriste električne uređaje za grijanje, kuvanje i hlađenje. Ovo bi trebalo urediti Pravilnikom radi sigurnosti korisnika i protivpožarne zaštite.

Pušenje

Prilikom posjeta istražnom zatvoru i svim paviljonima u okviru KPD i zatvoru za kratke kazne, uočili smo da osuđenici puše u sobama, kao i u dnevnim boravcima. Prema rezultatima ankete, gotovo polovina ispitanika (43.5%) izjasnilo se da im smeta pušenje u sobama. Takođe, prema Zakonu o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda ("Sl. list RCG" br. 52/04 od 2.8.2004, "Sl. list Crne Gore", br. 32/11 od 1.7.2011), zabranjeno je pušenje na javnom mjestu, u koje se ubrajaju i ustanove za smještaj lica na izdržavanju krivičnih sankcija (čl. 4, st. 2, tač. 7).

Preporuke – opšti dio:

Preduzeti mjere da se riješi problem prenaseljenosti i postigne usklađenost s evropskim standardima. Propisati minimalni standard slobodnog prostora od 4m² po osuđeniku, u skladu sa međunarodnim standardom i poštovati ovaj standard u praksi.

Potrebno je:

- *hitno renovirati i proširiti paviljon "A" u okviru KPD (npr. nadograditi sprat);*
- *srušiti neuslovne barake na tzv. "ekonomiji" (paviljon "E" u okviru KPD) i izgraditi nove objekte za smještaj osuđenika;*
- *proširiti farme i izgraditi staklenu baštu za uzgajanje povrća i cvijeća;*
- *izgraditi novu zgradu istražnog zatvora Podgorica;*
- *povećati broj prostorija za bračne posjete i urediti ih;*
- *obezbjediti posebnu zatvorsku jedinicu za maloljetna osuđena lica;*
- *sve objekte prilagoditi za osobe sa invaliditetom;*
- *postaviti više nadstrešnica u svim dvorištima;*
- *prilagoditi određene prostorije za vjerske obrede,*

- *adaptirati posebne prostorije za samice u istražnom zatvoru zatvora u Podgorici.*
- *izgraditi, u skladu s planom, novu zgradu zatvora u Bijelom Polju,*
- *izgraditi, u skladu s planom, novi zatvor za duge kazne u Podgorici,*
- *izgraditi, u skladu s planom, Specijalnu bolnicu.*
- *Redovno ažurirati internet stranicu ZIKS-a, objaviti sve podzakonske akte koji uređuju rad ustanove, kao i ažurirane informacije o brojnom stanju, razvojnim projektima i aktuelnim događajima.*
- *Podstaći primjenu alternativnih sankcija, posebno rada u opštem interesu, kako bi se smanjio broj osuđenih lica koji kaznu izdržavaju u zatvoru.*
- *Donijeti Pravilnik o postupanju prema licima sa invaliditetom u ZIKS-u.*
- *Adaptirati posebnu prostoriju za pretres lica sa invaliditetom, kako bi se na odgovarajući način mogla izvršiti proceduralna ovlašćenja pretresa. Korisnicima invalidskih kolica obezbijediti da svi prilazi, ulazi, kao i sobe za smještaj osuđenika i pritvorenika kao lica sa invaliditetom, budu adaptirani tako da ih mogu koristiti.*
- *Obezbijediti odgovarajući smještaj za osuđenike i pritvorenike, koji su korisnici invalidskih kolica.*
- *Obezbijediti, po pravilu, izdvojen smještaj maloljetnika od odraslih lica prilikom izdržavanja pritvora i kazne , bilo kroz osnivanje posebnih ustanova ili adaptaciju prostorija postojećih ustanova. Obezbijediti im poseban tretman i aktivno promovisati*
- *njihov kontakt sa spoljnim svijetom.*
- *Izraditi brošure o smještanju maloljetnika u ZIKS. Učiniti transparentnima sve informacije koje se odnose na režim koji će se ubuduće sprovoditi prema osuđenim ili pritvorenim licima koja su maloljetna.*
- *Klimatizovati vešeraj i obezbijediti da njegov kapacitet bude dovoljan za cio ZIKS.*
- *Obavjestiti sva pritvorena i zatvorena lica da imaju pravo na zatvorsku posteljinu, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina redovno pere u vešeraju.*
- *S obzirom na to da se zatvorenicima omogućava korišćenje različitih aparata za domaćinstvo uključujući elektonske uređaje, uređaje za grijanje, pripremanje hrane, plinske flaše, i sl. potrebno je Pravilnikom o kućnom redu regulisati njihovu upotrebu, a u cilju sigurnosti upotrebe i zaštite od požara.*
- *Zabraniti pušenje, osim u posebno označenim prostorima.*

Kazneno–popravni dom Podgorica (KPD)

U Kazneno-popravnom domu (u nastavku "KPD") u Podgorici borave lica lišena slobode koja izdržavaju kaznu za krivična djela za koja je predviđena kazna preko 6 mjeseci zatvora, tzv. duge kazne.²¹²

KPD čine paviljoni "A", "B", "C", "D" i "Disciplinsko odjeljenje", u okvirima takozvanog "Krug" unutar bedema, i Poluotvoreno odjeljenje, koga čini zgrada Poluotvorenog odjeljenja (POO), barake, tzv. "ekonomija" ili paviljon "E", štale i paviljon "F", koji se trenutno rekonstruiše u odjeljenje za zatvorenike sa kaznama preko 10 godina. Svi paviljoni su renovirane zgrade, osim paviljona "A" i "E".

Iako je ukupan kapacitet KPD 470 mjesta, u njemu je na kraju 2011. godine boravilo ukupno 730 osuđenih lica.²¹³ U martu 2012. u KPD-u je bilo 690 osuđenih lica.²¹⁴ Ukupan broj soba je 143.

Na pitanje koje je CPT postavio u izvještaju o posjeti 2008. godine o namjeni dva paviljona koja su tada bila u izgradnji, od uprave ZIKS-a nismo dobili odgovor.²¹⁵

Na svim prozorima paviljona u okviru Kruga, nalaze se pleksiglas table, koje, prema ocjeni CPT, omogućavaju dovoljan ulazak svježeg vazduha i prirodne svjetlosti. Prilikom monitoring posjeta 2012. godine, službenici su objasnili da su table postavljene iz bezbjedonosnih razloga, da se osuđenici ne bi međusobno dovikivali i da bi nadzirali ostale osuđenike na šetnji. Jedino paviljon "A" na prozorima ima postavljene metalne rešetke.

Režim "otvorenih vrata (soba)" vlada u svim paviljonima KPD, osim u paviljonu "C" i "Disciplinskom odjeljenju", što je i CPT u posjeti Crnoj Gori ocijenio kao dobru praksu²¹⁶.

U okviru KPD nalaze se radionice koje su donekle obnovljene i opremljene sredstvima za rad, ali nisu proširene tako da omoguće povećanje broja radno angažovanih lica do 80%

²¹² Priručnik za osuđena lica, odjeljak-gdje se izvršava kazna zatvora, preuzeto sa sajta www.ziks.me, Podgorica

²¹³ Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Ministarstvo pravde, maj 2012, str. 73.

²¹⁴ Terensko istraživanje NVO monitoring tima, "Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika", Podgorica, mart i april 2012. godine.

²¹⁵ Upravi ZIKS-a nije bilo poznato na koje se objekte konkretno misli.

²¹⁶ CPT izvještaj stav 52. "Što se tiče aktivnosti, pozitivno je to što osuđena lica, tokom dana, imaju režim otvorenih vrata."

kako je CPT obaviješten 2008. godine.²¹⁷ Postoji platenik, manjeg kapaciteta. Takođe, postoji i teretana na otvorenom. Međutim, *staklena bašta za uzgajanje povrća još nije izgrađena*, iako je delegacija CPT obaviještena o planovima da se izgradi staklena bašta, otvori kompjuterska sala i nova teretana²¹⁸. Kompjuterska sala je u međuvremenu otvorena u zgradi Poluotvorenog odjeljenja. Prilikom naše posjete, zatekli smo 4 kompjutera, od kojih je jedan bio u kvaru. Međutim, nijedan paviljon u okviru tzv. “kruga” KPD *nema kompjutersku salu, pa preporučujemo da se ona opremi*, imajući u vidu i posebno interesovanje koje su za tim pokazali osuđenici u anketi koju smo tamo sprovedi.²¹⁹

Osposobiti kompjutersku salu u paviljonima u okviru “kruga” KPD.

Disciplinsko odjeljenje KPD

Disciplinsko odjeljenje je poseban novosagrađeni paviljon. Smještajni kapacitet je 8 samica²²⁰ Obaviješteni smo od strane načelnika KPD da je taj broj mali u odnosu na broj zatvorenika, što u praksi predstavlja problem.²²¹ Dešava se da se zbog toga licima koja su u samici prekida kazna, da bi se na njihovo mjesto dovela druga kažnjena lica, i da je potrebno povećati broj disciplinskih ćelija u KPD.

Tri samice su pod video nadzorom. Samice su veličine od oko 9m2, s odvojenim toaletom. Nemaju ugrađena zvona za uzbunu, iako je CPT u posjeti Crnoj Gori, u martu mjesecu 2009. preporučio da se ona uvedu²²². Samice su okrečene i opremljene krevetom, stolom, stolicom, koji su pričvršćeni za pod. Prostorija za službenike je odvojena dužinom hodnika od samica. Osuđenik se odvodi na kupanje iz samice u posebno izdvojene kupaone. Od zatvorske posteljine uočili smo samo dušek i ćebe u samicama, u kojima nije bilo smještenih disciplinski kažnjenih lica.²²³ Nismo posjetili samicu gdje je neko bio smješten.

Dvorište za šetnju disciplinski kažnjenih osuđenika, nema nadstrešnicu za sklanjanje od nepovoljnih vremenskih prilika, što je evidentirano kao problem i prilikom posjete CPT-a

²¹⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 52

²¹⁸ CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori, stav 53. , 2008. godine

²¹⁹ Detaljnije vidi u okviru poglavlja ”Tretman”.

²²⁰ Dopis Z-br335-11, 15. 12. 2011, tabela iz dijela –Osuđenici, Kazneno popravni dom-

²²¹ Iz razgovora sa načelnikom Kazneno-popravnog doma, Podgorica 27. 12. 2011. godine

²²² CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 79.

²²³ Monitoring posjeta 19. 11. 2011. godine, Podgorica

Crnoj Gori, 2008. godine.²²⁴ Umjesto nadstrešnice, postavljene su žice. U razgovoru sa službenicima, 13.03.2012, saznali smo da se žičanom mrežom na ovaj način sprječava moguće bjekstvo, npr. helikopterom, što ne objašnjava zbog čega pored propusne mreže nema i nadstrešnice. Prema rezultatima sprovedene ankete u martu i aprilu 2012. godine, 87% osuđenika je smatralo da je u dvorištu KPD i Zatvora za kratke kazne potrebno postaviti više skloništa od nepovoljnih vremenskih prilika.²²⁵

Ugraditi u svim disciplinskim ćelijama zvona za poziv,

Ugraditi video nadzor u preostale ćelije i dvorišnom dijelu koji je predviđen za šetnju.

Postaviti klupu za sjedenje, sportske rekvizite i nadograditi nadstrešnicu - sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika u dvorištu za šetnju.

Dvorište za šetnju KPD-a je prostrano i okruženo betonskim zidinama. Dio dvorišta je opremljen spravama za teretanu, čije su opremanje finansijski pomogli osuđenici. Mjesto gdje se nalaze sportski rekviziti je pod nadstrešnicom. Međutim, ni ovdje, na preostalom dvorišnom terenu, ne postoji mogućnost zaklanjanja od nepovoljnih vremenskih prilika što je kritikovao i CPT u izvještaju 2009. godine.²²⁶ Postoji i sportski teren za košarku i mali fudbal.

U okviru dvorišta nalaze se paviljoni "A", "B", "C", "D" i "Disciplinsko odjeljenje". Ispred paviljona "A", "B" i "D", nema postavljenih klupa za sjedenje, a iza ovih paviljona je postavljeno 11 klupa.

Uslovi za sport i rekreaciju bi mogli biti znatno bolji, uz manja finansijska ulaganja (npr. nabavku stolova za stoni tenis, postavljanje nadstrešnica, obilježavanje staze za trčanje...)

U dvorišnom dijelu posaditi više zelenila.

Postaviti klupe za sjedenje u dvorišnom dijelu, ispred paviljona "A", "B" i "D".

Kuhinja i trpezarija

²²⁴ CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 52. "Međutim, dvorišta nemaju nikakvo sklonište od nepovoljnih vremenskih uslova."

²²⁵ HRA istraživanje sprovedeno u ZIKS-u, mart, april 2012, Podgorica

²²⁶ Standardi CPT –a-15-37-2 "objekti za vežbe na otvorenom moraju biti relativno prostrani i kad god je to moguće, da nude sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika".

Kuhinja KPD-a ima dovoljno posuđa i opreme za pripremu hrane, a od pribora za jelo koristi se samo kašika. Trpezarija je opremljena stolovima i klupama za sjedenje. Obje prostorije su čiste i uredne. U određenom dijelu nalaze se korpe, gdje osuđenici odlažu ostatke hrane. S obzirom da smo imali priliku da ručamo sa osuđenima, prema našoj procjeni, tog dana hrana je bila zadovoljavajućeg kvaliteta (pasulj)²²⁷. Tačno je i da je naša posjeta bila najavljena, pa je moguće, kako su nam zatvorenici sugerisali, da je tog dana pripremljena posebno dobra hrana. Ostaje da monitoring kvaliteta hrane u kontinuitetu izvode predstavnici Ministarstva pravde ili kancelarije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, koji ZIKS mogu da posjete nenajavljeno.

Jelovnici se pripremaju različito. Prilikom obilaska i usmenog intervjuisanja osuđenika, rečeno nam je da se u osnovi poštuje post i zatvorenima se izlazi u susret u pogledu vjerskih običaja. Takođe, prema rezultatima istraživanja sprovedenog u martu i aprilu mjesecu 2012, 68% osuđenika se izjasnilo da se poštuju vjerski običaji u vezi sa hranom. Prema navodima službenika ZIKS, ne postoji u praksi nijedna žalba na kvalitet hrane. Međutim, čak dvije trećine ispitanika (69.6%) smatra da ne postoji mogućnost isticanja primjedbi u vezi sa hranom, odnosno, njih 82.7% smatra da se takve primjedbe ne poštuju. U otvorenoj formi, osuđenici su se požalili da primjedbe nemaju svrhu. Prema rezultatima ankete u KPD i zatvoru za kratke kazne, više od ¾ ispitanika (78.1%) nije bilo zadovoljno kvalitetom hrane iz kuhinje ZIKS.

Pravilnikom o tablicama ishrane propisana je kalorična vrijednost hrane i način kontrole kvaliteta koju svakodnevno sprovodi ljekar u ZIKS-u.²²⁸

Postoji i trpezarija za ishranu osuđenika u zatvorskoj jedinici gdje se izdržavaju kratke kazne (Zatvor za kratke kazne), a hrana im se dostavlja iz kuhinje KPD-a. Ova kantina može da primi oko 80 lica, opremljena je novim namještajem i rashladnim vitrinama. Pokrivena je video nadzorom. Prirodno i vještačko osvjetljenje je odgovarajuće. Osuđenima se osiguravaju najmanje 3 obroka dnevno, a ako osuđenik radi, ima pravo i na četvrti-dopunski obrok.²²⁹

Omogućena je kupovina prehrambenih artikala, u sklopu zatvorskih prodavnica, o osuđenikovom trošku. Direktor ZIKS nas je na sastanku, u februaru 2012, obavijestio da su cijene u prodavnici izuzetno povoljne jer su sve veleprodajne. Imajući u vidu primjedbe osuđenika koji su tvrdili da su cijene više nego u prodavnicama van ZIKS-a, uporedili smo cjenovnik iz ZIKS-a sa cjenovnicima velikih marketa u Podgorici i zaključili da je najveći

²²⁷ Posjeta 19. 11. 2011, Podgorica.

²²⁸ Pravilnik o tablicama ishrane osuđenih lica i minimumu kalorične vrijednosti dnevnog obroka i načinu provjera kvaliteta hrane, 2006.

²²⁹ Pravilnik o tablicama ishrane osuđenih lica i minimumu kalorične vrijednosti dnevnog obroka i načinu provjera kvaliteta hrane, 2006, čl. 6.

broj artikala (92%) jeftiniji od cijena marketa (od ukupno 116 artikala, 107 su jeftiniji u ZIKS-u za 0.01-2.50 eura, 6 artikala je neznatno skuplje za 0.01-0.36 eura, dok su iste cijene za 3 artikla).

Učiniti dodatne napore kako bi se svaki osuđenik informisao i o mogućnosti podnošenja pritužbe na kvalitet ili izbor hrane.

Preispitati kvalitet hrane, imajući u vidu rezultate ankete među osuđenima.

Razmotriti mogućnost osposobljavanja pekare, u kojoj bi i osuđenici mogli da se obučavaju i rade.

Paviljon "A" je stara zgrada, koja još uvijek nije renovirana, iako je CPT nakon posjete Crnoj Gori 2008. godine posebno preporučio njenu obnovu.²³⁰

Ukupno **108** lica izdržavalo je kaznu u ovom paviljonu, a predviđen kapacitet je za **80** lica, što znači da je 28 osuđenika bilo prekobrojno.²³¹ Broj soba je **11**. Paviljon "A" ima prizemlje i sprat, sa po dva krila na svakom nivou. Svako krilo ima svoje sobe i dnevne boravke. Ovdje vlada režim "otvorenih vrata". U ovom paviljonu borave osuđenici koji nisu u međusobnom sukobu, ili je procjena službenika da ne iskazuju nasilničko ponašanje. Prilikom obilaska uvjerali smo se da su sanitarne prostorije dotrajale (polomljene pločice, poplavljeni podovi, prljavi zidovi, pokvarene česme, nedostatak tuš baterija), kao i da higijenski uslovi nisu bili na odgovarajućem nivou.²³² Svuda je vlaga, što predstavlja potencijalni rizik po zdravlje osuđenih lica.²³³ Paviljon "A" grijanje obezbjeđuje korišćenjem pokretnih radijatora. Samo u jednoj prostoriji postoji klima uređaj sa grijanjem i hlađenjem, a službenici su istakli da je ovo izuzetak zbog zdravstvenog stanja osuđenika koji tu boravi²³⁴. Pored svakog kreveta nalaze se kasete za odlaganje ličnih stvari²³⁵. Što se tiče dnevnog boravka na gornjem spratu, u pitanju je prostorija od oko 20 m², koja je imala samo jedan mali sto, 4 stolice, jedan televizor i kućanske aparate za pripremanje hrane, za razliku od drugog boravka na donjem spratu koji je dobro opremljen namještajem.

²³⁰ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 54.

²³¹ Službeni dopis ZIKS, Dopis Z-br335-11, 15. 12. 2011.

²³² Prema Evropskim zatvorskim pravilima, "sve prostorije zatvora moraju se stalno održavati i čistiti" (tač. 19). Ovo isto je propisano i u Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora.

²³³ Priručnik za osuđena lica, odjeljak Održavanje higijene zajedničkih prostorija, st. 50.

²³⁴ Posjeta monitora 26. 12. 2011. god

²³⁵ Posjeta monitora ZIKSu, 09. 12. 2011. god

Prema rezultatima ankete sprovedene sa osuđenim licima u martu i aprilu 2012. u okviru KPD i zatvora za kratke kazne, samo polovina (50.2%) ispitanika je reklo da uvijek imaju toplu vodu i grijanje. Oni koji su na ovo pitanje odgovorili negativno pretežno se nalaze u sobama „A” paviljona, ali i u paviljonima „B”, „D”, „F” i „POO”.

Primjera radi, prostorija u kojoj boravi 28 osuđenih lica u krevetima na sprat, nema više od 50 kvadratnih metara, što je duplo manje od minimalnog standarda od 4 m² po osuđeniku²³⁶. Namještaj je pohaban. Paviljon “A” nema ugrađen video nadzor. Ne postoji posebna prostorija za pušače²³⁷, već se puši u spavaonicama.²³⁸ U planu je renoviranje paviljona “A”, ali se ne zna kada će se početi sa renoviranjem, jer prema navodima službenika iz Uprave, problem je kapacitet u kome bi se smjestili zatvorenici koji trenutno žive u ovom paviljonu²³⁹. Na gornjem spratu paviljona “A”, nalazi se kancelarija za profesore i vaspitače, koja je površine oko 15 m², uredna, opremljena novim kancelarijskim namještajem i bez video nadzora. Nekoliko osuđenika je ukazalo na ovu kancelariju kao na mjesto za primjenu sile, bez nadzora.

Takozvani ”**karantin**”, u okviru paviljona ”A”, na spratu, u desnom krilu, je prijemno odjeljenje za lica koja dođu na izdržavanje kazne i u njemu se sprovodi tzv. psiho-socijalna dijagnostika²⁴⁰. Karantin se dijeli na dnevni boravak i dvije spavaone, koji su u izrazito lošem stanju. U jednoj se nalazi 11 spratnih kreveta – 22 ležaja, dok je površina prostorije približno 25 m². U drugoj spavaonici je u vrijeme naše posjete, 9.12.2011., boravilo 6 lica koja su se požalila i na nedostatak jastuka, što smo i sami uočili, jer nijedan krevet nije imao jastuk. Osuđenici su se žalili na hladnoću i slabo osvjjetljenje. Za grijanje služe pokretni radijatori, koji nisu bili dovoljni da ugriju prostorije. Kreveti su vojni, stari i pohabani, a zidovi prljavi.. Prirodno osvjjetljenje je slabijeg inteziteta, jer su prozori manji, dok je vještačko osvjjetljenje u redu. Ne postoji odvojena prostorija za pušače, već se puši u svim prostorijama. Kupaonice i pregrađeni sanitarni čvorovi su u izuzetno lošem stanju. Zidovi i podovi su poplavljeni i prljavi, pločice polomljene i sva sanitarna oprema je prljava i dotrajala.

²³⁶ Prema Evropskim zatvorskim pravilima, pravilo br. 18”smještaj obezbijeden za osuđena lica, a naročito smještaj za spavanje će poštovati ljudsko dostojanstvo i koliko god je moguće, privatnost i higijenu, sa posebnom pažnjom na klimatske uslove, a posebno površinu, zapreminu vazduha, osvjjetljenje, grijanje i ventilaciju”.

²³⁷ Vidi hrvatski Pravilnik o standardima smještaja i prehrane osuđenika, NN 092-2002, član, stav 5. i stav 6.

od 10. 08. 2002. godine-<http://cadial.hidra.hr/searchdoc>.

²³⁸ Evropska zatvorska pravila, Deo II-uslovi za zatvaranje, st. 18.1, st. 19.1 i 19.3

²³⁹ Evropska zatvorska pravila, st. 4: “Zatvorski uslovi koji ugrožavaju ljudska prava, ne mogu se opravdati nedostatkom materijalnih sredstava”.

²⁴⁰ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. list, RCG br 25-94, čl. 32

Obezbijediti propisanu posteljinu, uključujući jastuke i jastučnice, koji treba da budu dostupni svakom osuđeniku. Informaciju o mogućnostima korišćenja zatvorske posteljine obavezno učiniti dostupnom svakom osuđeniku i pritvoreniku.

Ako je izbor osuđenika da sami brinu o čistoći svoje posteljine ili odjeće, obezbijediti mogućnost sušenja veša u nekoj odvojenoj prostoriji, da to ne bi činili u sobama u kojima spavaju.

Paviljon "A" je neophodno rekonstruisati (npr. nadogradnjom sprata), da bi se riješio problem prenaseljenosti. U međuvremenu, okrečiti zidove i nabaviti novi namještaj.

Obezbijediti odgovarajuće grijanje i hlađenje.

Povesti više računa o higijeni sanitarnih prostorija i nabaviti novu sanitarnu opremu. U kancelariju za vaspitače uvesti video nadzor.

Osposobiti posebnu prostoriju za pušače, a u svim hodnicima i spavaonama postaviti oznake zabrane pušenja.

Paviljon "B"

Kapacitet ovog paviljona je 92, a brojno stanje u decembru 2011. 132 lica. Broj soba je 24²⁴¹. Sobe su šestokrevetne i uredne (osuđenici ih sami održavaju), u sobama je toplo, ali i zagušljivo, protivno čl-34 stav 1 *Pravilnika o kućnom redu*: "Prostorije u kojima osuđeno lice radi ili boravi, provjetravaju se i zagrijavaju". Skoro u svim sobama se nalaze televizori, radio tranzistori, dvd, grijalice, mini-šporeti, pekači i dodatne kasete za odjeću. U kupatilima je bilo tople vode. U oba boravka se nalazi namještaj (stolovi, klupe i jedan frižider). Vještačko I prirodno osvjjetljenje je dovoljno. Sve sobe su veličine otprilike oko 20m² i u njima boravi od 4-6 lica, što, osim u slučaju šestokrevetnih soba, zadovoljava minimalni prostorni standard. O higijeni osuđenici uspješno sami vode računa²⁴². U neformalnom razgovoru, osuđenici su istakli potrebu da im se omogući nabavka više suđa, sudopera i frižidera. Ne postoji odvojena prostorija za pušače. Prostorija za službenike u ovom paviljonu nije imala ugrađeno centralno grijanje.

Ugraditi centralno grijanje u službenim prostorijama.

Paviljon "C"

U paviljonu "C" borave lica koja su počinila više disciplinskih prekršaja. Dana 29.11.2011., u ovom paviljonu je boravilo 21 osuđeno lice, a predviđeni smještajni kapacitet

²⁴¹ Dopis Uprave zatvora, 09. 11. 2011. godine, Podgorica

²⁴² Prilogom monitoring posjeta ZIKSu, 2011. i 2012. godine

je za 24 lica. U ovom paviljonu se nalazi 9 soba i dnevni boravak. Nismo mogli utvrditi da li je površina grupnih soba po standardima, jer nam ovdje nije bilo dozvoljeno premjeravanje soba. Ima 5 dvokrevetnih soba sa lijeve strane hodnika i 4 grupne sobe s desne strane hodnika, sa 5 ili 6 kreveta. Dvokrevetna soba je površine oko 15 m². U njima su smještena 2 kreveta, odnosno jedan spratni krevet, frižider, rešo, sto i stolice. Održavanje higijene je na visokom nivou. Dvokrevetne sobe očigledno zadovoljavaju standard od 4m². Međutim, u šestokrevetnoj sobi, od otprilike 20 m², kreveti su spratni. Ova soba takođe ima sto i stolice, ali djeluje natrpano, jer je mala za boravak 6 osuđenika.. Standard od 4 m² po osuđeniku nije poštovan.

Svaka soba ima prozore koji su prekriveni neprovidnim pleksiglas tablama, kako bi se osuđenici onemogućio pogled na dvorište, zbog čega, prema procjeni CPT, nije ograničen dovoljan dotok svježeg vazduha ili prirodnog osvijetljenja.²⁴³ Međutim, u određenim sobama, na određenim tablama, napravljene su rupe koje su osuđenici bušili cigaretama kako bi imali pogled na dvorište. Prema navodima službenika, to se toleriše, tj. ne sankcioniše, iako nije po pravilima. Ovakva praksa dovodi u pitanje opravdanost postojanja ovakvih tabli koje, prema našem mišljenju, zatvaraju pogled i ograničavaju prirodno svijetlo²⁴⁴. Pušači puše u sobama, u dnevnom boravku i tokom šetnje. U ovom paviljonu vlada režim "zatvorenih vrata". Grijanje je centralno. Dnevni boravak površine oko 20 m² je opremljen stolovima i klupama za sjedenje.. Službena prostorija je opremljena video nadzorom i kancelarijskim namještajem. Video nadzor pokriva hodnik. U hodniku se nalazi telefonska govornica. Dvorište za šetnju se nalazi iza paviljona "C", posebno je ograđeno i odvojeno od dvorišta za šetnju koje koriste osobe iz ostalih paviljona. Ni ovaj dio dvorišta nema zaštitu od nepovoljnih vremenskih prilika, niti ima sportske rekvizite.

U kupatilu je toplo. Ima tople vode, ali nema tuš baterija²⁴⁵, što se pravda čestim bahatim ponašanjem osuđenika. Prema službenom dopisu, "nedostatak tuš baterija su česte pojave iz razloga što osuđena lica grubim rukovanjem lome umetak koji reguliše protok vode".²⁴⁶ CPT je preporučio da "osuđenici moraju imati odgovarajući pristup tuševima ili kupatilima".²⁴⁷ Pristup tuševima i kupatilima postoji. Kako je prema *Pravilniku o načinu vršenja službe obezbjeđenja*, član 12, „službenik obezbjeđenja dužan da ... sprječava

²⁴³ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 51.

²⁴⁴ Vidi CPT standard, "Dostupnost prirodne svetlosti i svežeg vazduha", st. 30. "CPT nailazi na sprave kao što su metalni kapci, žaluzine ili table na prozorima ćelija... Primjena takvih mera, međutim, treba da bude pre izuzetak nego pravilo...".

²⁴⁵ Evropska zatvorska pravila, stav 19. 3 "Zatvorenici moraju imati pristup sanitarnim prostorijama, koje su higijenski ispravne i poštuju privatnost." i stav 19. 6 "Uprava zatvora dužna je da snadbijeva priborom i sredstvima za održavanje higijene".

²⁴⁶ Službeni dopis ZIKS, ZKD br. 63/12, 19. 03. 2012. godine, Podgorica

²⁴⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 49.

oštećenje objekata, instalacija, mašina, alata i druge imovine”, *potrebno je povesti više računa u vezi sa uništavanjem zatvorske opreme, na način što će se osuđenici upoznati sa odgovornostima koje za to propisuje Pravilnik o kućnom redu.*

Izgraditi nadstrešnicu u dvorišnom dijelu paviljona „C“ i omogućiti nabavku sportskih rekvizita;

Obezbijediti nove tuš baterije i sprječavati njihovo uništavanje.

Paviljon “D”

Kapacitet ovog paviljona je 100, a u njemu je bio smješten 141 osuđenik²⁴⁸. Broj soba je 36. Skoro sve sobe koje smo vidjeli su četvorokrevetne ili petokrevetne, ali ima i šestokrevetnih²⁴⁹. U većini soba se ne poštuje minimalni međunarodni standard od 4m² (5 osoba na 20m²), Svi pušači puše u svojim sobama, a postoje i sobe u kojima su smješteni nepušači²⁵⁰. U sobama je toplo, ali i zagušljivo. Vještačko osvjetljenje je u redu. Postoji centralno grijanje za ovaj paviljon. U kupatilu je bilo tople vode. Dnevni boravci su opremljeni namještajem, kućanskim aparatima. Usmeno intervjuisani osuđenici su se uglavnom žalili na nedostatak zatvorske posteljine, tačnije jastuka i nemogućnost korišćenja vešeraja.

Omogućiti korišćenje zatvorske posteljine;

Učiniti dostupnim informacije o korišćenju vešeraja;

Rasteretiti sobe koje su brojnije.

Polu-otvoreno odjeljenje je zatvorska jedinica u kojoj borave osuđena lica, uz smanjen nadzor službenika Sektora obezbjeđenja, sa radnim angažovanjem na unutrašnjim ili vanjskim radilištima.²⁵¹ Poluotvoreno odjeljenje čine zgrada POO, barake, tzv. "ekonomija" i farme (paviljon "E"). Ukupan kapacitet kompletnog Poluotvorenog odjeljenja je 470 mjesta, a broj osuđenih lica 644.²⁵²

²⁴⁸ Dopis Uprave od 15. 12. 2011. god.

²⁴⁹ Prilikom posjete monitora 29. 11. 2011. god. Podgorica

²⁵⁰ šest soba pušači, a u dvjema su nepušači.

²⁵¹ Kućni red za izvršenje kazne zatvora, čl. 18

²⁵² Dopis Zkd-br 355-11, 15. 12. 2011. god.

Zgrada POO je novijeg datuma. Sobe su pretežno četvorokrevetne. Međutim, postoje i osmokrevetne i šestokrevetne sobe. U ovom paviljonu vlada režim "otvorenih vrata". Postoji i mogućnost korišćenja sportskih terena iza zgrade, dok se ispred zgrade nalazi uređeni dvorišni teren za šetnju. Zatvorski teren nije ograničen betonskom, već žičanom ogradom. iza koje su privatni posjedi, pa je otežano praćenje prebacivanja nedozvoljenih stvari preko ograde, posebno u lošim vremenskim prilikama²⁵³. Iako službenici redovno obilaze i kontrolišu terene, dešava se da pronađu prebačene nedozvoljene stvari. Obično su to mobilni telefoni, kartice za mobilni telefon, itd²⁵⁴.

U okviru zgrade POO, primjećeno je da sve izgleda po propisu i standardima u pogledu veličine spavaonica, dnevnih boravaka, sanitarnog čvora, prirodnog i vještačkog osvjetljenja, izgleda namještaja, grijanja, ventilacije i osvetljenja. Međutim u većini soba se ne poštuje prostorni standard od 4m². Uočili smo da nema tuš baterija u kupaonama, ali smo obaviješteni da je ovaj nedostatak u međuvremenu otklonjen.²⁵⁵ Primjetili smo da u okviru ovog paviljona postoji i biblioteka, koja je opremljena starijim knjigama, klasične i religijske literature.

Poluotvoreno odjeljenje tzv. "ekonomiju" čine trošne drvene barake i farme, koje su u izuzetno lošem stanju, pa prijeti opasnost od vlage i požara. Osuđenici puše u ovakvom smještaju, koriste grijalice i rešoe, što povećava rizik od požara. Radi se o 8 baraka, u kojima je na dan naše posjete²⁵⁶ bilo smješteno 40 osuđenika

U decembru 2011. godine na farmama je bilo 3 krave, oko 100 svinja i 1500 kokošaka. Nekada je bilo i do 12000 kokošaka na farmi. Sada je mnogo manje životinja nego ranije, jer je uprava ZIKS ocijenila da je neisplativo držanje većeg broja životinja²⁵⁷. Takođe, postoji samo jedan trošan plastenik, iako prostrane livade koje obuhvata ZIKS omogućavaju podizanje staklenika mnogo većih kapaciteta. O predlogu da se prošire farme i staklenici i biznis planom osmisli proširenje proizvodnje, koja bi obezbijedila radni angažman za sva zainteresovana osuđena lica, govorili smo i u okviru dijela "Tretman".

Nabaviti lasersku opremu za video nadzor.

Srušiti trošne barake i izgraditi nove, po standardima, koje bi imale veći broj ležajeva i adekvatnije uslove za boravak.

²⁵³ Uprava ZIKS, 23. decembar 2011, Podgorica

²⁵⁴ U razgovoru sa službenicima obezbjeđenja, 23. 12. 2011. godine.

²⁵⁵ Pismo direktora ZIKS-a, Milana Radovića, od 19. 03. 2012. god. ZKD br. 63/12, Podgorica

²⁵⁶ Posjeta 29. 11. 2011. Podgorica

²⁵⁷ Posjeta 29. 12. 2011. Podgorica

Proširiti plastenik i farme.

Paviljon “F” - Zatvor za maloljetnike, žene i strance

Smještaj maloljetnika, vidjeti gore.

Smještaj žena

Žene su u vrijeme monitoring posjeta od novembra 2011. do juna 2012, privremeno boravile u lijevom krilu paviljona “F”, na spratu, odvojeno od muškaraca, očekujući renoviranje posebne zgrade ženskog zatvora. Na dan 14.05.2011, u ženskom dijelu je boravilo ukupno 28 osuđenica. Sobe koje smo vidjeli su uredne, sa privatnim fotografijama zatvorenica.

Međutim, površina soba od najviše 20 m² je bila mala za boravak 5 zatvorenica koje smo u njima zatekli (s namještenim i šestim krevetom). I zatvorenice su se žalile na prebukiranost soba. U dnevnom boravku je bilo toplo, ali i zagušljivo (duvanski dim i ustajali vazduh). Zatvorenice puše u svojim sobama. Nije postojala posebno prilagođena prostorija za posjete u ovom dijelu zatvora, već su se posjete obavljale u maloj službenoj kancelariji, opremljenoj stolom i dvijema stolicama. Pri kraju su radovi na novoj zatvorskoj jedinici za žene.

U decembru 2011. godine nam je rečeno da će se osuđenice za mjesec dana preseliti u novi objekat, ali taj rok nije ispoštovan ni do 11. maja 2012. godine, kada nas je uprava ZIKS-a obavijestila da će se preseljenje realizovati za 7 dana. ZIKS smo ponovo obišli na zakazani datum useljavanja i uvjerali se da se radovi privode kraju. U novom, prizemnom objektu ima 8 soba i dvije samice. Takođe, postoji posebna prostorija za posjete, površine oko 20m². Samice su pokrivene video nadzorom. Svaka samica i soba imaju svoj toalet. Namještaj još nije bio unijet zbog tekućih radova, ali smo obaviješteni da je svaka soba, površine oko 20m², predviđena za 4 osobe. Svaka soba ima centralno grijanje i prozore. Sve sobe izlaze na zajedničku baštu za šetnju u kojoj su postavljene klupe. Ne postoji posebno odjeljenje za žene osuđene na kratke kazne, pa kaznu izdržavaju skupa sa ostalim ženama. Posebno je zabrinjavajuće to što zatvor u Bijelom Polju, inače namijenjen izdržavanju kratkih kazni, nema kapaciteta za žene, pa žene osuđene na kratke kazne i sa sjevera Crne Gore kaznu izdržavaju u Podgorici, što otežava pristup njihovim posjetiocima.²⁵⁸

Dvorište u okviru zgrade “F” paviljona takođe nema sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika, što se obrazlaže nedostatkom finansijskih sredstava²⁵⁹.

²⁵⁸ Evropska zatvorska pravila stav 17. 1. Zatvorenici se, ukoliko je moguće, upućuju u zatvore koji se nalaze u blizini njihovih domova ili centara socijalne rehabilitacije.

²⁵⁹ Informacija dobijena u neposrednom razgovoru sa službenikom Uprave,

Stranci i drugi osuđenici

Stranci se smještaju zajedno sa ostalim osuđencima u paviljonu "F".

U dijelu gdje su smješteni muškarci i stranci, sobe su od četvorokrevetnih do šestokrevetnih. U većini soba ne poštuje se standard od 4m² po osuđeniku. U toku naših obilazaka nije postojala posebno izdvojena prostorija za posjete, već su se koristile kancelarije.

U kupatilima je bilo tople vode, ali je pritisak vode bio veoma slab.

Zatvor za kratke kazne (KZZ) je odvojena zatvorska jedinica, koja se dijeli na zatvoreno i poluotvoreno odjeljenje. U Zatvoru za kratke kazne borave lica kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju do 6 mjeseci ili im ostatak kazne po uračunatom pritvoru iznosi do 6 mjeseci, kao i prekršajno kažnjena lica.²⁶⁰ U toku je rekonstrukcija poluotvorenog odjeljenja. Kapacitet je 150 lica. U ovoj zatvorskoj jedinici je 12.04.2012. godine boravilo 150 ljudi. Sobe su od petokrevetnih do desetokrevetnih, izuzev spavaonice za strance, u kojoj se nalazi 7 trospratnih kreveta, odnosno 21 ležaj. Sobe su pretežno oko 28m², ali postoje i manje. Spavaonice su opremljene dovoljnim brojem ormarića za odlaganje ličnih stvari, krevetima, ali i ličnim stvarima, aparatima za domaćinstvo, uključujući i televizor. Toalete sa tuš kabinama²⁶¹ osuđenici su loše održavali²⁶². Zidovi su bili prljavi, umivaonici poplavljeni, pregradne zavjese na tuš kabinama pohabane. U toku trajanja monitoringa, napravljen je novi toalet sa tuš kabinama. Staro kupatilo je takođe, prema navodima službenika, u fazi renoviranja. Plan je da se od tog starog kupatila napravi još jedna soba za smještaj osuđenih lica. Ukupno je 10 renoviranih soba, svaka soba ima oko 27m² i adaptacija je pri kraju, a namijenjena je za smještaj 5 do 6 osuđenika. Službenih prostorija je 10. Spavaonica sada ima 24, jer je smještajni kapacitet proširen. Postoje 4 telefonske govornice. Ne postoji posebna prostorija za sušenje veša, niti prostorija za pušaće. Nabavka sredstava za ličnu higijenu je sedmična. U objektu se nalaze i tri disciplinske ćelije opremljene krevetom, stolom i stolicom pričvršćenom za pod. Samice imaju i pregrađeni sanitarni čvor. Usmeno intervjuisani²⁶³ osuđenici se nisu požalili na nedostatak zatvorske posteljine, iako im posteljinu i odjeću

²⁶⁰ Član 165. Kućni red za izvršenje kazne zatvora, 12. avgust 2011. godine, br. 272/11

²⁶¹ Evropska zatvorska pravila, dodatak preporuci, Rec 2006-2, dio II, 19. 1 Sve prostorije zatvora moraju se stalno održavati i čistiti. Pravilnik o kućnom redu za izvršavanje kazne zatvora, čl. 85.

"Osuđeno lice je dužno da svakodnevno održava opštu i ličnu higijenu"

²⁶² <http://www.bicent.com/novosti/drustvo/u-zatvoru-za-kratke-kazne-120-osudenika-strajkuje-gladu>

²⁶³ Službenik nas je, prilikom posjete, predstavljao osuđencima u svakoj sobi, dajući priliku da se zatvorenicima požale, ukoliko imaju primjedbi u vezi sa smještajem, uslovima itd., a rekao je i da će im biti omogućen razgovor nasamo, ako žele. Međutim, od svih osuđenika, samo 2 su se požalila na uslove i smještaj, navodeći kao najveći problem stanje s toaletima.

najčešće donose od kuće. U Zatvoru za kratke kazne 94.7% osuđenika je negativno odgovorilo na pitanje da li im je dostupna zatvorska posteljina. Takođe, u Zatvoru za kratke kazne 97.3% ispitanika se izjasnilo da im nije dostupna ova mogućnost korišćenja usluga vešeraja²⁶⁴. Svoju posteljinu i odjeću šalju kući na pranje ili sami peru i suše u spavaonama.

Soba za strance se nalazi se u prizemlju, u zatvorenom dijelu zatvora i veličine je oko 20 m²²⁶⁵. U toku naše posjete se **u sobi nalazilo 10 osuđenika, a soba ima 21 krevet**. I pored proširenja prostorija i rekonstrukcije kupatila, smatramo da to neće biti dovoljno da se ZKK rastereti u dovoljnoj mjeri.

Dvorište za šetnju je ograđeno žičanom ogradom. U okviru dvorišta se mogu koristiti sportski rekviziti, igrati fudbal ili upražnjavati neki drugi vid sportske rekreacije. Međutim, dvorište nema nadstrešnicu za sklanjanje od nepovoljnih vremenskih prilika. Ukupno 82.6% ispitanika iz Zatvora za kratke kazne je smatralo da je potrebno postaviti više skloništa od nepovoljnih vremenskih prilika.²⁶⁶

Nadogradnjom prostorija od po 50-tak kvadrata na postojećem objektu, značajno bi se izbjegla prebukiranost smještajnog kapaciteta i time bi se ispoštovali međunarodni standardi u vezi sa smještajem i uslovima boravka osuđenih lica.

Osposobiti biblioteku.

Sobu za strance rasteretiti, tako što će se iznijeti suvišni kreveti.

U dvorištu dozidati nadstrešnicu – sklonište od vremenskih nepravilnosti..

Istražni zatvor (zatvor Podgorica)

Istražni zatvor ostavlja utisak izuzetno zapuštenog smještaja, znatno lošijeg kvaliteta od gotovo svih drugih djelova ZIKS-a, jer sobe odavno nisu okrečene, ne poštuje se uvijek standard od 4m² po pritvoreniku, a pritvorenici provode 23h u toku dana u sobama.²⁶⁷ Od posjete CPT 2008. godine, sprovedena je djelimična rekonstrukcija objekta i proširen kapacitet za 50 mjesta, tako da sada iznosi 370.²⁶⁸ Potpuno je rekonstruisan dio za žene. Obezbijedilo se da svaki zatvorenik ima svoj krevet i obnovljeno je nekoliko ćelija.

²⁶⁴ Istraživanje "Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika", mart i april 2012. godine. Podgorica

²⁶⁵ Nije nam dozvoljen premjer i ovo je naš orjentacioni utisak

²⁶⁶ Istraživanje stavova osuđenika sprovedeno u ZIKS-u, mart, april 2012, Podgorica

²⁶⁷ Obilazak monitoring tima 03. 11. 2011. godine, 30. 01. 2012, 20. 02. 2012. godine u Podgorici

²⁶⁸ Službeni dopis ZIKS, Zkd-br 355-11, 15.12.2011, Podgorica

Pozitivnim tendencijama u sudskoj praksi broj pritvorenika je prepolovljen, pa se brojno stanje kreće oko 300.²⁶⁹ Međutim, ostatak preporuka CPT iz izvještaja o posjeti iz 2008. (st. 58) nije poštovan. **Standard od 4m2 ne poštuje se u svakoj sobi, većina ćelija još uvijek nije obnovljena, a režim lica u istrazi nije revidiran. Dvorište nema nadstrešnicu za zaštitu od kiše, polomljene su klupe i nema sportskih rekvizita. Nejasna je namjena svih soba za disciplinsko kažnjavanje.**

Na osnovu dozvole predjednika Višeg suda u Podgorici, omogućeno nam je da po izboru posjetimo sve sobe koje želimo. Koristeći ovu mogućnost, 20.02.2011, na osnovu pregleda dnevnog rasporeda, obišli smo sobe na prvom i drugom spratu u kojima je bilo smješteno najviše pritvorenika, od 7 do 9, a gdje se ranije smještalo i po 21.²⁷⁰ Dozvoljenim premjerom soba, ustanovili smo da postoje sobe u kojima se ne poštuje standard od 4 m2 po osuđeniku, iako kapacitet zatvora nije bio maksimalno iskorišćen. Najmanja soba je dimenzije 2.5x3 metra i u njoj je boravio jedan pritvorenik, što odgovara minimalnom standardu od 6 m2 za jednu osobu, ali ne i poželjnom od 9 m2.²⁷¹ Najviše pritvorenika je zapaženo na prizemlju u sobi površine 28m2, gdje se nalazilo 9 kreveta. Ukupan broj soba u ovoj zgradi je 66 ili 67.²⁷² Prirodno osvjetljenje je slabijeg intenziteta, jer su prozori u sobama izgrađeni visoko, manjih su dimenzija i na njima su šipke. Sobe generalno izgledaju zapušteno i neuredno, najviše zbog toga što odavno nisu okrečene, što su kreveti vojnički i što je zajednički prostor ograničen rešetkama u vidu kaveza, da bi se spriječio pristup prozoru. Na ovim rešetkama širi se oprana garderoba.

Dimenzije soba za pritvorenike su većinom na svim spratovima površine 28 m2 i u njima se uglavnom smiješta po 6, 7, 8 ili i 9 pritvorenika. Postoje i jednokrevetne i dvokrevetne sobe. Obaviješteni smo da su neke sobe renovirane, okrečene i da je u planu da se sve okreče. Svuda je vlaga (u hodnicima, sobama, čak i prostoriji u kojoj borave zaposleni). Kreveti su dvospratni u svim sobama, s mogućnošću postavljanja i trećeg kreveta na sprat. U sobama su uočeni insekti, iako se, prema navodima službenika, redovno vrši deratizacija i dezinfekcija prostorija. Pušači puše u svojim sobama. Ne postoji posebno odvojena prostorija za pušače.

Tokom 2012. godine u Istražnom zatvoru su bila 2 maloljetnika, koja su smještena zajedno sa jednim odraslim pritvorenikom. Na svakom spratu je po jedna službena prostorija. U prizemlju se nalazi jedna centralna prostorija i jedna za video nadzor.

²⁶⁹ Ukupan broj pritvorenih lica na dan 15.12.2011. godine bio je 338, u januaru 2012, 303, a 9.5.2012, bilo ih je 285.

²⁷⁰ Vidi CPT, Izvještaj o posjeti 2008, st. 55.

²⁷¹ Posjeta 20.02.2012. godine. Načelnik je kazao ove dimenzije. Za CPT standard od 6m2 za jednokrevetnu sobu, vidi CPT, Izvještaj o posjeti Albaniji 1997, 127, a za poželjni od 9 m2 Izvještaj o posjeti Slovačkoj, 2000, st. 62.

²⁷² Sa sastanka sa načelnikom zatvora u posjeti, 30.01.2012, Podgorica.

Na prvom spratu, u sobama boravi od 4-7 pritvorenih lica²⁷³. U hodniku se nalazi poštansko sanduče za ombudsmana. Svaka soba ima televizor, koji su pritvorena lica donijela od kuće. Uz dozvolu sudije za istragu, pritvorena lica mogu nabaviti od kuće i aparate za domaćinstvo, tako da smo u sobama primjetili i rešoe, televizore, i sl. Neki od toaleta su u nedovršenom stanju.

Što se tiče prostorija za disciplinsko kažnjavanje, navodno ne postoje specijalno namijenjene sobe samo za tu svrhu. Naime, svaki sprat ima 2 do 3 sobe koje služe ovoj svrsi, ali se prema navodima službenika, one koriste za smještaj ostalih pritvorenika zbog nedostatka smještajnog kapaciteta. Po potrebi, smješteni pritvorenici koji nisu disciplinski kažnjeni sele se u druge sobe iz ovih, kako bi se omogućilo da se pritvorenik koji je disciplinski kažnjen samicom smjesti u odgovarajuću prostoriju. Međutim, nije jasno zbog čega je ovo neophodno kada u vrijeme posjete zatvor nije bio ni blizu maksimalne iskorišćenosti kapaciteta.

Soba na prvom spratu u lijevom krilu, koja je služila u svrhu disciplinskog kažnjavanja je bila izuzetno neuslovna. Zid je odvaljen na određenim mjestima. U sobi se nalazi stari krevet sa dotrajalim madracem, sto i stolica, a toalet je u jako lošem stanju. Vještačko osvjjetljenje dopire iz jedne sijalice, koja je povezana sa snopom vidljivih kablova za struju, što predstavlja znatan rizik za pritvorenika, jer mu prijeti opasnost od strujnog udara, ili se ovi kablovi mogu zloupotrijebiti. Ova soba, prema riječima službenika²⁷⁴, više nije u upotrebi, Uočili smo da ova soba nije renovirana.²⁷⁵

Dvorište za šetnju je ograđeno visokim betonskim zidom. Nema sportske rekvizite, a drvene klupe su bile polomljene. Takođe, dvorište nema sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika.

Soba za posjete je i dalje kabinskog tipa, što je CPT kritikovao 2008. godine, dok postoji posebna prostorija za posjete advokata. Nema posebne prostorije za vjerske obrede, niti za bilo koju drugu aktivnost. Osim šetnje, pritvorenici sve vrijeme provode zaključani u ćelijama.

Kapacitet **ženskog dijela** Istražnog zatvora je 40, a u vrijeme posjete bile su popunjene 3 sobe, u kojima je boravilo 13 osoba. Ovaj dio je renoviran. Prva soba koju smo obišli nije imala krevete. Prema navodima službenika, ta soba je u fazi adaptiranja za smještaj pritvorenica. Neke sobe su bile opremljene namještajem, ali prazne i u njima je bilo

²⁷³ Informacija od službenika 03. 11. 2011. godine

²⁷⁴ Obilazak monitoring tima 3. 11. 2011. godine

²⁷⁵ Obilazak monitoring tima Istražnog zatvora 03. 11. 2011, 30. 01. 2012, 20. 02. 2012.

hladno²⁷⁶. Primjećene su 3 pritvorenice, koje su se očigledno smrzavale, iako u debelim jaknama. Nakon upućene primjedbe u novembru mjesecu 2011. godine, uvedeno je zadovoljavajuće grijanje, u što smo se uvjerali obilaskom Istražnog zatvora u januaru 2012. Samica je bila prazna, prostor dovoljno velik i osvijetljen. Kupatilo je bilo čisto. Bilo je tople vode. Kupatilo je opremljeno mašinom za veš. Kabine za tuširanje nisu imale vrata ili neprovidne zavjese.

Ženski dio ima poseban dio dvorišta za šetnju u kome se nalazilo i nekoliko klupa.

Preporuke:

Izgraditi novu zgradu Istražnog zatvora, u kojoj bi se organizovale sobe sa manje kreveta, poštovao standard od 4m2, i obezbjedile prostorije za dnevni boravak sa kompjuterima i drugim mogućnostima za aktivnosti van ćelija.

Do izgradnje novog zatvora, renovirati postojeće smještajne kapacitete, okrečiti sve sobe.

Renovirati i prostorije koje se trenutno ne koriste.

U ženskom dijelu Istražnog zatvora postaviti neprovidne zavjese u kupaoonama, kako bi se obezbijedila privatnost pritvorenicama.

Zatvor Bijelo Polje

Zgrada Zatvora Bijelo Polje, sagrađena je 1949. i nalazi se u urbanoj zoni grada, blizu samog centra. Zatvor je podijeljen na dio za osuđena lica i Istražni zatvor (zatvor Bijelo Polje). Ukupan kapacitet cijelog zatvora je 110 lica, od čega u pritvoru ima 50 (ili 45) mjesta, a u zatvoru 60.²⁷⁷ Na kraju 2011. godine u Bijelom Polju bilo je ukupno 164 zatvorenika, dakle, 54 osobe bile su prekobrojne.²⁷⁸

Prilikom posjete 9.12.2011, uočeno je da se sva osuđena lica smještaju u dvije postojeće spavaonice. Jedna je površine oko 40 m2, a druga oko 30 m2, premjer soba nije dozvoljen. Sobe su opremljene dvospratnim starim vojnim krevetima. U vrijeme posjete, ukupno 80 osuđenih lica je bilo smješteno u te dvije sobe. Minimalni prostorni standard od 4m2 po osobi očigledno nije poštovan. Sobe se griju centralnim grijanjem. Prirodno osvjjetljenje je slabijeg intenziteta, jer su prozori u sobama izgrađeni visoko i manjih su

²⁷⁶ Obilazak monitoring tima 3. 11. 2011. godine, 30. 01. 2012. godine, 20. 02. 2012. godine

²⁷⁷ IZVJEŠTAJ O STANJU U UPRAVNOJ OBLASTI MINISTARSTVA PRAVDE, SA IZVJEŠTAJEM ZAVODA ZA IZVRŠENJE KRIVICNIH SANKCIJA ZA 2011. godinu sadrži kontradiktorne podatke o broju mjesta u pritvoru, na str. 72 navodi se 50 mjesta, dok na str. 102, u tabeli piše 45.

²⁷⁸ Isti Izvještaj, str. 72.

dimenzija. Smještaj ne odgovara standardima. Dva postojeća toaleta su u lošem stanju, jer se loše održavaju. Bilo je tople vode. Međutim, vlaga je na zidovima, pod poplavljen, higijena na izuzetno lošem nivou, osjećala se ustajalost vazduha jer nema ventilacije. U toaletima postoji samo vještačko osvjtljenje.

Lica koja borave u ovoj zgradi su “osuđena lica kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju do 6 mjeseci ili im ostatak kazne po uračunatom pritvoru iznosi do 6 mjeseci, i prekršajno kažnjena lica”²⁷⁹. Ima i izuzetaka sa dužom kaznom, a to su ili lica koja su iz bezbjedonosnih razloga premještena iz Zatvora Podgorica, ili osuđenici iz sjevernijih krajeva Crne Gore, izuzetno slabog imovinskog stanja koji su na lični zahtjev premješteni bliže svom rodnom gradu, a mogu biti i drugi slučajevi koji se pojedinačno razmatraju.²⁸⁰

Renovirane su prostorije za posjete, prostorije za dječije posjete, službene prostorije koje su opremljene i novim namještajem, kao i ambulanta, zubarska ordinacija itd. Što se tiče izgradnje-proširenja zatvora, u toku su pregovori sa Opštinom Bijelo Polje, da pomogne izgradnju²⁸¹. Radovi nisu započeti i nema pouzdane informacije kada bi mogli biti završeni, iako je delegaciji CPT rečeno da će se novi zatvor izgraditi do kraja 2009. **U međuvremenu su ispunjene prepruke CPT u pogledu grijanja, posteljine i sredstava za higijenu, ali je preporuka u vezi stanja toaleta i kupaonica samo djelimično ispunjena, pa ove prostorije u dijelu za osuđena lica još uvijek ne zadovoljavaju standarde.**

U odnosu na 2008. godinu učinjeni su značajni pomaci. U toku su radovi na obezbjeđivanju prilaza za lica koja su korisnici invalidskih kolica. Preduzete aktivnosti na rekonstrukciji Zatvora Bijelo Polje, uključujući i istražni zatvor, završene su ili se privode kraju, u šta smo se uvjerali prilikom obilaska²⁸². Stanje sa kupaonama se popravilo, tako što je u istražnom dijelu renovirana prostorija sa 7 tuš kabina, koja je prema našem mišljenju, zadovoljila sve standarde. Zatvor ima odgovarajuće grijanje, uključujući i spavaone u istražnom dijelu. Postavljene su telefonske govornice. Lična sredstva za higijenu i posteljina su dostupni osuđenima i pritvorenim licima, u šta smo se takođe uvjerali prilikom obilaska. Sredstva za ličnu higijenu dopremaju se svakog ponedjeljka. Uvijek ima dovoljno ovih sredstava. Ako je za održavanje higijene neophodno više sredstava u odnosu na predviđenu

²⁷⁹ Član 165. Kućni red za izvršenje kazne zatvora, avgust 2011. godine, Podgorica

²⁸⁰ Načelnik zatvora Bijelo Polje, naveo je ove razloge monitorima 16. 01. 2012. godine, Bijelo Polje

²⁸¹ Pobjeda, Crna hronika, srijeda 19. oktobar 2011. godine, naslov-Uslovi za izdržavanje kazni, biće bolji- „Predstavnik Evropske Unije i uprava ZIKS-a, posjetili zatvor u Bijelom Polju“. . . “ Ovaj tekst je preuzet sa adrese <http://www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2011-10-19&id=221514>-Obilazeći tu jedinicu, Bertolini je istakao da EU podržava reformu sistema izvršenja krivičnih sankcija u Crnoj Gori i pomaže promociju alternativnih sankcija, kao i poboljšanje uslova boravka. Priprema građevinske dokumentacije za izgradnju novih objekata u kompleksu ZIKS-a takođe ima podršku Delegacije EU. ”

²⁸² Posjeta 16. 01. 2012, Bijelo Polje

potrošnju, ona se obezbjeđuje. Međutim, još uvijek ne postoji dnevni boravak za osuđena lica. Disciplinskih ćelija je šest. Ćelije imaju prozore, centralno grijanje i pregrađen sanitarni čvor. U njima borave lica koja su disciplinski kažnjena i uglavnom po jedno lice. Međutim, ponekad borave i po dva lica, jer je manjak prostora očigledan problem. Takođe, ove ćelije se nalaze u okviru Istražnog zatvora.

Dvorište za osuđenike praktično ne postoji, već se koristi veoma mali prostor (najviše 20 m²), što je neprihvatljivo. Prema navodima načelnika, u planu je uređenje površine oko zatvora, koju bi osuđenici koristili za šetnju i bavljenje sportsko-rekreativnim aktivnostima.

Postoji biblioteka, koja ima oko 150 knjiga. Na donjem spratu Istražnog zatvora se nalazi kuhinja. Postoji i posebna prostorija u istražnom dijelu, gdje se nalaze zamrzivači u kom je sortirano goveđe, svinjsko i dr. meso, kako bi se na ovaj način obezbijedilo da se svi vjerski običaji i navike osuđenika i pritvorenika, dosledno prate (na zamrzivačima je napisano za koje meso služe). U okviru Zatvora, nalazi se prodavnica, sa širokim asortimanom. Prema navodima iz Uprave²⁸³, artikli se prodaju prema cjenovniku koji je isti kao i u Zatvoru Podgorica (Spuž).²⁸⁴

Atmosfera u oba dijela zatvora u Bijelom Polju, ostavlja posebno pozitivan utisak, jer se svi osuđenici veoma ljubazno i s osmijehom pozdravljaju i razgovaraju sa službenicima. Atmosfera je mnogo bolja nego u zatvorima u Podgorici. Ovdje se primjenjuje standard CPT koji podstiče pozitivan odnos sa zatvorenicima, bez pretjerane formalnosti i krutosti u ophođenju.²⁸⁵

Istražni dio zatvora

Istražni dio zatvora u kome borave osobe u pritvoru, odvojen je od smještaja gdje borave osuđenici i nalazi se u desnom dijelu zgrade zatvora u Bijelom Polju. Pritvor je kapaciteta za 45 - 50 pritvorenika.²⁸⁶ Na kraju 2011, u pritvoru je bilo 43 osobe, ali samo mjesec dana ranije, 3.11.2011, bilo ih je 63, odnosno 13 prekobrojnih.²⁸⁷

Istražni dio zatvora (Zatvor Bijelo Polje) ima 8 soba u prizemlju i 11 na prvom spratu. Sobe su od četvorokrevetnih do dvanaestokrevetnih. Kvadratura je odgovarajuća, sobe su veće, i rasterećenije u odnosu na broj kreveta nego u Istražnom zatvoru Podgorica. Nije nam

²⁸³ Posjeta 16. 01. 2012, Bijelo Polje

²⁸⁴ Za upoređivanje cijena u ZIKS-u sa cijenama u marketima.

²⁸⁵ Standardi CPT-a, stav 26. Odnos između osoblja i osuđenika.

²⁸⁶ IZVJEŠTAJ O STANJU U UPRAVNOJ OBLASTI MINISTARSTVA PRAVDE, SA IZVJEŠTAJEM ZAVODA ZA IZVRŠENJE KRIVICNIH SANKCIJA ZA 2011. godinu sadrži kontradiktorne podatke o broju mjesta u pritvoru, na str. 72 navodi se 50 mjesta, dok na str. 102, u tabeli piše 45.

²⁸⁷ Dopis ZIKS, ZKPD br. 355-11, 15. 12. 2011.

bio dozvoljen premjer. U sobama se nalaze stolovi i stolice. Pritvoreniciima je omogućeno da donesu televizor. Sobe imaju i posebno ograđene toalete, koji su u pristojnom stanju²⁸⁸. Grijanje je centralno, a u sobama u koje smo ušli je bilo toplo, kao i u samicama.

Za razliku od primjedbe CPT iz 2008. koja se odnosila na loše stanje disciplinskih ćelija,²⁸⁹ one su sada zadovoljavajućeg standarda, imaju sto i stolice i imaju prozore, kao i odgovarajuće grijanje, u šta smo se uvjerali²⁹⁰. Takođe, u ovim ćelijama postoji sanitarni čvor, a pritvorenici se odvođe na kupanje u novo kupatilo²⁹¹. U planu je ugradnja zvona za poziv u disciplinskim ćelijama. Međutim, monitoring tim je uočio da se disciplinske ćelije u okviru istražnog zatvora koriste i za pritvorena lica i za osuđena lica, i da ih nema dovoljno.

Prostorija za posjete je renovirana i opremljena novim namještajem i zadovoljava potrebe posjetilaca. Međutim, ova prostorija za posjete namijenjena je i za privorenike i za osuđena lica. Fizički kontakt između osuđenika i posjetilaca je onemogućen, tako što su postavljene providne table. Takođe, postavljeno je 5 telefona za kontakt. U prostoriji se nalaze klupe i izdvojen je ulaz za posjetioce i ulaz za osuđena lica u ovu prostoriju. Prostorija je opremljena sa dvije kamere, putem kojih se posebno prate osuđenici, a posebno posjetioći za vrijeme posjete. Prostorija za dječije posjete je opremljena novim namještajem, igračkama, zalijepljeni su i dječiji poster, a grijanje je odgovarajuće. Uređen je i dio za šetnju.

Do izgradnje nove zgrade zatvora u Bijelom Polju, prioritetno dograditi prostorije – dnevni boravak i disciplinske ćelije, za osuđena lica.

Renovirati kupatila i toalete u okviru zatvora za osuđena lica i održavati higijenu.

Obzbjediti odgovarajući prostor za šetnju osuđenih lica, sa nadstrešnicom za zaštitu od kiše, pogotovo imajući u vidu da osuđenici nemaju ni dnevni boravak.

²⁸⁹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 79, tačka 3.

²⁹⁰ Posjeta 16. 01. 2012, Bijelo Polje

²⁹¹ Standardi CPT-a 15(37)-1, stav 50.

5. ZDRAVSTVENE USLUGE

Obaveza države da se stara o bolesnim zatvorenicima/cama sastoji se iz tri dijela:

- 1) država je dužna prvo da utvrdi da li je osuđeno lice u stanju da izdržava kaznu zatvora;
- 2) dužna je da svim licima lišenim slobode obezbijedi potrebnu zdravstvenu njegu, i
- 3) da opšte zatvorske uslove prilagodi posebnim potrebama zatvorenika/ca koji su bolesni.²⁹²

Zdravstvene usluge pritvorenim i osuđenim licima u Istražnom zatvoru i Kaznenopopravnom domu u Podgorici pruža Zdravstvena služba.

U izvještaju Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja (CPT), nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine, u stavu 61, navodi se da je tada zdravstvene usluge zatvorenicima u Istražnom zatvoru i Kaznenopopravnom domu u Podgorici (KPD) pružala *Specijalna zatvorska bolnica* koja se nalazi na posljednjem spratu zgrade u kojoj se nalazi *Istražni zatvor* i koja je otvorena u januaru 2006. godine.²⁹³

Specijalna bolnica, kao jedna od ustanova zatvorskog sistema Crne Gore, više nije u funkciji.²⁹⁴ U aprilu 2012. najavljena je „ponovna“ izgradnja specijalne bolnice u okviru ZIKS-a u Podgorici. Od načelnika KPD dobili smo informaciju da je usvojen Master plan kojim se predviđa stavljanje Bolnice u funkciju 2014. godine.

Zdravstveni kadar u okviru Zdravstvene službe čine:

- 3 ljekara sa osmočasovnim radnim vremenom; Načelnik Zdravstvene službe je specijalista interne medicine, a dva novoprimiteljena ljekara su takođe specijalisti - interne medicine i opšte medicine. Radno vrijeme ljekara je od 7-15h, a nakon isteka radnog vremena jedan od njih se nalazi u stanju pripravnosti.
- 8 smjenskih tehničara (sa radnim vremenom od 7-19 h dnevna smjena i od 19-7 h noćna smjena), od kojih je jedna žena
- 1 glavni tehničar (radno vrijeme 7-15 h)
- farmaceutski tehničar (7-15 h)
- viši fizioterapeut (7-15 h)
- laboratorijski tehničar (7-15 h)

²⁹² Evropski sud za ljudska prava, *Xiros v. Greece*, 2010, stav 73

²⁹³ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008.

²⁹⁴ Zatvorski sistem Crne Gore, kojim upravlja državni Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, ima četiri ustanove i sve su posjetili članovi Delegacije tokom posjete u septembru 2008. godine. Tri ustanove - Kaznenopopravni dom, Istražni zatvor i Specijalna zatvorska bolnica - nalaze se u okolini Podgorice, u Spuzu, i prethodno ih je već posjetio CPT 2004. godine. Četvrta ustanova, Zatvor u Bijelom Polju, delegacija CPT prvi put je posjetila 2008. CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 41

stomatolog i stomatološka sestra (7-15 h).

Većina zaposlenih u Zdravstvenoj službi nije u radnom odnosu na neodređeno vrijeme, već su zaposleni na određeno, na osnovu ugovora koji se mjesečno produžava. Načelnik zdravstvene službe je u penziji i radi po ugovoru. Dva nova ljekara primljeni su na određeno vrijeme. Stomatolog i stomatološka sestra takođe rade po ugovoru na određeno vrijeme. Od devet medicinskih tehničara, samo tri su zaposlena na neodređeno vrijeme, dok pet radi na određeno vrijeme i jedan je penzioner, koji radi po ugovoru. Ostali zdravstveni kadar je takođe angažovan na određeno radno vrijeme. Za komentar zapošljavanja zatvorskih službenika po ugovoru o djelu, vidjeti poglavlje Zaposleni.

Zatvor obilaze specijalista psihijatar dva puta nedjeljno, specijalista fizikalne medicine jedanput nedjeljno, specijalista radiolog dva puta nedjeljno i rendgenološki tehničar tri puta nedjeljno.

Prisustvo srednjeg medicinskog kadra je 24 časovno.

U istraživanju²⁹⁵ sprovedenom u KPD tokom marta i aprila 2012. godine na pitanje broj 56: *Da li u zatvoru možete redovno da primite terapiju koju Vam je doktor propisao?* 66,4 % osuđenika je odgovorilo sa DA, a 33,6 % sa NE.

Na pitanje br. 57: *Da li se ljekar, na Vaš poziv, odazove na vrijeme?* dobili smo sledeće odgovore: 64,3 % je odgovorilo NE, a 35,7 % DA. U zatvoru za kratke kazne određeno je odgovorilo 87,5%, a potvrdno samo 12,5 %. U otvorenoj formi je zatvoreniciima koji su imali iskustvo da se ljekar ne odazove na vrijeme ostavljen prostor da napišu koliko su čekali. Najkraći pomenuti period je 2-3 sata, a najduži pola godine.

Na pitanje br. 58 *Da li je sada bolja situacija kada su angažovani novi lekari?* 61,7% osuđeničke populacije je dalo pozitivan odgovor, dok je sa NE odgovorilo 38,3%.

Zapošljavanjem dva nova ljekara u februaru 2012. značajno su povećane mogućnosti za adekvatno pružanje zdravstvene njege licima lišenim slobode.

Situacija koja je postojala donedavno, da u Zdravstvenoj službi radi samo jedan ljekar za populaciju od preko 1100 ljudi bila je nedopustiva. Treba uložiti sve napore da se broj postojećih ljekara zadrži, optimalno i poveća. Kadrovski optimalno popunjena

²⁹⁵ "Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika", Podgorica, mart i april 2012.

*zdravstvena služba je preduslov da se **svaki zahtjev** lica lišenog slobode za ljekarskim pregledom uvaži bez odlaganja, u skladu s evropskim standardima.*²⁹⁶.

Broj medicinskih tehničara je i dalje ispod optimalnog nivoa i potrebno ga je udvostručiti.

To bi, pored ostalog, i omogućilo da se terapija propisana od ljekara, pravovremeno ordinira.

Da bi se zdravstveni radnici stimulisali da rade u penalnim uslovima, potrebno im je ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.).

Nijedan od psihologa zaposlenih u ZIKS-u u okviru sektora za tretman nije angažovan u Zdravstvenoj službi. S obzirom na kapacitet zatvora, činjenicu da psihijatar obilazi ustanovu dva puta nedjeljno u ograničenom trajanju, a da je broj lica kojima je potrebna psihološka podrška veliki, *predlažemo zapošljavanje jednog psihologa koji bi bio u sastavu Zdravstvene službe i čiji bi primarni zadatak bio psihoterapijski rad sa pritvorenim i osuđenim licima.*

Rad se odvija u sedam ambulanti smještenih u različitim prostornim jedinicama ZIKS-a (istražni zatvor, KPD - 2 ambulante u paviljonima A i D, Zatvor za kratke kazne, Poluotvoreno odjeljenje, Ženski zatvor, ambulanta za F i E paviljon), od čega su tri opremljene EKG aparatom. Zdravstvena služba ne posjeduje aparat za defibrilaciju, koji bi ambulante ovakvog tipa morale posjedovati kao jedno od sredstava prve pomoći.²⁹⁷

Predlažemo nabavku bar još dva EKG aparata, 1 aparata za defibrilaciju i opremanje mini laboratorije.

Zdravstvena služba posjeduje savremeno opremljeno sanitetsko vozilo. Njime se transportuju tzv. „ležeći pacijenti“ (pacijenti čije zdravstveno stanje nalaže transport u takvom vozilu). Obaviješteni smo da medicinski tehničar uvijek prati pacijenta na putu do bolnice, što je izuzetno važno.

²⁹⁶ Zdravstvena služba bi trebala biti tako organizovana da se svaki zahtjev za konsultacijom ljekara ispuni bez nepotrebnog odlaganja. CPT, Treći Generalni Izvještaj, 1992, st. 34

²⁹⁷ Defibrilator je elektromedicinski uređaj, odnosno oprema za defibrilaciju srca, koji pomoću električnog udara normalizuje rad srca. Koristi se kao sredstvo prve pomoći kod srčanog udara i drugih poremećaja ritma.

Ljekarski pregledi novih zatvorenika obično se organizuju na dan prijema u zatvor ili narednog dana (u praksi se poštuje rok od 24 časa), sto je u skladu sa CPT preporukama.²⁹⁸

Za svako novoprimljeno lice otvara se zdravstveni karton koji sadrži anamnestičke podatke kao i opis zdravstvenog stanja lica na prijemu. Rezultati svih narednih medicinskih konsultacija upisuju se u karton. Poštuje se tajnost medicinske dokumentacije, zdravstveni kartoni se čuvaju u ambulantama i nedostupni su nemedicinskom kadru. Međutim, ni osuđenim i pritvorenim licima nije dozvoljen uvid u njihovu medicinsku dokumentaciju. Obaviješteni smo da se pristup omogućava samo sudu.

Predlažemo izmjenu ove prakse, odnosno izričito propisivanje prava osuđenika/ce na pristup zdravstvenom kartonu.

Lični zdravstveni karton nije vlasništvo zatvora. Uvid se može onemogućiti samo u izuzetno rijetkim situacijama, kada je to kontraindikovano iz terapijskih razloga. Takođe, svakom licu lišenom slobode treba omogućiti da o stanju svog zdravlja obavijesti članove porodice ili advokata.²⁹⁹

S druge strane, primili smo pritužbe od pritvorenih/osuđenih lica da je pripadnik službe obezbjeđenja prisutan tokom pregleda kod ljekara.

- *Postojeću praksu treba odmah promijeniti.*
- *Prisustvo službenika obezbjeđenja tokom ljekarskog pregleda narušava odnos povjerenja između pacijenta i ljekara. Nema sumnje da će uvijek postojati informacije koje lice lišeno slobode neće htjeti da podijeli sa ljekarom, ako je pripadnik službe obezbjeđenja prisutan tokom pregleda. Ovakva praksa je po pravilu nepotrebna i s aspekta bezbjednosti.*

²⁹⁸ "CPT ponavlja svoju preporuku da svi novoprimljeni osuđenici budu pregledani od strane stručnog lica unutar 24 časa po prijemu." CPT, Izvještaj o posjeti Moldaviji, 2011, st. 81.

²⁹⁹ "Zatvoreniku treba dozvoliti da konsultuje svoj medicinski karton, osim ako to nije kontraindikovano iz terapijskih razloga i da traži da informacije sadržane u kartonu budu saopštene njegovoj porodici ili advokatu. U slučaju transfera u drugu ustanovu, zdravstveni karton treba da bude prosljeđen ljekarima u toj ustanovi." CPT, Izvještaj o posjeti Gruziji, 2009, st. 35

- *Kao alternativu, predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile zdravstvenim radnicima da pozovu pomoć u slučaju da pacijent postane nasilan ili pokuša bjekstvo.*³⁰⁰
- *Ljekarske preglede treba uvijek sprovoditi tako da službenik obezbjeđenja ne može čuti razgovor pacijenta i doktora. Poželjno je da se pregled obavlja i van vidnog polja zatvorskog čuvara. Doktoru treba omogućiti da u izuzetnim situacijama sam zahtijeva da pripadnik službe obezbjeđenja bude prisutan u ambulanti u kojoj se pregled obavlja. Ako je neophodno, treba izmijeniti i relevantne zakonske odredbe.*³⁰¹

Doktor je obavezan da pregleda sva lica koja se upućuju u samicu zbog disciplinskih prekršaja i da se izjasni da li je lice „sposobno“ za usamljenje, prema čl. 56, ZIKS.³⁰² Zaista, u skladu sa ranijom verzijom Evropskih zatvorskih pravila, postojala je obaveza ljekara da pregleda sva lica **prije** upućivanja na izvršenje disciplinske mjere usamljivanja. Skrećemo pažnju da je ovo pravilo **brisano** iz postojećih Evropskih zatvorskih pravila.

Odnos povjerenja između doktora i pacijenta je važan elemenat za otkrivanje zlostavljanja i uključivanje doktora u disciplinske mjere ovo povjerenje narušava. Osuđenici/pacijenti nakon ljekarskog pregleda koji prethodi upućivanju u samicu, često stiču dojam da je doktor taj koji je doprinio da se disciplinska mjera i realizuje. To je glavni razlog zbog čega aktuelna, revidirana, verzija Evropskih zatvorskih pravila ne nameće doktoru obavezu da se izjasni da li je lice „sposobno“ za upućivanje na disciplinsku mjeru upućivanja u samicu.

Da bi se odnos povjerenja između zatvorskog ljekara i lica lišenog slobode uspostavio i održao, jako je važno da ljekarska služba u penalnoj ustanovi bude percipirana od osuđenika kao „nezavisna“. To se **ne može** postići ukoliko se od zatvorskog ljekara traži da da svoje mišljenje o „sposobnosti“ nekog lica da izdržava disciplinsku mjeru upućivanja u samicu. S druge strane, osobe koje se nalaze u samicama ili izolaciji, zahtijevaju posebnu pozornost zdravstvene službe i zatvorski doktor bi **morao odmah obavijestiti direktora ustanove**

³⁰⁰ Ne može biti nikakvog opravdanja za sistematskim prisustvom zatvorskih čuvara tokom pregleda. Njihovo prisustvo je štetno za uspostavljanje odgovarajućeg odnosa ljekara i pacijenta i obično nepotrebno sa bezbjedonosne tačke gledišta. Alternativna rješenja treba naći tako da se pomire legitimni zahtjev bezbjednosti sa principom medicinske povjerljivosti. Jedna mogućnost može biti instaliranje alarma, gdje će doktor biti u poziciji da brzo obavijesti zatvorske čuvare o tim izuzetnim slučajevima kada zatvorenik postane uznemiren ili upućuje prijetnje tokom pregleda. CPT, Izvještaj o posjeti Jermeniji, 2006, st. 91.

³⁰¹ Komitet preporučuje da se preduzmu koraci da se osigura da se ljekarski pregledi zatvorenika obavljaju van slušnog polja i, osim ako ljekar izričito zahtijeva drugačije u datom slučaju, van vidnog polja nemedicinskog osoblja. Ako je neophodno, treba izmijeniti i relevantne zakonske odredbe. CPT, Izvještaj o posjeti Mađarskoj, 2007, st. 22.

³⁰² Član 56, ZIKS: ”Prije izricanja disciplinske kazne osuđeno lice će se saslušati, provjeriti njegova odbrana, pribaviti izvještaj o njegovom radu i vladanju, a ukoliko je potrebno i ljekarsko mišljenje.”

koliko boravak u samici/izolaciji ugrožava njihovo zdravlje.³⁰³ Član 57 ZIKS-a i obavezuje ljekara da svakodnevno obilazi lica smještena u izolaciji.³⁰⁴

*Uloga zatvorskog ljekara u odnosu na disciplinska pitanja treba da bude usklađena sa pravilom 43.3 Evropskih zatvorskih pravila.*³⁰⁵

Sve povrede kod **lica koja se primaju u ZIKS** detaljno se opisuju i bilježe u zdravstveni karton. Zatvorski ljekar evidentira detaljno objektivne medicinske nalaze u lične zdravstvene kartone datih zatvorenika, uključujući i kratko upućivanje na navode tog lica, u većini slučajeva.³⁰⁶ Međutim, nema zaključka o tome da li su uočene povrede u saglasnosti sa navodima (odnosno, da li su mogle nastati na način koji opisuje povrijeđeno lice).

CPT je u izvještaju nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine istakao da *”procedura u pogledu evidentiranja povreda još uvijek nije zadovoljavajuća. Zatvorski ljekari evidentiraju objektivne medicinske nalaze, manje ili više detaljno, u lične zdravstvene kartone datih zatvorenika, a ponekad uključuju i kratko upućivanje na navode tog lica (npr. „pretučen od strane policijskog službenika u Podgorici“). Međutim, nema zaključka o tome da li su uočene povrede u saglasnosti sa navodima (odnosno, da li su mogle nastati na opisani način). Takođe je vrijedno pomenuti da odsustvo posebnih registara traumatskih povreda uočenih na zatvorenicima otežava sticanje uvida u pregled stanja. Osim toga, bez*

³⁰³ Zatvorski ljekari su i dalje u obavezi da se izjasne da li su zatvorenici sposobni da izdržavaju kaznu, prije donošenja odluke o upućivanju u samicu. Po ovom pitanju CPT želi naglasiti da je osiguranje pozitivnog odnosa između ljekara koji rade u zatvorima i zatvorenika glavni faktor u očuvanju zdravlja i dobrobiti zatvorenika. Obavezivanje zatvorskih doktora da potvrđuju da su osuđenici sposobni da podnesu kažnjavanje, teško da će promovisati takav pozitivan odnos. Ovo je prepoznato u preporuci Komiteta Ministara (2006) 2 na revidirana Evropska zatvorska pravila. Zaista, u prethodnoj verziji Evropskih zatvorskih pravila postojalo je pravilo da zatvorski ljekari moraju potvrditi da je zatvorenik sposoban da izdržava disciplinsku mjeru usamljenja, koje je sada izbrisano. S druge strane, zatvorski ljekari bi trebalo da pojačaju pažnju prema osuđenima smještenim u disciplinskoj izolaciji/ segregaciji i trebalo bi da obavijeste direktora zatvora kad god primijete da boravak u izolaciji/ segregaciji ozbiljno narušava zdravlje osobe koja je tamo smještena. CPT poziva srpske vlasti da preispitaju relevantne propise u skladu sa preporukom koju je CPT dao u stavu 132 svog izvještaja o posjeti 2004. godine. Što se tiče uloge zatvorskih ljekara u vezi sa disciplinskim pitanjima pažnju usmjeriti na revidirana Evropska zatvorska pravila (posebno pravilo 43 i 15th CPT/Inf (2005) 17). CPT, Izvještaj o posjeti Srbiji, 2007, st. 104

³⁰⁴ Član 57, ZIKS: ”Za vrijeme izdržavanja ove disciplinske kazne osuđeno lice najmanje jednom dnevno posjećuju vaspitač i ljekar.”

³⁰⁵ ”Zdravstveni radnik bi trebalo da obavijesti direktora zatvora kad god primijeti da boravak u izolaciji/ segregaciji ozbiljno narušava zdravlje osobe koja je tamo smještena.” Evropska zatvorska pravila, 43.3.

³⁰⁶ CPT je u svom izvještaju nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine opisao slučaj zlostavljanja, gdje su povrede bile evidentirane, ali ne i navodi lica o načinu zadobijanja povreda: ”Medicinska evidencija u zatvoru sadržavala je detaljan opis povreda koje je konstatovao zatvorski ljekar koji je pregledao zatvorenicu 5. septembra 2008; međutim, nisu pominjani navodi zatvorenice o uzroku tih povreda” (st. 46).

obzira na zakonsku obavezu prijavljivanja krivičnih djela u skladu sa članovima 227 i 228 ZKP-a, iz razgovora sa zatvorskim ljekarima se čini da oni nemaju zvaničnu ulogu u obavještanju tužioca o povredama uočenim na licima koja dolaze iz policijskih objekata“.

U istom stavu CPT je ponovio svoju preporuku od 2004. godine: „CPT ponavlja svoju preporuku da izvještaj koji se sačinjava nakon medicinskog pregleda novopristiglih zatvorenika sadrži:

- (i) potpun navod izjava datih od strane dotičnog zatvorenika relevantnih za pregled (uključujući i njegov opis svog zdravstvenog stanja i sve navode o zlostavljanju),
- (ii) potpuno navođenje objektivnih medicinskih nalaza zasnovanih na temeljnom pregledu i
- (iii) zaključke ljekara u svjetlu (i) i (ii) uz naznačavanje stepena konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnih medicinskih nalaza.

Kad god ljekar evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da pritvoreno lice, takve izvještaje treba sistematično stavljati na znanje nadležnom tužiocu. Osim toga, rezultate pregleda, uključujući prethodno pomenute izjave i zaključke ljekara, treba dati na uvid pritvorenom licu i njegovom zastupniku na njihov zahtjev.

Takođe je važno da se ne postavljaju barijere ispred lica koja iznose navode o zlostavljanju i ljekara koji mogu pripremiti izvještaje sudske medicine koje priznaju tužilački i sudski organi. Čini se na osnovu informacija dobijenih tokom posjete da, trenutno, samo sudovi mogu da traže pregled od strane stručnjaka sudske medicine.

CPT preporučuje da lica koja jesu ili su bila u pritvoru imaju zvanično pravo da neposredno zatraže ljekarski pregled/uvjerenje od strane ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine“.

Apelujemo da se **sve** preporuke CPT-a iznesene nakon posjete Crnoj Gori u septembru 2008. godine do kraja poštuju. Ljekarski nalaz nakon evidentiranja povreda treba da sadrži **sve** gore pomenute informacije. Takav izvještaj treba sistematično dostavljati nadležnom tužiocu. Takođe, povrijeđenom licu treba omogućiti da zatraži pregled ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine. Tako se može napraviti pozitivan uticaj na ukupan kvalitet života u ustanovi.³⁰⁷

Preporuke se odnose na novoprimljena lica, kao i **lica pregledana nakon incidentne situacije u zatvoru**.³⁰⁸

³⁰⁷ Zdravstvena služba u određenoj ustanovi može potencijalno odigrati važnu ulogu u borbi protiv zlostavljanja, kako u samoj ustanovi, tako i na drugim mjestima (naročito u policijskim ustanovama). Štaviše, ona je u dobroj poziciji da napravi pozitivan uticaj na ukupan kvalitet života u ustanovi u kojoj posluje. CPT, Treći Generalni izvještaj, 1992, st. 30.

³⁰⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Letoniji, 1999, st. 141.

U sprovedenom istraživanju, na pitanja vezana za angažman zdravstvene službe nakon incidentnih situacija u zatvoru (povreda zadobijenih primjenom sile), dobili smo nezadovoljavajuće odgovore.

Na pitanje 9 koje je glasil: *Ako ste povrijeđeni primjenom sile, da li Vas je tada pregledao lekar, 70,6 % osuđenika je odgovorilo sa NE, a svega 29,4 % sa DA.* Na pitanje su odgovarali ispitanici koji su izjavili da su povrijeđeni primjenom sile od strane službenika i/ili drugog zatvorenika (pitanja 2 i 6).

Na pitanje 10: *Da li ste bili zadovoljni ukazanom ljekarskom pomoći* od 37 anketiranih, 43,2 % je izrazilo zadovoljstvo, dok je 56,8 % afirmisalo nezadovoljstvo ukazanom ljekarskom pomoći.

Ispitanicima koji nijesu bili zadovoljni ukazanom ljekarskom pomoći ponuđeno je da objasne šta zamjeraju ljekarskoj pomoći koja im je ukazana.

Primjedbe date u otvorenoj formi možemo razvrstati na:

Veoma negativne komentare na stručni rad doktora,

Veoma negativne komentare na odnos doktora i ljudi iz ove službe prema zatvorenicima,

Neefikasnost i neažurnost službe.

Na pitanje 11: *Ako ste bili povrijeđeni primjenom sile unutar ZIKS-a, da li ste Vi ili Vaša porodica tražili da Vas pregleda i drugi lekar, van ZIKS-a,* od 114 anketiranih 82,5 % je odgovorilo sa NE, a svega 17,5 % sa Da.

Odgovori koje smo dobili na pitanje 12: *Da li Vam je omogućen pregled tog drugog lekara,* pokazali su da je traženi ljekarski pregled bio omogućen u svega 15,8 % slučajeva, a odbijen u 84,2 % slučajeva.

Zatvorska zdravstvena služba ima nemjerljivo veliki uticaj na prevenciju zlostavljanja, kroz sistematsko registrovanje povreda, na novoprimljenim licima, kao i nakon povreda zadobijenih u zatvoru, bilo u slučajevima nasilja između samih zatvorenika, tako i povreda zadobijenih od strane službenih lica. Te informacije treba sistematski dostavljati nadležnim istražnim organima. Povrijeđenom licu treba omogućiti i pregled drugog lekara ako ga zatraži. Gradeći odnos povjerenja sa licima lišenim slobode, treba ih stimulisati da se u slučajevima kada je nad njima primijenjena bilo kakva vrsta sile, bez bojazni obrate zatvorskom lekaru za pomoć.

Uočili smo da nije uspostavljen poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka u zatvoru), pa predlažemo da se takav registar uspostavi.

Želimo još napomenuti da smo u štampanim medijima poslednjih mjeseci imali priliku da pročitamo o žalbama osuđenih lica (ili njihovih porodica) o neadekvatnoj zdravstvenoj njezi. Neke od ovih slučajeva, na žalost, nismo mogli lično evaluirati. U nekim slučajevima smo stekli utisak da problem ne leži na samoj ustanovi (ZIKS-u), već u ustanovama javnog zdravstva koje odlažu prijem lica kojima je potrebno liječenje/intervencija, usled nedostatka slobodnih kapaciteta i sl. Ovakvo stanje stvari smatramo neprihvatljivim. Dužnost je države da licima lišenim slobode, kao minimum, omogući isti nivo zdravstvene zaštite kao licima na slobodi. Sva odstupanja od ovog principa mogu se smatrati nehumanim i degradirajućim tretmanom.³⁰⁹

Psihijatrijska zaštita

Psihijatar posjećuje ustanovu dva puta nedjeljno i u prosjeku pregleda oko desetak lica prilikom svake posjete.

Zvanična informacija dobijena iz ZIKS-a je da osuđeno lice koje za vrijeme izdržavanja kazne duševno oboli ili pokazuje znake težih psihičkih smetnji ili se kao takvo javi na izdržavanje kazne, a u organizaciji nema uslova za liječenje, smjestiće se u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu, radi liječenja i čuvanja. Odluku o smještaju osuđenog lica iz stava 1. ovog člana donosi starješina organizacije na predlog ljekarske komisije koju imenuje ministar zdravlja. Troškove liječenja do isteka kazne osuđenog lica snosi organizacija. Osuđeno lice kojem u toku liječenja u zdravstvenoj ustanovi istekne kazna evidentiraće se kao otpušteno, a nadležna ustanova socijalne zaštite će se obavijestiti o mjestu njegovog prebivališta ili boravišta, radi preduzimanja daljih mjera u cilju nastavka liječenja ili prihvata.

Ako konsultativni psihijatar smatra da je nekom licu potreban konzilijarni psihijatrijski pregled (najčešće radi donošenja odluke o eventualnom transferu u civilnu psihijatrijsku ustanovu) to lice se upućuje na pregled gore pomenutoj komisiji imenovanoj od Ministarstva zdravlja, koju sačinjavaju dva psihijatra i zatvorski ljekar.

Dana 27. januara 2012. godine, nakon pregleda devet lica, za jedno od njih donijeta je odluka o premještaju iz zatvora u SPB Dobrota Kotor na hospitalno liječenje, jer je procijenjeno da je psihičko stanje tog lica takvo da je mu je bolnički tretman

³⁰⁹ CPT podsjeća da je obaveza zatvorenika da ostanu u ustanovi u kojoj ne mogu dobiti odgovarajući tretman zbog nedostatka odgovarajućih objekata ili zato što takvi objekti odbijaju da ih priznaju neprihvatljivo stanje stvari i izlažu ih nečovječnom i ponižavajućem postupanju. CPT, Posjeta Ukrajini, 2005, st. 115

neophodan. Načelnik Zdravstvene službe nas je obavijestio da je to lice prebačeno iz Ziks-a u SPB Dobrota narednog dana (28. januara).

Kapacitet Sudskog odjeljenja u SPB Dobrota Kotor je ograničen. Uz to, protokol o radu ovog odjeljenja i dalje ne postoji³¹⁰. Zaposleni u Zdravstvenoj službi ZIKS-a su nas obavijestili da se u praksi dešava da se pacijenti kojima je potrebno bolničko liječenje stavljaju na listu čekanja.

*Sva lica lišena slobode koja imaju ozbiljne psihijatrijske probleme moraju biti smještena u odgovarajuće ustanove, bilo civilne psihijatrijske ustanove ili specijalna psihijatrijska odjeljenja unutar samog zatvorskog sistema. Bilo koji način da se izabere, on treba omogućiti hitni transfer, bez liste čekanja.*³¹¹

Podržavamo najavljenu izgradnju Specijalne bolnice u Ziks-u i smatramo je pitanjem od najvišeg prioriteta. No, kako se njeno stavljanje u funkciju očekuje tek 2014. godine, neophodno je pronaći neko prelazno rješenje. Jedna od mogućnosti bi mogla biti da se smještajni kapaciteti nekadašnje Specijalne bolnice na posljednjem spratu zgrade Istražnog zatvora privremeno koriste za smještaj lica sa psihičkim problemima. Naravno, trebalo bi zaposliti i odgovarajući broj adekvatno obučenog medicinskog osoblja, jer je neophodno da se takva lica nalaze u „medicinskom“ okruženju. Optimalni uslovi bezbjednosti bi na taj način takođe bili zadovoljeni.

U Zatvoru, preciznije u samici istražnog zatvora, trenutno se nalazi i lice M.Z. kome je sud krajem 2007. godine izrekao mjeru obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi (čl. 69 KZ CG). Radi se o osobi koju je CPT u svom izvještaju nakon posjete Crnoj Gori, 2008. godine pomenuo u stavu 68³¹²: „...članovi delegacije vidjeli su

³¹⁰ Izvještaj o poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama u Crnoj Gori, novembar 2011, dostupan na: http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf.

³¹¹ Mentalno bolesni zatvorenici treba da se čuva i tretira u bolničkom objektu koji je adekvatno opremljen i posjeduje adekvatno obučeno osoblje. Taj objekat bi mogao da bude civilna duševna bolnica ili posebno opremljen psihijatrijski objekat unutar zatvorskog sistema. S jedne strane, prednost je, sa etičke tačke gledišta da psihički bolesni zatvorenici budu hospitalizovani izvan zatvorskog sistema, u institucijama za koje javna zdravstvena služba ima odgovornost. S druge strane, može se reći da postojanje psihijatrijskih ustanova u okviru zatvorskog sistema omogućava da se tretman pruža u optimalnim uslovima bezbjednosti, kao i da se aktivnosti zdravstvenih i socijalnih usluga intenziviraju u okviru tog sistema. Koji god način da je izabran, smještajni kapacitet psihijatrijskog objekta u pitanju treba da bude adekvatan; suviše često postoji produženi period čekanja pre nego što se napravi neophodni transfer. Prenos dotičnog lica u psihijatrijsku ustanovu treba tretirati kao pitanje od najvišeg prioriteta. CPT, Treći Generalni Izvještaj, 1992, st. 30.

³¹² Izvještaj crnogorskoj vladi o posjeti Crnoj Gori Evropskog Komiteta za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), obavljenoj od 15. do 22. septembra 2008. godine, dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>

mentalno oboljelog zatvorenika u Istražnom zatvoru u Podgorici koji je kažnjen mjerom obaveznog liječenja koji je, uprkos tome, ostao u zatvoru, kako je rečeno, zbog nepostojanja bezbjedne psihijatrijske jedinice za sudsko vještačenje u koju bi se mogao prebaciti.

To lice je držano u samici od januara 2006. godine; tokom prva 3 mjeseca, on je navodno bio vezan za krevet lisicama na obje ruke, a tokom narednih 8 mjeseci, na jednoj. Posle žalbi upravi, zatvoreniku je konačno omogućeno da izlazi u dvorište na nekih 15-20 minuta određenim danima.

Podrazumijeva se da zatvorenici kojima je neophodno bolničko liječenje treba da budu odmah prebačeni u odgovarajuće medicinske ustanove. Držanje mentalno oboljele osobe u zatvorskom okruženju, u samici i bez odgovarajućeg kontakta sa ljudima i podrške medicinskog osoblja, može da pogorša bolest i lako bude kvalifikovano kao nehumano i ponižavajuće postupanje. Uz to, vezanje zatvorenika lisicama za krevet ili bilo koji drugi predmet tokom tako dugog vremenskog perioda apsolutno je neprihvatljivo“.

I pored toga što je CPT izričito preporučio da crnogorski organi preduzmu hitne korake da riješe situaciju M.Z. u smislu smještaja u specijalnu psihijatrijsku ustanovu, jer uslovi u kojima boravi u Zatvoru Podgorica nijesu adekvatni za psihicki bolesnog zatvorenika, ovo lice se **i dalje** nalazi u samici Istražnog zatvora.

Prošlo je više od četiri godine od utvrđene mjere bezbjednosti obaveznog liječenja osuđenog M.Z. Činjenica da se M.Z. cijelo to vrijeme nalazi u zatvorskim uslovima, bez **stalnog** nadzora ljekara psihijatra³¹³, predstavlja oblik mučenja ili nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, koje zabranjuje Ustav Crne Gore, kao i međunarodni ugovori koji obavezuju Crnu Goru.

Dopisom broj 04-7777/11, od 11.11.2011. godine Ministarstvo pravde je informisalo Akciju za ljudska prava da je ovo ministarstvo uputilo Ministarstvu pravde Republike Srbije molbu osuđenog M.Z. za transfer u Republiku Srbiju, uzimajući u obzir molbu gore pomenutog lica da bude prebačen u Republiku Srbiju na liječenje. Međutim, do dana zaključenja rada na izvještaju, 8. juna 2012, M.Z. se još uvijek nalazio u ZIKS-u, u istim uslovima.

Apelujemo da se intenziviraju naponi i ovo lice hitno uputi na liječenje i čuvanje u odgovarajuću ustanovu. Njegov dalji boravak u Ziksu smatramo apsolutno neprihvatljivim.

³¹³ Napominjemo da psihijatar koji dolazi u Zatvor dva puta sedmično, povremeno obilazi ovo lice. Komisija formirana od Ministarstva zdravlja, tokom posjeta ZIKS-u, ne obilazi ovo lice.

U svom izvještaju o Poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama³¹⁴, u tački 6.1 opisan je slučaj F.S, mentalno oboljele osobe, koja je nakon prijema u Istražni zatvor 18 dana provela vezana za krevet, bez psihijatrijskog pregleda. U izvještaju je preporučeno Upravi policije, ministarstvu pravde i sudovima da obezbijede da se u svakom slučaju sumnje na mentalno oboljenje učinioca prekršaja ili krivičnog djela, to lice dovede na pregled kod specijaliste psihijatra i/ili uputi na vjestačenje u odgovarajuću psihijatrijsku ustanovu, kao i da je neprihvatljiva praksa kontinuiranog vezivanja za krevet.

No, i pored preporuke, u Dnevnim novinama izdatim dana 23.2.2012. godine objavljena je informacija da je pritvorenik A. Ž. pred istražnim sudijom izjavio da je prva dva mjeseca svog boravka u Istražnom zatvoru „tamo bio vezan“. Sudski vještak je dao mišljenje da A.Ž. ima trajno duševno oboljenje - shizofreniju, te u vrijeme kada se desilo ubistvo bio je isključene sposobnosti da shvati značaj djela.“ (Vijesti, 19. april 2012.).

Izražavamo bojazan da se praksa prolongiranog mehaničkog ograničavanja slobode kretanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u ponavlja. Kriterijum odlučivanja ostaje nepoznat, s obzirom da u Zatvoru ne postoji registar u koji bi bile upisivane okolnosti koje su dovele do primjene ove mjere. Da li su to težina i vrsta krivičnog djela koje je osoba počinila? Da li je to ponašanje osobe na prijemu u Zatvor koje ukazuje da se radi o mentalno oboljeloj osobi? Koja god da je pozadina, ovakva praksa znači kršenje međunarodnih standarda ljudskih prava.

Prolongirana fiksacija (18 dana u prvom slučaju i čak dva mjeseca u drugom slučaju) je nedopustiva. Trajanje fiksacije treba biti što je moguće kraće i to vrijeme treba mjeriti minutima, radije nego satima.³¹⁵

Apelujemo da se spriječi ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u, jer predstavljaju primjer zlostavljanja.

*Uznemirenog pacijenta treba tretirati u drugačijem okruženju, poželjno bolničkom, nikako mu ne sputavati kretanje u zatvorskim uslovima.*³¹⁶

³¹⁴ Izvještaj o poštovanju ljudskih prava u psihijatrijskim ustanovama u Crnoj Gori, novembar 2011, dostupan na http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Postovanje_ljudskih_prava_u_psihijatrijskim_ustanovama_nov2011.pdf.

³¹⁵ Trajanje fiksacije treba da budu u najkraćem mogućem roku (obično minuti prije nego časovi). U izuzetnim slučajevima produženje fiksacije bi trebalo da garantuje dalji pregled od strane doktora. Fiksacija koja traje danima ne može imati nikakvo opravdanje i može dovoditi do zlostavljanja. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

³¹⁶ Što se tiče njene odgovarajuće primjene, imobilizaciju treba koristiti samo kao poslednje sredstvo da se spriječi rizik od oštećenja pojedinca ili drugih i to tek kada sve ostale razumne opcije ne postignu uspjeh u prevazilaženju ovih rizika; nikada ne bi trebala biti korištena kao mjera kažnjavanja ili kompenzacije zbog nedostatka treniranog osoblja; nikada ne bi trebala biti primijenjena u nemedicinskom okruženju, kada bi hospitalizacije bila više odgovarajuća intervencija. CPT, Posjeta Danskoj, 2008, st. 71.

*Takođe, predlažemo uvođenje specijalnog registra gdje bi se evidentirali precizno svi slučajevi u kojima se pribjeglo mjeri fizičkog (mehaničkog) ograničavanja slobode kretanja*³¹⁷

Štrajk glađu u zatvoru

Posljednji „masovni“ štrajk glađu u ZIKS-u se dogodio u februaru ove godine. Prema navodima sagovornika iz Zdravstvene službe trajao je par dana. Ukupno 136 ljudi iz Istražnog zatvora i 119 iz KPD-oma je prijavilo štrajk glađu zaposlenima u zdravstvenoj službi.

Prema navodima, tih dana je zdravstvena služba bila u stanju „pripravnosti“. Svi koji su to željeli bili su pregledani na početku štrajka i njihova tjelesna težina je evidentirana. Većina osuđenika je, prema navodima, odbijala zdravstvene preglede. Infuzionu terapiju su dobili svi oni koji su zatražili. Nije bilo potrebe za hitnim intervencijama i „ničije zdravlje nije bilo ugroženo“. Nikakva uputstva za ponašanje u slučaju štrajka glađu nisu dobijena iz Ministarstva (ne postoji Protokol) niti zaposleni smatraju da je bilo potrebe za tim, jer su upoznati sa Malteškom deklaracijom³¹⁸ i stavom koji zdravstvena služba treba zauzeti kod štrajka glađu.

Što se tice „**sporadičnih**“ štrajkova glađu, 67,7 % osuđenika je potvrdilo štrajk glađu u posljednjih mjesec dana, dok je 32,3% anketirane populacije to negiralo (pitanje br. 60). Može se zaključiti da osuđenici u štrajk glađu stupaju dobrovoljno. Naime od 239 osoba koje su odgovorile na ovo pitanje, svega 1,2% je nedobrovoljno stupio u štrajk (Pitanje br. 61: Da li ste dobrovoljno stupili u štrajk glađu?)

Odgovori na pitanje 62 koje je glasilo: *Da li su Vas ljekari pregledali u toku štrajka glađu* dali su drugačiju sliku od one prezentovane od zaposlenih u Zdravstvenoj službi. Naime, samo 8,8% onih koji su odgovorili na ovo pitanje (239) su potvrdili da su pregledani od strane ljekara, dok je visokih 91,2% negiralo kontakt sa zdravstvenom službom. 6 osuđenika nije dalo odgovor na ovo pitanje.

³¹⁷ Poseban registar treba voditi da bi se zabilježili svi slučajevi u kojima se pribjegava sredstvima prinude; unos bi trebalo da obuhvati vrijeme kada je mjera počela i završila, okolnosti slučaja, razloge za pribjegavanje toj mjeri, ime doktora koji je naredio ili odobrio i opis bilo kakve povrede na licu ili osoblju. CPT, Posjeta Lihtenštajnu, 2007, st. 47.

³¹⁸ Malteška deklaracija o štrajku glađu, usvojena je u novembru 1991. godine na 43. Svjetskoj skupštini ljekara održanoj na Malti, a njena korekcija je urađena na 44. Svjetskoj skupštini ljekara, održanoj u septembru 1992. u Marbelji, te je ponovo revidirana u oktobru 2006. godine na generalnoj skupštini Svjetskog udruženja ljekara, održanoj u Južnoj Africi.

Malteška deklaracija nalaže obavljanje detaljnog ljekarskog pregleda na početku štrajka glađu, ali i dalje svakodnevne kontakte sa štrajkačem. Apelujemo da se dosledno poštuju svi aspekti Malteške deklaracije.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Crne Gore ne sadrži izričit propis-ovlašćenje za donošenje protokola koji bliže određuje način postupanja službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu, kao i drugih službi ZIKS-a, kako bi se obezbijedilo poštovanje ljudskih prava u toj situaciji.

*Radi donošenja bližeg propisa o štrajku glađu osuđenih/pritvorenih lica neophodna je dopuna Zakona i uvođenje odredbe koja sadrži izričito ovlašćenje nadležnog ministarstva za donošenje protokola kojim se bliže uređuje postupanje službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu osuđenih/pritvorenih lica. Protokol bi se trebao odnositi na osuđena i pritvorena lica, koja po krivičnom zakonodavstvu imaju različit položaj i prava, ali im je položaj sličan tokom štrajka glađu. **Posebno je važno definisati obim pregleda lekara pri procjeni somatskih funkcija.** Precizno formulisana odredba bi obezbjeđivala detaljan pregled i jednoobrazno postupanje u svakom pojedinačnom slučaju štrajka glađu u penalnoj ustanovi. Protokol bi trebao naglasiti i važnost vođenja medicinske dokumentacije, osobito sa sudsko medicinskog aspekta, ukoliko bi došlo do neželjenog ishoda (smrti štrajkača).*

Hepatitis C

Prema podacima dobijenim od zaposlenih u Zdravstvenoj službi Ziks-a, veliki procenat osuđeničke/pritvoreničke populacije čine zavisnici od psihoaktivnih supstanci. Jedan broj tih lica je tokom prijema u Zatvor dao podatak da boluje od hepatitisa C. Tokom boravka u zatvoru ova lica nisu upućivana na dalju dijagnostičku obradu, a samim tim ni na liječenje koje im je bilo potrebno. Takođe, veći broj lica, za koja se opravdano sumnjalo da su nosioci virusa hepatisa C, nije upućivan na testiranje. Prema navodima, razlog za ovakvu situaciju je bio finansijske prirode. Naime, nije bilo jasno utvrđeno ko će snositi troškove dijagnostičke obrade i eventualnog tretmana.

Uzimajući u obzir sve finansijske poteškoće sa kojima se naša zemlja suočava, njena je dužnost da svim osobama koje su lišene slobode omogući potrebe metode skrininga, prevencije i liječenja.³¹⁹

Donedavno neprihvatljiva situacija je počela da se mijenja nabolje u martu ove godine kada je Institut za javno zdravlje sproveo istraživanje o prisutnosti HIV-a, virusnih hepatitisa B i C među zatvorenicima.

³¹⁹ CPT je svjestan da u periodima privrednih teškoća, na kakve nailazimo u mnogim zemljama koje posjećuje CPT, neke stvari se moraju žrtvovati, uključujući i završne institucije. Međutim, bez obzira na teškoće koje postoje u bilo kom trenutku, lišavanje slobode nekog lica uvijek povlači obavezu zdravstvene njege koji zahtijevaju efikasne metode prevencije, kontrole i liječenja. Obaveza javnih vlasti da ispune ovu dužnost tim je veća ukoliko je u pitanju liječenje bolesti opasnih po život. CPT, Jedanaesti Generalni Izvještaj, 2001, st. 31.

U istraživanju je dobrovoljno učestvovalo 309 osuđenika.

Glavni cilj je da se na reprezentativnom uzorku populacije zatvorenika dobiju podaci prevalencije HIV-a, virusnog hepatitisa B1 virusnog hepatitisa C, kao i socio-demografskih i bihevioralnih karakteristika, na osnovu čega bi se razvijali ciljani, na podacima zasnovani programi prevencije i kontrole ovih infekcija kod zatvorenika. Radi se o anonimnoj bihevioralno-biološkoj studiji presjeka koja je do sada korišćena u mnogim zemljama u epidemiološkim istraživanjima HIV-a u populaciji zatvorenika", kazali su iz Instituta.³²⁰

Informisani smo da su Ministarstvo zdravlja i ZIKS uspostavili dogovor da će sva osuđena lica koja zatvorskom ljekaru prijave pozitivni rezultat testiranja, biti podvrgnuta odgovarajućem tretmanu.

Takođe, informisani smo da će jedno osuđeno lice vrlo brzo započeti sa liječenjem hepatitisa C na Klinici za Infektivne bolesti KCCG, a nakon obavljene biopsije jetre.

Troškove liječenja će snositi Fond za zdravstveno osiguranje CG.

Pohvaljujemo napore nadležnih institucija u prevazilaženju do nedavno neprihvatljive situacije i apelujemo da se svim licima oboljelim od Hepatitisa C, a za koja se utvrdi da im je tretman neophodan, on i omogući.

Tretman zavisnika od psihoaktivnih supstanci

Prisustvo velikog i sve većeg broja osuđenika koji imaju problem zavisnosti nosi sa sobom dodatne teškoće za upravu zatvora, posmatrano iz zdravstvenog, ali i bezbjedonosnog ugla.³²¹ Dostupnost droga u zatvorima narušava sveukupni kvalitet života u zatvoru, a može loše uticati i na motivaciju za rad samih stražara. Problem se ne može riješiti isključivo sigurnosnim mjerama koje smanjuju ponudu droge u zatvoru. Napor mora biti usmjeren i u pravcu smanjenja potražnje za drogama, što je moguće postići isključivo ponudom različitih opcija tretmana.

³²⁰ *Vijesti*, 23. maj 2012. godine

³²¹ Za podatak da iz godine u godinu raste broj osuđenika zavisnika od droga u ZIKS-u, vidjeti Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, maj 2012, str. 150.

Na pitanje kako na odgovarajući način pomoći osuđenima koji imaju problem zavisnosti ne postoji jednostavan i jedinstven odgovor. Sam prijem u zatvor predstavlja dobru priliku da se započne sa rješavanjem problema, samim tim odgovarajuća zdravstvena njega mora biti na raspolaganju. Ponuđeni tretmani bi trebalo da uključe detoksikacione programe, kao i substitucijske programe za one kojima su neophodni. Njih moraju pratiti i intenzivni psihosocijalni i edukativni programi. Naravno, osoblje treba da bude edukovano na teme zavisnosti od psihoaktivnih supstanci.

Uz terapijske programe, osuđenima bi trebalo ponuditi i sticanje kvalifikacija koje bi im pomogle da nakon izlaska iz zatvora vode socijalno adaptiran život.

Veoma je važno da oni koji upravljaju zatvorom ulože napore da se onima koji nemaju problem sa drogama kao i onima koji su uspješno uspostavili apstinenciju na droge, omogući okruženje „čisto“ od droga³²². Time se kod prve kategorije smanjuje mogućnost da razviju problem zavisnosti tokom izdržavanja kazne, a osuđenima iz druge kategorije se omogućava da lakše održe uspostavljenu apstinenciju na droge. Boravak u „odjeljenjima bez droga“ (*drug free units*) reguliše se posebnim ugovorima kojima se preciziraju obaveze obje strane (pristanak na testiranja na psihoaktivne supstance i, sa druge strane, dobijanje određenih privilegija dok god se osuđenik pridržava postavljenih pravila).

Osuđenima koji udju u zatvor sa problemom zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, nudi se isključivo simptomatska terapija (lijekovi protiv bola, dijareje, nesаницe). Osuđenima koji su već bili na metadonskom programu u jednom od tri metadonska centra u CG, omogućava se nastavak terapije, što je za pohvalu³²³ i sa tom praksom treba nastaviti, s time što treba razmotriti mogućnost da se substitucionna terapija može uvesti i u samom zatvoru.

Od februara 2010. godine NVO 4Life sprovodi program rehabilitacije i resocijalizacije zavisnika/ca od droga. Grupne terapije se sprovode dva puta nedjeljno, a sprovode ih bivši zavisnici, psiholog i socijalni radnik. Već duže od godinu dana, program se odvija na volonerskoj osnovi.

Predlažemo:

³²² „Važno je da zatvorske vlasti ulože napor i ponude takvo okruženje u kome osuđenici koji nemaju problem sa drogom taj problem i ne razviju, ali i onima koji imaju problem da ga prevaziđu. Treba razmotriti mogućnost osnivanja „odjeljenja bez droga“ za određenu kategoriju osuđenika, pored ostalog onih koji su kompletirali programe tretmana prije ulaska u zatvor ili tokom boravka u njemu. CPT, *Izveštaj o posjeti Irskoj 1998*, stav 82; CPT, *Izveštaj o posjeti Grčkoj 2009*.

³²³ CPT smatra da praksa prekida terapije metadonskog održavanja sa jednog dana na drugi nije niti humana niti dobra medicinska praksa, CPT, *Izveštaj o posjeti Bosni i Hercegovini 2009*, stav 31

Permanentne edukacije zatvorskog osoblja na teme vezane za droge, jer je to preduslov uspostavljanja konstruktivnih i podržavajućih odnosa sa zavisničkom populacijom

Održavanje u kontinuitetu programa edukacije i savjetovanja osuđeničke populacije

Osnivanje Odjela bez droga (Drug-free unit)

Proširenje terapijske ponude za one koji uđu u zatvor sa već razvijenom zavisnošću

Finansijsku podršku države projektima nevladinog sektora koji su vezani za edukaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika od psihoaktivnih supstanci

Zatvor Bijelo Polje

Zdravstveni kadar čine 2 medicinska tehničara sa punim radnim vremenom, koji rade u dnevnoj i noćnoj smjeni. Angažovan je i ljekar, koji je dostupan za urgentne slučajeve. Ljekarski pregled novoprimljenih lica se obavlja na dan prijema u zatvor.

Ambulanta u kojoj se obavljaju pregledi ne posjeduje EKG aparat.

Predlažemo da se ambulanta opremi EKG aparatom.

Stomatološka ordinacija je započela sa radom i oprema je na zadovoljavajućem nivou.

Specijalistički pregledi se obavljaju u lokalnom Domu zdravlja.

Na prijemu se otvara zdravstveni karton. Tajnost medicinske dokumentacije se poštuje.

Ukoliko se na prijemu u zatvor registruju povrede, one se upisuju u lični zdravstveni karton. Registar za evidentiranje traumatskih povreda ne postoji.

Predlažemo uvođenje posebnog registra za evidentiranje traumatskih povreda, kako na prijemu u zatvor tako i tokom boravka u zatvoru.

Ljekar je dužan da se izjasni da li je lice „sposobno“ za izvršenje disciplinske mjere upućivanja u samicu. *Predlažemo izmjenu ove prakse u skladu sa revidiranim Evropskim zatvorskim pravilima, kao što je navedeno.*

Monitori nisu primili pritužbe pritvorenih lica na tretman medicinske službe.

Preporuke

Broj medicinskih tehničara je i dalje ispod optimalnog nivoa i potrebno ga je udvostručiti.

Stimulisati zdravstvene radnike da rade u zatvorskim uslovima tako što im treba ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.).

*Zaposliti jednog psihologa koji bi bio u sastavu Zdravstvene službe i čiji bi primarni zadatak bio psihoterapijski rad sa pritvorenim i osuđenim licima.
Povećati broj radnih sati psihijatra, jer postojeći angažman dva puta nedjeljno po nekoliko sati smatramo nedovoljnim.*

Nabaviti bar još dva EKG aparata, jedan aparat za defibrilaciju i opremiti mini laboratoriju.

*Izričito propisati pravo osuđenika/ce na pristup zdravstvenom kartonu, koji se može ograničiti samo izuzetno, kada je to kontraindikovano iz terapijskih razloga.
Postojeću praksu da stražar prisustvuje ljekarskim pregledima zatvorenika treba odmah promijeniti. Predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile zdravstvenim radnicima da pozovu pomoć u slučaju da pacijent postane nasilan ili pokuša bjekstvo.*

Ljekarski nalaz nakon evidentiranja povreda treba da sadrži sve potrebne informacije, kako je CPT preporučio. Takav izvještaj treba sistematično dostavljati nadležnom tužiocu. Takođe, povrijeđenom licu treba omogućiti da zatraži pregled ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine.

Uspostaviti poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka u zatvoru).

Spriječiti ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica u ZIKS-u, jer predstavljaju primjer zlostavljanja.

M.Z. hitno uputiti na liječenje i čuvanje u odgovarajuću ustanovu u zemlji ili inostranstvu.

Dosljedno poštovati sve aspekte Malteške deklaracije. Dopuniti zakon i izričito ovlastiti nadležno ministarstvo da usvoji Protokol o načinu postupanja službe za zdravstvenu zaštitu u slučaju štrajka glađu zatvorenika (i pritvorenih i osuđenih lica), kao i drugih službi ZIKS-a. Posebno je važno definisati obim pregleda ljekara pri procjeni somatskih funkcija.

Predlažemo da se ambulanta u zatvoru u Bijelom Polju opremi EKG aparatom.

Predlažemo uvođenje posebnog registra za evidentiranje traumatskih povreda, kako na prijemu u zatvor tako i tokom boravka u zatvoru.

Voditi računa da se ljekar koji je inače nadležan za zatvorenika ne izjašnjava o tome da li je to lice sposobno za izvršenje disciplinske mjere upućivanja u samicu.

Omogućiti bez daljeg odlaganja liječenje na infektivnoj klinici svim licima oboljelim od Hepatitisa C, a za koja se utvrdi da im je tretman neophodan.

Obezbjediti u edukaciju za zatvorsko osoblje na teme vezane za droge.

Održavanje u kontinuitetu programa edukacije i savjetovanja osuđeničke populacije o problemu zavisnosti.

Osnivanje Odjela bez droga (Drug-free unit)

Proširenje terapijske ponude za one koji uđu u zatvor sa već razvijenom zavisnošću

Finansijsku podršku države projektima nevladinog sektora koji su vezani za edukaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika od psihoaktivnih supstanci.

6. TRETMAN

Tretman lica u pritvoru

Prema standardu CPT, treba težiti da se pritvorenici u istražnim zatvorima obezbijedi da provedu razuman dio dana (8 sati ili više) izvan svojih ćelija, uključeni u svrsishodne aktivnosti raznolikog karaktera.³²⁴ "Pritvorenici ne mogu jednostavno biti ostavljeni da nedjeljama i mjesecima čame zatvoreni u svojim ćelijama, bez obzira kako dobri bili materijalni uslovi unutar samih ćelija."³²⁵

U istražnim zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju tretman pritvorenih lica je izuzetno loš, pored toga što su loši i materijalni uslovi unutar ćelija.³²⁶ Pritvorena lica su podvrgnuta znatno nepovoljnijem režimu od osuđenih lica, ne nudi im se ni rad, ni obuka u cilju obrazovanja, niti postoje organizovane aktivnosti van zatvorenih ćelija u kojima borave. Jedina aktivnost koju upražnjavaju van ćelija je boravak na svježem vazduhu dva puta dnevno, u trajanju od po 30 minuta, što jeste u skladu sa minimalnim međunarodnim standardom.³²⁷ Međutim, Zakonikom o krivičnom postupku (ZKP) garantovana su najmanje dva sata kretanja dnevno na otvorenom prostoru u krugu zatvora (čl. 182, st. 2), ali se ova odredba ne primjenjuje se u praksi. Potrebno je u što kraćem vremenskom periodu obezbijediti uslove za doslednu primjenu ovog prava pritvorenih lica garantovanog zakonom.

Pomenuta aktivnost se ne realizuje petkom, jer je, prema navodima zaposlenih, "fizički neizvodljivo organizovati i uklopiti posjete i šetnje pritvorenih lica".³²⁸ Treba imati u vidu da se posjete organizuju uvijek u zatvorenoj prostoriji. Kada su vremenske prilike loše, veliki broj pritvorenika ne koristi ovo pravo, jer staze za tu namjenu nisu pokrivene. Ista situacija je zatečena prilikom posjete delegacije CPT-a 2008. godine.³²⁹ Tada je preporučeno da, ako je potrebno, treba izmijeniti i dopuniti zakon, da bi se revidirao režim za lica u istrazi, i pritvorenim licima omogućilo da značajan dio vremena provedu izvan ćelija angažovani u smislenim aktivnostima različite vrste (rad, edukacija, sport, rekreacija/druženje, itd)³³⁰

³²⁴ CPT standardi, st. 47: <http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Standardi-CPT-a-15-37.pdf>

³²⁵ Isto.

³²⁶ Za uslove smještaja u istražnim zatvorima, vidi poglavlje Uslovi smještaja

³²⁷ Prema standardima CPT-a, tač. 48 i Evropskim zatvorskim pravilima, tač. 27.1

³²⁸ Posjeta monitoring tima Istražnom zatvoru Podgorica, januar 2012. godine

³²⁹ Jedina aktivnost koja se odvija van ćelije je šetnja na otvorenom dva puta po 30 minuta (međutim, petkom se navodno ne može upražnjavati fizička aktivnost). CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 57.

³³⁰ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 58, str. 33.

U istražnim zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju nema zajedničkih prostorija, pa su pritvorena lica prinuđena da dane provode u ćelijama koje nemaju dovoljno prostora. Nažalost, većinu slobodnog vremena pritvorena lica provode dosađujući se, gledajući TV ili igrajući društvene igre na stolu (karte ili monopol). Poređenja radi, u pritvoru Zatvora Koper u Sloveniji 12 pritvorenih lica je radno angažovano, a svi pritvorenici imaju mogućnost da svakog dana provedu 4 časa van ćelija, u teretani ili dvorištu, upražnjavajući neki od timskih sportova³³¹ Teretana u Istražnom zatvoru Podgorica ne postoji, ali je pritvorenim licima dostupna fitnes oprema - tegovi i šipke, koje unose u svoje sobe gdje vježbaju.

U praksi nije uobičajeno radno angažovanje pritvorenika, iako je ono predviđeno i Evropskim zatvorskim pravilima i domaćim zakonom.³³² U vrijeme naše posjete Istražnom zatvoru Podgorica, samo dva lica su bila radno angažovana kao pomoćni kuvari, zaduženi da raznose obroke pritvorenicima. **Potrebno je revidirati cjelokupni tretman pritvorenih lica, pružiti im mogućnost radnog angažovanja i obezbijediti im da dio slobodnog vremena provode upražnjavajući svrsishodne aktivnosti, u skladu sa međunarodnim standardima.**

Tretman osuđenih lica

Evropska zatvorska pravila naglašavaju da je zatvorenik kažnjen samim tim što mu je oduzeta sloboda, pa uslovi i zatvorski režim pod kojim boravi ne smiju dodatno uvećavati patnju koju zatvaranje inače podrazumijeva.³³³

Režim u zatvoru podrazumijeva: rad, školovanje, druge aktivnosti i pripremu za otpust.³³⁴ I domaći Zakon o izvršenju krivičnih sankcija predstavlja svrhu izvršenja kazne zatvora kao "uticanje na učinioaca da ubuduće ne čini krivična djela, jačanje morala i uticaj na razvijanje društvene odgovornosti, odnosno osposobljavanje lica za život na slobodi, u skladu

³³¹ "Što se tiče pritvorenih lica, 12 njih je imalo posao. Ostali su mogli provesti do četiri sata dnevno izvan svojih ćelija (od 8 do podne), koristeći prostorije za fitnes, radeći vježbe na otvorenom ili družeći se s drugim pritvorenicima. CPT pozdravlja takav pristup i nada se da će se nastaviti sa ulaganjem napora na daljem razvoju režima aktivnosti za pritvorene u zatvoru u Kopru". Izvještaj koji je Vladi Slovenije dostavio Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) nakon posjete sprovedene od 31. januara do 8. februara 2006. stav 65. (<http://www.cpt.coe.int/documents/svn/2008-07-inf-eng.htm>).

³³² "Pritvorenicima će biti ponuđeno da rade, ali se to od njih neće zahtijevati", Evropska zatvorska pravila, 100.1. Prema članu 182, st. 5 ZKP: "Pritvoreno lice se može obavezati da obavlja radove nužne za održavanje čistoće u prostoriji u kojoj boravi. Ako pritvoreno lice to zahtijeva, sudija za istragu, odnosno predsjednik vijeća, u sporazumu sa upravom zatvora, može dozvoliti da on radi u krugu zatvora na poslovima koji odgovaraju njegovim psihičkim i fizičkim svojstvima, pod uslovom da to nije štetno za vođenje postupka. Za taj rad pritvorenom licu pripada naknada koju određuje lice koje rukovodi zatvorom."

³³³ Strana 55, stav 102. 2. Evropska zatvorska pravila.

³³⁴ Strana 55, stav 103. 4. Evropska zatvorska pravila.

sa zakonom i opšte prihvaćenim pravilima"³³⁵. U toku našeg monitoringa stekli smo utisak da se u ZIKS-u nedovoljno pažnje poklanja ostvarenju pomenute svrhe izdržavanja kazne zatvora, o čemu ćemo detaljnije govoriti u nastavku.

Jedan od najvećih problema za realizaciju kvalitetnog tretmana osuđenih lica u ZIKS-u je nedostatak dovoljnog broja kvalifikovanog osoblja u Sektoru za tretman. Vaspitne grupe su izuzetno brojne. U Odsjeku za realizaciju tretmana³³⁶ zaposleno je osam, a u Zatvoru za kratke kazne dva vaspitača³³⁷, sledećih stručnih profila: defektolozi, socijalni radnici, psiholozi i pedagozi. Prema riječima rukovodioca Sektora za tretman, optimalan broj osuđenih lica u jednoj vaspitnoj grupi, za koju je zadužen jedan vaspitač bi trebalo da bude 35-40. Međutim, vaspitne grupe u Zatvoru Podgorica broje od 60 do 100 osuđenih lica. U Zatvoru Bijelo Polje situacija je još gora, vaspitna grupa broji oko 150 osuđenih lica. To se svakako negativno odražava na kvalitet tretmana, direktno se odražava na broj i dužinu trajanja individualnih razgovora, kao i na organizovanje grupnog rada sa osuđenim licima. Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, upravo zbog te činjenice, rad vaspitača se u najvećoj mjeri svodi na pomaganje osuđenim licima pri rješavanju svakodnevnih raznovrsnih pitanja i problema. ***Potrebno je zaposliti još minimum pet vaspitača u Odsjeku za realizaciju tretmana u Zatvoru Podgorica i tri vaspitača u Zatvoru Bijelo Polje.*** Od bivših osuđenih lica, kao i od onih koji sada izdržavaju kaznu, saznali smo da se uloga vaspitača po pravilu svodi na pomoć prilikom pisanja molbi i zahtjeva: "Profesori su samo poštari, sve se svodi na predaju molbi ...".³³⁸

U okviru istraživanja³³⁹ sprovedenog među osuđenim licima u Podgorici, na pitanje da li dugo čekaju kada traže razgovor sa profesorom, 39,3% je ocijenilo da dugo čeka na pomenuti razgovor, dok je 60,7% osuđenih lica na ovo pitanje odgovorilo odrično. I mišljenja bivših osuđenika/ca s kojima smo razgovarali su po ovom pitanju podjeljena, njih 5-oro su rekli da čekaju dugo na razgovor sa profesorom, dok je 6 lica koja su učestvovala u istraživanju, na ovo naše pitanje odgovorilo odrično. U otvorenoj formi osuđena lica izražavaju veoma različita iskustva kada je u pitanju kontakt sa vaspitačem.

Većina osuđenih lica sa kojima smo razgovarali u prisustvu zaposlenih u ZIKS-u, rekli su nam da imaju dobar odnos sa vaspitačem, da im pružaju podršku, da sa njima mogu da razgovaraju o raznim temama i da im pomažu u okviru njihovog mandata. Rezultati

³³⁵ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, član 14

³³⁶ Odsjek za realizaciju tretmana i Odsjek za ispitivanje ličnosti funkcionišu u okviru Sektora za tretman (KPD)

³³⁷ U ZIKS-u ustaljena terminologija za vaspitača je "profesor"

³³⁸ Intervju sa bivšim osuđenim licima, Ž.Š, S.M, i B.B. mart 2012. godine

³³⁹ Istraživanje "Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika" sprovedeno tokom marta i aprila 2012. u Podgorici od strane monitoring tima angažovanog na ovom projektu. Statistički su podatke obradile dr Olivera Komar i Radmila Bogojević sa Fakulteta političkih nauka.

istraživanja sprovedenog među osuđenim licima u Zatvoru Podgorica pokazuju da više od jedne četvrtine (26,3%) ispitanika ocjenjuje svoj odnos sa vaspitačem kao loš, polovina kao dobar (51%) i 22,7% kao odličan. U okviru Zatvora za kratke kazne, samo 8,3% ocijenilo je odnos sa vaspitačem kao odličan, 51,4% je odnos ocijenilo kao dobar, a čak 40,3% kao loš. U otvorenoj formi, osuđena lica su davala različite komentare - neki su veoma zadovoljni i upućuju komplimente, a neki su veoma nezadovoljni i kritični. Od 11 bivših osuđenika/ca sa kojima smo razgovarali, njih petoro smatraju da im je odnos sa vaspitačem bio loš, četvoro da je bio dobar, dok su samo dvoje ocijenili taj odnos kao odličan. Očigledno je da su odgovori na ovo pitanje zasnovani na veoma subjektivnoj procjeni, ali smo primjetili u razgovorima sa sadašnjim i bivšim osuđenim licima da pojedini vaspitači izazivaju izuzetno uvažavanje, za razliku od drugih koji su znatno manje omiljeni.

Primjedba jednog osuđenog lica iz Zatvora za kratke kazne Podgorica, sa kojim smo razgovarali, odnosi se na to da "neki od profesora ne predaju pisma direktoru." Tvrdi da ne dobija odgovore od strane onih kojima upućuje molbe, žalbe ili zahtjeve. Mišljenja smo da ove sumnje i ne moraju biti tačne, jer su možda neažurni oni kojima je zahtjev upućen. Smatramo da treba ukinuti praksu da vaspitači nose pisma osuđenih lica nadležnima u Upravi, jer to može dovesti do narušavanja odnosa povjerenja koji mora da postoji između vaspitača i osuđenih lica. ***U svakom paviljonu treba postaviti poštansku sandučad ili organizovati službu gdje bi osuđena lica predavala pisma, molbe i zahtjeve za Upravu i dobijala potvrdu sa zavedenim rednim brojem.***

Smatramo da veliki problem u funkcionisanju Odsjeka za relizaciju tretmana predstavlja nepostojanje jasne podjele poslova u skladu sa stručnim profilom svakog vaspitača. Posao vaspitača obavljaju: defektolozi, pedagozi, psiholozi i socijalni radnici, pri čemu svaki vaspitač ima svoju vaspitnu grupu. Inicijalna obuka ne postoji, tako da se vaspitači oslanjaju samo na znanje stečeno tokom studija. Na osnovu razgovora sa licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, bivšim osuđenim licima, kao i na osnovu rezultata anonimne ankete, zaključili smo da su vaspitači zaduženi i da daju pravne savjete. Jedan od komentara na rad vaspitača je glasio: "Loše je informisan o članovima zakona, ništa sa sigurnošću ne može da odgovori". Davanje pravnih savjeta ni u kom slučaju ne treba da bude posao vaspitača. U njemačkom zatvorskom sistemu svaki od stručnjaka obavlja svoj dio posla za koji je usko specijalizovan, a pritom postoji timski rad svih koji su uključeni u tretman osuđenih lica. "Pedagozi-učitelji vode nastavu i upravljaju zatvorskim bibliotekama, sprovode kurseve i seminare, koordiniraju i oblikovanje slobodnog vremena. Pedagozi učestvuju i u dopunskom obrazovanju službenika. Psiholozi značajno učestvuju u tretmanu zatvorenika primjenjujući specifične terapijske metode (diskurzivne terapije, bihejviorističke terapije, savjetovanja i sl.). U suštini psiholozi obavljaju individualni i grupni terapijski tretman, psihodijagnostičke i prognostičke aktivnosti i sl. Socijalni radnici i socijalni pedagozi su najbrojnija struka u socijalnoj službi i oni pružaju socijalnu pomoć zatvoreniku unutar zavoda, kao i nakon otpuštanja sa izdržavanja kazne."³⁴⁰ U ZIKS-u je

³⁴⁰ **Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Njemačkoj, mr Zoran Stevanović**, str. 175. udk: 343. 291 (430) Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008.

potrebno razviti jedan ovakav sistem realizacije tretmana, u kojem će ***djelokrug rada svih zaposlenih biti jasno definisan, gdje bi svako radio ono za šta je stručno osposobljen, a tretman osuđenih lica bio integrisan i funkcionalan.*** Takođe, potrebno je organizovati ***kontinuiranu obuku za zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, jer se profil ličnosti osuđenih lica mijenja. Potrebna je i obuka za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistava kod lica lišenih slobode. Ističemo da smo iz razgovora sa vaspitačima zaključili da su vrlo raspoloženi i otvoreni za sve vrste obuke i studijske posjete koje bi doprinijele njihovom usavršavanju.***

Poseban problem predstavlja tretman, i uopšte položaj stranaca, koji kaznu izdržavaju u ZIKS-u. Naime, zbog jezičke barijere i činjenice da ZIKS ne obezbjeđuje prevodioca, pa čak ni prevod pravila kućnog reda, osobe koje govore strani jezik nijesu uključene u inače oskudne aktivnosti, što položaj ovih lica čini izuzetno nepovoljnim, a izdržavanje kazne veoma teškim. Naročito tešku okolnost predstavlja nemogućnost komunikacije sa grupom, što ove osobe čini izolovanim, usamljenim i prepuštenim samima sebi. Do ovih saznanja smo došli kroz razgovor sa rumunskom državljankom koja se nalazi na odsluženju kazne u Zatvoru Podgorica. ***Neophodno je i za strance obezbijediti iste aktivnosti i radni angažman kakav predviđa tretman ostalih zatvorenika, tako što će se angažovati prevodilac. Potrebno je obezbijediti dodatnu podršku kako bi se prevazišla izolacija i olakšao težak položaj ovih lica, nastao usled jezičkih i kulturoloških barijera. Obezbijediti i prevod Pravilnika o kućnom redu na nekoliko jezika.***

Iz razgovora sa zaposlenima u Sektoru za tretman saznali smo da su svakodnevno izloženi profesionalnom stresu zbog obima, složenosti i težine posla koji obavljaju. Pritom, do sada nije realizovan ni jedan stručni program supervizije³⁴¹, niti prevencije "burn-out" sindroma, koji se javlja kao posljedica profesionalnog stresa. Ne radi se ni evaluacija tretmana osuđenih lica, koja je neophodna da se utvrdi svrsishodnost aktivnosti predviđenih tretmanom i njihov uticaj na resocijalizaciju osuđenih lica i smanjenje recidivizma. ***Organizacijom ovakvih stručnih programa bi se podigao nivo profesionalizma i unaprijedilo postupanje prema licima lišenim slobode.***

Prijem osuđenih lica

Na osnovu Evropskih zatvorskih pravila, nakon prijema zatvorenika, što je prije moguće, izradiće se izveštaji o njihovom ličnom stanju, predloženim programima izdržavanja kazne za svakog pojedinačno i o strategiji pripreme za njihovo otpuštanje iz zatvora.³⁴²

³⁴¹ Supervizija je profesionalna intervencija koja je neophodna u profesionalnom razvoju onih koji neposredno rade s ljudima i jedan od ključnih načina osiguravanja razvoja i pružanja kvalitetnih usluga u području pomagačkih profesija («pomagači»-stručnjaci humanističkih usmjerenja koji se bave neposrednim radom s ljudima).

³⁴² Evropska zatvorska pravila, st. 26.2

Lica osuđena na kaznu zatvora dužu od šest mjeseci upućuju se u Odsjek za ispitivanje ličnosti, koji je sastavni dio Sektora za tretman, i čine ga: rukovodilac odsjeka, psiholog, socijalni radnik i kriminolog. Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija ispitivanje ličnosti osuđenih lica može trajati do 30 dana.³⁴³ Lica koja izdržavaju kaznu kraću od šest mjeseci upućuju se odmah u Zatvor za kratke kazne Podgorica ili u Zatvor Bijelo Polje, gdje u procesu ispitivanja ličnosti učestvuje samo defektolog koji je i jedino zaposleno lice u Sektoru za tretman tog Zatvora.

U Odsjeku za ispitivanje ličnosti, pomenuti stručnjaci vrše kriminološko, psihološko, pedagoško i sociološko ispitivanje ličnosti. Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, ovaj dio tretmana se odvija „solidno i stručno“, uprkos tome što se samo u toku prethodne godine tri puta promijenio sastav stručnog tima zbog težine posla i niskih zarada³⁴⁴.

Iz razgovora s jednom zatvorenicom saznali smo da su je stručnjaci koji se bave ispitivanjem ličnosti posjetili tek 28. i 29. dana boravka u prijemnom odjeljenju i da su ti razgovori sa svakim od stručnjaka trajali od 30 minuta do sat vremena. Slične odgovore o trajanju i broju razgovora obavljenih u prijemnom odjeljenju dobili smo i od ostalih osuđenih lica i bivših osuđenih lica sa kojima smo razgovarali.³⁴⁵ Jedan od bivših osuđenika konkretno tvrdi: "Sesije nikada nisu individualne već uvijek u grupi od pet do šest ljudi. Nakon toga nas raspoređuju u neki od tri (A, B, D) paviljona."³⁴⁶ Pojedinačni izvještaji nastali u procesu psihosocijalne dijagnostike osuđenih lica³⁴⁷ prosleđuju se Odsjeku za realizaciju tretmana. Izvještaj koji smo vidjeli zadovoljava predviđenu formu, ali je upitno da li se tako komplikovan proces kao što je ispitivanje ličnosti može uspješno realizovati na osnovu jednog ili dva razgovora sa svakim od stručnjaka, posebno imajući u vidu psihičko stanje u kojem se nalazi lice koje je tek stiglo na izdržavanje kazne. Nesvrishodno dug boravak u prijemnom odjeljenju i mali broj obavljenih razgovora, zaposleni u Sektoru za tretman pravdaju nedovoljnim brojem zaposlenih u Odsjeku za ispitivanje ličnosti koji, zbog velikog priliva osuđenih lica, ne mogu fizički da postignu da posao rade efikasnije. **Da bi proces ispitivanja ličnosti bio što kvalitetniji i brži, potrebno je u Odsjeku za ispitivanje ličnosti zaposliti još tri osobe odgovarajućeg stručnog profila.**

³⁴³ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 32.

³⁴⁴ Razgovor sa rukovodiocem Sektora za tretman, novembar 2011.godine

³⁴⁵ Pomenute informacije potvrdilo nam je nekoliko osuđenih lica i 11 lica koja su napustila Zatvor Podgorica.

³⁴⁶ Svaki četvrti zatvorenik u spuškom zatvoru je - povratnik", Aida Sadikovic, *Vijesti*, 15.04.2012.

³⁴⁷ Vidjeti strana 71. Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.godinu, Vlada Crne Gore, Ministarstvo pravde, Podgorica, maj 2012.

Klasifikacija po grupama

Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora propisuje da se osuđena lica klasifikuju u jednu od pet klasifikacionih grupa (čl. 16 - 22). Međutim, u okviru KPD postoje samo četiri klasifikacione grupe:

I klasifikaciona grupa - poluotvoreno odjeljenje

II i III klasifikaciona grupa - lica iz ove dvije grupe smještena su u zatvoreni dio KPD, tzv. "krug", pri čemu su nam i osuđena lica i zaposleni u Sektoru za tretman potvrdili da razlike u tretmanu između ove dvije grupe nema, osim što je "druga korak bliže poluotvorenom odjeljenju", i

IV klasifikaciona grupa, u koju se raspoređuju lica koja su više puta disciplinski kažnjavana.

Otvoreno odjeljenje u praksi ZIKS-a ne postoji, iako je Pravilnikom o kućnom redu predviđeno da se osuđena lica iz I klasifikacione grupe smještaju u ovo odjeljenje.³⁴⁸
Nepostojanje otvorenog odjeljenja, u kojem bi se osuđena lica pripremala za izlazak iz zatvora, doprinosi njihovom težem snalaženju u društvu po izlasku iz ZIKS-a.³⁴⁹

Osuđena lica raspoređuju se u jednu od klasifikacionih grupa na osnovu rezultata ispitivanja ličnosti, zavisno od visine kazne, vrste krivičnog djela, ranije osuđivanosti, individualnih karakteristika i načina dolaska na izdržavanje kazne.

O prelasku iz jedne u drugu klasifikacionu grupu odlučuje Sektor za tretman uzimajući u obzir ponašanje i vladanje osuđenog lica, zalaganje na radu, postignuti stepen realizacije tretmana i dužinu izdržane kazne, uz predhodno pribavljeno mišljenje Sektora obezbjeđenja i Sektora za rad osuđenih lica.³⁵⁰ Od nekoliko osuđenika smo primili primjedbe na objektivnost vaspitača prilikom donošenja odluke o rekategorizaciji ili na kašnjenje prilikom donošenja odluke. Sredinom aprila ove godine jedno osuđeno lice je stupilo u štrajk gladu jer nije dobilo povoljniju klasifikacionu grupu.³⁵¹ Međutim, osuđeno lice ima pravo da iznese žalbu ili pritužbu načelniku organizacione jedinice, ako smatra da su povrijeđena njegova prava ili zbog nepravilnosti koje su mu učinjene³⁵², a ima pravo i da se obrati ovlaštenom službeniku Ministarstva pravde koji vrši kontrolu zakonitosti izvršenja kazne zatvora.³⁵³ U Izvještaju Vlade navodi se da su se pritužbe osuđenih lica odnosile i na "neravnopravan položaj pojedinih osuđenih lica u pogledu nepoštovanja kriterijuma za

³⁴⁸ Član 17. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

³⁴⁹ Vidjeti dolje Postpenalni tretman.

³⁵⁰ Član 22. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

³⁵¹ Strana 15, VIJESTI, DRUŠTVO, 17. april 2012.

³⁵² Član 26. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

³⁵³ Član 31. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

klasifikaciju i reklasifikaciju lica lišenih slobode u jednu od četiri klasifikacione grupe, kao i na izmjene tretmana osuđenih lica iz zatvorenog u poluotvoreno odjeljenje Kazneno-popravnog doma."³⁵⁴ Protiv odluke Ministarstva pravde osuđeno lice može pokrenuti upravni spor pred Upravnim sudom. Prema našim saznanjima, od početka 2010. zabilježen je samo jedan slučaj obraćanja osuđenog lica Upravnom sudu.

U Srbiji je ovaj problem riješen po uzoru na praksu evropskih zatvora, tako što su sastavljeni upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima, pri čemu se svaki od kriterijuma boduje. Prelazak iz jedne u drugu klasifikacionu grupu zavisi od broja "osvojenih" bodova. Upitnik je javan i dostupan svim osuđenim licima, tako da sami mogu izračunati koliko bodova imaju, odnosno u koju klasifikacionu grupu treba da budu raspoređeni.³⁵⁵ ***Smatramo da bi uvođenje ovakvog sistema objektivizacije kriterijuma bilo motivišuće za osuđena lica.***

Radno angažovanje

Evropska zatvorska pravila naglašavaju da zatvorske vlasti moraju nastojati da obezbijede dovoljno korisnog posla za zatvorenike.³⁵⁶

Za vrijeme boravka u prijemnom odjeljenju osuđeno lice se izjašnjava da li želi radno angažman. Ovu odluku u toku boravka u zatvoru može promijeniti. Prema informacijama koje smo dobili od Uprave i zaposlenih u ZIKS-u, osuđenici koji žele da rade čekaju kratak vremenski period da se oslobodi odgovarajuće radno mjesto, najduže mjesec-dva od dolaska na izdržavanje kazne. Međutim, te informacije nisu potvrdila osuđena lica.

Prilikom jedne od naših posjeta paviljonu B i D imali smo priliku da uđemo u većinu soba, u kojima smo zatekli veliki broj osuđenika koji nisu radno angažovani. Na jedno od naših pitanja zatvorenik je odgovorio da je "tu tek oko 6 mjeseci" i da zna da će još čekati da se oslobodi neko od radnih mjesta. Informacije dobijene i od drugih osuđenih lica navode na zaključak da je uobičajeno dugo čekanje na zaposlenje. U prosjeku, jedan do dva zatvorenika po sobi su radno angažovani (u ovim paviljonima se broj zatvorenika kreće od četiri do šest po sobi) i oni su prilikom naše posjete bili van soba. Na pitanje da li žele da rade, oko 2/3 od ukupnog broja zatvorenika koje smo zatekli u sobama je odgovorilo potvrdno, navodeći da nemaju mogućnosti, dok 1/3 njih nije bilo zainteresovano za rad.

Rezultati anonimne ankete među osuđenim licima u Podgorici pokazuju da 88,9% ispitanika žele da budu radno angažovani, dok je 11,1% odgovorilo da to ne želi. Ispitanici koji su se izjasnili da žele radni angažman upitani su da li im je omogućen, pa je njih 61,6% odgovorilo da jeste, dok je 38,4 % ispitanika odgovorilo odrično. U Zatvoru za kratke kazne

³⁵⁴ Strana 34. Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.godinu, Vlada Crne Gore, Ministarstvo pravde, Podgorica, maj 2012.

³⁵⁵ Razgovor sa Žarkom Markovićem, koordinatorom monitoring tima Beogradskog centra za ljudska prava, april, 2012.

³⁵⁶ Evropska zatvorska pravila, str. 21, stav 26. 2.

u Podgorici 78,4% osuđenika/ca je reklo da im je radni angažman omogućen, a 21,4% da nije, iako su bili zainteresovani za rad. Svih jedanaest bivših osuđenika/ca s kojima smo razgovarali, rekli su da su željeli da budu radno angažovani, ali je to bilo omogućeno samo za njih petoro. Jedan od njih je rekao: "Za dobijanje posla u ZIKS-u isto je ka' i napolju: ako nekog znaš, radiš..."

Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, zaposleno je 300-320 osuđenih lica, a procenat zaposlenih se konstantno kreće oko 50%.³⁵⁷ Osuđena lica su angažovana u nekoj od radionica (limarska, bravarska, rezbarska, stolarska, frizerska)³⁵⁸, kao građevinski radnici na rekonstrukciji Zatvora Podgorica, u okviru paviljona i upravne zgrade kao redari, baštovani, kao pomoćni radnici u kuhinji i na farmama u okviru "ekonomije"³⁵⁹. Problem nedovoljnog kapaciteta za radno angažovanje osuđenih lica potvrdili su nam i zaposleni u Sektoru za tretman.

Na osnovu razgovora sa osuđenim licima i zaposlenima u zatvoru Podgorica zaključili smo da brojni osuđenici u stvari rade na improvizovanim i privremenim poslovima. Poređenja radi, jedno međunarodno istraživanje je pokazalo da je u hrvatskim zatvorima radno angažovano čak 83,7% ispitanika, u engleskim 68,6%, danskim 68,5%³⁶⁰.

Direktor ZIKS-a nas je u razgovoru obavijestio da je u planu osavremenjavanje i proširenje svih radionica u okviru KPD-a. Međutim, ovakva je obećanja Uprava ZIKS-a dala i delegaciji CPT u septembru 2008. godine: "Delegacija je obaviještena o planovima da se obnovi više radionica (s ciljem da se radno angažuje do 80% lica), proširi farma u krugu ustanove i izgradi staklena bašta za uzgajanje povrća, otvori kompjuterska sala i nova teretana."³⁶¹ Od tada je prošlo više od tri godine, a farma u krugu ustanove nije proširena, već je i značajno smanjena. Prilikom naše posjete "ekonomiji"³⁶², rečeno nam je da trenutno ima 1500 koka nosilja, a da taj broj varira od 1500 do 1700. Nekada je ova farma brojila između 10 000 i 12 000 koka nosilja, a na gradskim pijacama su postojala prodajna mjesta na kojima su se prodavala jaja sa pomenute farme. Prema riječima načelnika KPD-a farma nije bila ekonomski isplativa. Napravljena je staklena bašta - plastenik, ali malih dimenzija, iako slobodnih površina za tu namjenu, kao i za proširenje farmi ima napretek. Neophodno je da

³⁵⁷ Ovaj podatak potvrdila je i Uprava ZIKS-a u dopisu od 25.05.2012.godine.

³⁵⁸ Vidjeti poglavlje Uslovi smještaja, opis radionica

³⁵⁹ Vidjeti poglavlje Uslovi smještaja, opis farmi

³⁶⁰ "Dugotrajni zatvori i ljudska prava – Rezultati međunarodne studije", str. 16, autor-Kirstin Drenkhahn, Voditelji Projekta:Frieder Düinkel, Kirstin Drenkhahn and Manuela Dudeck (Sveučilište Greifswald, DE) With financial support by the AGIS Program European Commission – Directorate General Justice, Freedom and Security, 2006.

³⁶¹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, str. 31

³⁶² Posjeta monitoring tima u decembru 2011. godine

Vlada naruči *biznis plan za proširenje proizvodnje u ZIKS-u*, ako sam ZIKS ne može da izdvoji novčana sredstva za ovu namjenu. U ovu svrhu bi se mogao angažovati tim profesora i studenata sa ekonomskih fakulteta. *Proširenje postojećih farmi imalo bi višestruku korist - doprinijelo bi kvalitetnijem tretmanu zatvorenika kroz mogućnost da se svi koji žele radno angažuju, a, dobijeni proizvodi bi se mogli koristiti kako za potrebe ZIKS-a, tako i za snabdijevanje namirnicama drugih javnih ustanova, npr. Zavoda "Komanski most" i sl.*

U Zatvoru Bijelo Polje, u kojem se izdržavaju kazne do 6 mjeseci, broj radno angažovanih osuđenih lica kreće se od 20 do 30, i tu mogućnost imaju samo lica smještena u poluotvorenom odjeljenju, kojih je u prosjeku oko 50. Ukupan broj osuđenih lica u ovom zatvoru kreće se oko 80, što znači da je procenat radno angažovanih u ovom zatvoru još niži nego u Podgorici. Prema navodima vaspitača, u toku sprovođenja tretmana osuđenih lica nastoji se da se radno angažuje što veći broj osuđenih lica, pa makar to angažovanje bilo periodično. Radna mjesta na kojima su osuđena lica angažovana su: redar, baštovan, radnik u kuhinji, u kantini, bravar, vodoinstalater i moler. Na sjeveru Crne Gore je velika potražnja za građevinskim materijalom, naročito za betonskim elementima, *pa bi bilo korisno kupiti mašinu za proizvodnju betonskih blokova, kako bi se mogućnost radnog angažovanja zatvorenika proširila kroz isplativu djelatnost*, kako su predložili zaposleni. *Takođe, potrebno je, u skladu sa zakonom, sklopiti ugovor sa preduzećem koje bi dobijene proizvode otkupljivalo.* Ovakva ideja je postojala i ranije, međutim od nje se odustalo zbog neriješenih planova oko rekonstrukcije Zatvora.

Za radni angažman osuđenici imaju pravo na naknadu za rad, koja se prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija određuje u visini od najmanje 50% garantovane zarade u državi.³⁶³ Međutim, Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u propisano je nepovoljnije i nezakonito rješenje, prema kome naknada mora da iznosi najmanje 30% od minimalne zarade.³⁶⁴ U pismenom odgovoru ZIKS-a objašnjeno nam je da je visina zarade za zaposlena osuđena lica iznosi 50% od minimalne zarade u slučaju da su zadovoljeni uslovi, da je postignuta norma i broj sati provedenih na radu. Međutim, ovakva formulacija o visini naknade za rad u Pravilniku o kućnom redu ne postoji. *Podzakonski akt ne može sužavati prava zagarantovana zakonom, tako da je potrebno izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uskladiti ovaj podzakonski akt sa Zakonom za izvršenje krivičnih sankcija.*

Prema pisanom odgovoru uprave ZIKS, zarade radno angažovanih osuđenih lica variraju od 30% do 70% od minimalne zarade.³⁶⁵ Primili smo pritužbe od bivših osuđenih lica sa kojima smo razgovarali da visina naknade koju su primali za radno angažovanje u Zatvoru Podgorica nije bila u skladu sa Zakonom. Jedna bivša osuđenica nam je rekla: "Toliko mi je bila mala plata, a nikad nisam ni znala kad je. Možda oko 20€ mjesečno, ne znam. Pare koje sam trošila

³⁶³ Član 38, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija

³⁶⁴ Član 64, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

³⁶⁵ Pismeni odgovor ZIKS-a, od 25.05.2012.godine

u kantini mi je majka uplaćivala”³⁶⁶ Još jedno bivše osuđeno lice tvrdi: "Najveću zaradu primaju zaposleni u kantini koji rade skoro 12 sati dnevno. Njihova plata iznosi između 50 i 70 eura. Ostali radno angažovani zarađuju oko 20 eura mjesečno, a majstori, kao što su električari i drugi i po 50 eura.”³⁶⁷ Prema riječima direktora ZIKS-a osuđena lica koja su povremeno radno angažovana kao redari zarađuju 36,5 eura mjesečno, dok oni koji rade na građevini, zatim majstori, stolari i bravari primaju nadoknadu za rad u visini do 100 eura mjesečno.³⁶⁸ ***Neophodno je obezbijediti da radno angažovana osuđena lica budu plaćena za svoj rad u skladu sa Zakonom za izvršenje krivičnih sankcija.***

*Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora predviđa mogućnost zapošljavanja osuđenih lica izvan Zavoda, ako su smješteni u Otvoreno odjeljenje.*³⁶⁹ Kako takvo odjeljenje u ZIKS-u ne postoji,³⁷⁰ ni jedno osuđeno lice nije radno angažovano van ZIKS-a, iako je ta praksa, prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, ranije postojala. Primjera radi, u Kazneno popravnom zavodu u Mostaru, Bosna i Hercegovina, na ovaj način je bilo angažovano 18 osuđenih lica. Nakon dobijenog odobrenja od relevantnih institucija, osuđeno lice sklapa ugovor sa firmom izvan kruga Zavoda, uz mogućnost produženja ugovora nakon izvršenja kazne.³⁷¹ ***Potrebno je ovakvu praksu ponovo uvesti i u ZIKS-u, uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora. Radno angažovanje van zatvora bi imalo višestruku korist, kako za vrijeme boravka u zatvoru, tako i nakon odsluženja kazne.***

Radno angažovanje osuđenica

Standardi CPT-a (stav 25) navode da "žene lišene slobode moraju imati pristup svrsishodnim aktivnostima (radu, obuci, obrazovanju, sportu, itd.) jednako kao i muškarci u istom položaju. Istaknuto je i da se CPT previše često susretao sa slučajevima gdje su ženama lišenim slobode bile nuđene aktivnosti koje su se smatrale "prikladnim" za njih (kao što su šivenje ili ručni radovi), dok se muškim zatvorenicima nudila obuka daleko profesionalnijeg karaktera. Po mišljenju CPT-a, takav diskriminatorski pristup služi samo daljem potkrepljivanju zastarelih stereotipa o socijalnoj ulozi žene. Štaviše, zavisno od okolnosti,

³⁶⁶ Razgovor sa bivšom osuđenicom, april 2012.godine

³⁶⁷ Svaki četvrti zatvorenik u spuškom zatvoru je - povratnik", Aida Sadikovic, Vijesti, 15.04.2012.godine .

³⁶⁸ Posjeta monitoring tima, februar 2012.

³⁶⁹ Član 57, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

³⁷⁰ Vidjeti poglavlje 5.2.1.1. Klasifikacija po grupama.

³⁷¹ Strana 33, Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BIH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BIH, septembar 2009.

uskraćivanje ženama jednakog pristupa režimom propisanih aktivnosti može se okvalifikovati kao ponižavajuće postupanje.³⁷²

Pritužbe osuđenica u Zatvoru Podgorica uglavnom su se odnosile na nedostatak mogućnosti za radno angažovanje. CPT je u svom izvještaju o posjeti 2008. godine konstatovao da su mogućnosti za rad osuđenica ostale nepromijenjene od njihove posjete 2004, a tiču se radionica za sortiranje jaja i rada na šivaćoj mašini.³⁷³ Nažalost, tri godine nakon posjete delegacije CPT-a situacija na ovom polju je još gora, pa umjesto da radionice budu proširene, više ne postoje ni radionica za sortiranje jaja ni radionica za rad na šivaćoj mašini. Osuđenice imaju mnogo manje mogućnosti za zaposlenje i manji izbor vrste radnog angažovanja od muškaraca. Od Uprave smo dobili objašnjenje da je broj osuđenica mnogo manji nego broj osuđenika (kreće se oko 30), pa nisu u mogućnosti da im obezbijede uslove za raznovrsnije radno angažovanje. Prema navodima zaposlenih, sve žene iz I klasifikacione grupe su radno angažovane. U vrijeme naših posjeta njih sedam je bilo radno angažovano van paviljona i to: u vešeraju, u magacinu ili kao kafe kuvarice, dok su još tri angažovane na održavanju higijene u okviru paviljona u kojem su smještene žene. Izuzetno je malo radno angažovanih zatvorenica, svega 10 od ukupno 32, dakle samo trećina. Osim toga, izbor radnog angažmana je izuzetno ograničen. ***Potrebno je osmisliti više raznovrsnih radnih aktivnosti za žene, minimum onoliko koliko imaju i muškarci,*** jer se trenutna situacija može okarakterisati kao rodna diskriminacija, i to ne samo zbog činjenice da žene obavljaju samo tradicionalno ženske djelatnosti, već i zbog malog broja radno angažovanih žena. Od direktora³⁷⁴ ZIKS dobili smo obećanje da će sve žene koje to budu željele imati mogućnost da rade, jer je u toku rekonstrukcija i izmještanje kuhinje, u kojoj se planira zapošljavanje zatvorenica. Ova aktivnost je pohvalna, ali ***treba razmišljati o otvaranju i drugih radnih mjesta za žene, kako bi one imale mogućnosti izbora radnog angažovanja, kao i muškarci sa istim statusom.***

Obrazovanje i obuka

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, svaki zatvor treba da nastoji da svim zatvorenicima omogući pristup obrazovnim programima koji su što je moguće sveobuhvatniji i koji zadovoljavaju njihove individualne potrebe, istovremeno vodeći računa o njihovim težnjama. Naglašava se i da sistematski program obrazovanja, uključujući osposobljavanje za sticanje vještina u cilju unapređenja sveukupnog nivoa obrazovanja i pripremanja za vođenje odgovornog života bez kriminala, treba da bude ključni dio režima za zatvorenike.³⁷⁵

³⁷² CPT standardi, st. 25

³⁷³ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008, st. 56, str. 32.

³⁷⁴ Tadašnji direktor je bio Milan Radović

³⁷⁵ Evropska zatvorska pravila, st. 106.1

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija propisuje da se za osuđena lica, a naročito za maloljetnike i mlađa punoljetna lica koja nemaju završenu osnovnu školu, organizuje se nastava za osnovno obrazovanje, a može se organizovati i nastava za stručno obrazovanje. Osuđenom licu se može omogućiti polaganje ispita van prostorija organizacije.³⁷⁶ Pravilnik sužava pravo svih osuđenih lica na osnovno obrazovanje propisano Zakonom, jer daje ovo pravo samo maloljetnim licima.³⁷⁷ Takođe, Pravilnik propisuje da se osuđenom licu može omogućiti polaganje ispita van prostorija Zavoda, ako se programom tretmana ocijeni da je to korisno za postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora,³⁷⁸ čime se pravo na studiranje predstavlja kao izuzetno. Pravo na stručno obrazovanje treba da bude pravo svakog osuđenog lica, za čije ograničavanje mora postojati objektivni razlog. ***Potrebno je izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uvesti da se osnovno obrazovanje organizuje za sva osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu i da se pravo na polaganje ispita preciznije uredi. Potrebno je formulisati da li se polaganje ispita van prostorija Zavoda odnosi na vanredno polaganje osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu. Postojeća formulacija može stvoriti nejasnoće i arbitrarno tumačenje važećih propisa.***

Primjera radi, u BiH, u Kazneno popravnom zavodu u Kuli, postoji mogućnost školovanja i u tom cilju su zaključeni ugovori sa srednjim i osnovnim školama³⁷⁹, KPZ Zenica ima ugovor sa zanatskim školama³⁸⁰ dok je u Foči primjera radi, jedan od osuđenika u vrijeme posjete završio sedmi razred osnovne škole, a jedan studirao pravo, dok sve troškove školovanja snosi Zavod.³⁸¹ U Srbiji se u svim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, osuđenim licima koji su studenti dozvoljava da napuštaju zavod radi odlaska na ispite.³⁸²

U ZIKS-u je na kraju 2011. godine bilo 26 nepismenih osuđenika (2,6%).³⁸³ Većina ovih lica je u Zatvoru Bijelo Polje i potiču iz ruralnih područja. Organizacija njihovog

³⁷⁶ Član 17. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija

³⁷⁷ Član 69. stav 1, Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011.

³⁷⁸ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u ZIKS-u, Podgorica, avgust 2011, čl. 70, st. 1.

³⁷⁹ Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009, str. 65.

³⁸⁰ Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009, str. 50.

³⁸¹ Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija BiH, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, septembar 2009, str. 63.

³⁸² "Postupanje prema licima lišenim slobode", Izvještaj Beogradskog centra za ljudska prava, Beograd, 2010, str. 49.

³⁸³ Struktura osuđenih lica prema stepenu obrazovanja na dan 31.12.2011, Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.godinu, Vlada Crne Gore, Ministarstvo pravde, Podgorica, maj 2012, str. 80.

opismenjavanja ne bi zahtijevala velika materijalna ulaganja. S druge strane, jedna osoba koja je zaposlena u Sektoru za tretman ne može da odgovori na sva očekivanja koja podrazumijevaju kvalitetan tretman osuđenih lica. **Potrebno je organizovati opismenjavanje nepismenih osuđenih lica, gdje bi se mogli uključiti i pismeni osuđenici koji bi imali ulogu edukatora ili asistenata, što bi svakako doprinijelo njihovom osjećaju korisnosti.**

Ukupno 68 (6,8%) osuđenika nema završenu ni osnovnu školu.³⁸⁴ Prema navodima zaposlenih u KPD u Podgorici, osuđenim licima se rijetko omogućava da započnu ili nastave školovanje zbog ograničenog broja ljudi u sprovednoj službi. Uprava ZIKS nas je obavijestila da u periodu od 2009. do 2011. ni osuđena ni pritvorena lica nijesu podnosila zahtjeve za pohađanje osnovnog, odnosno stručnog obrazovanja.³⁸⁵ Anonimna anketa pokazala je da je 19,3% ispitanih osuđenih lica tražilo da im se omogući polaganje ispita. Jedan komentar osuđenika iz KPD-a je glasio: "Nisam tražio, jer ništa nije ni nuđeno u programu bilo kakvog obrazovanja." Od ukupnog broja onih koji su se izjasnili da su tražili da im se omogući polaganje ispita čak 85,5% je saopštilo da im to nije omogućeno. Od ispitanih 11 bivših osuđenika, troje nam je reklo da su tražili da im se omogući pristup ostvarenju prava na obrazovanje, dok ostali nisu imali ovakvih zahtjeva. Nakon što su tražili da im se omogući polaganje ispita, rekli su da ni jednom od njih to nije omogućeno.³⁸⁶

Stekli smo utisak da se u ZIKS-u nedovoljno pažnje poklanja edukativnom segmentu tretmana osuđenih lica. Štaviše, osim osposobljavanja kroz rad u nekoj od radionica, ne postoji posebna teorijska obuka. Prema navodima rukovodioca Sektora za tretman, jedan broj osuđenih lica je zahvaljujući dobijenoj praktičnoj obuci, otvorio i sopstvenu radionicu nakon izlaska iz zatvora. Treba nastaviti sa praksom prenošenja praktičnog znanja kroz rad u radionicama, jer daje dobre rezultate. Međutim, kako je kapacitet radionica ograničen, a imajući u vidu da ne žele sva osuđena lica da nauče neki od zanata, **potrebno je obezbijediti i druge vrste edukacija.** Poređenja radi, u engleskim zatvorima čak 75,2% ispitanih osuđenika završili su neki od programa osposobljavanja i usavršavanja, u Francuskoj 65,5%, a u Hrvatskoj 38,2%.³⁸⁷ Prema istom istraživanju u Litvaniji je čak 24,6% ispitanika pohađalo stručno osposobljavanje.

³⁸⁴ Isto

³⁸⁵ Odgovor ZIKS, 25.05.2012.

³⁸⁶ Razgovor sa bivšim osuđenim licima, Ž. Š., V.K. i M.P. mart 2012.godine

³⁸⁷ "Dugotrajni zatvori i ljudska prava" – rezultati međunarodne studije iz 2006. godine, strana 18, Kirstin Drenkhahn, voditelj projekta: Frieder Dünkel, Kirstin Drenkhahn i Manuela Dudeck (Sveučilište Greifswald, DE), uz finansijsku podršku AGIS Programa Evropske Komisije (Directorate General Justice, Freedom and Security), dostupno na http://www.rs.f.unigreifswald.de/fileadmin/mediapool/lehrstuehle/duenkel/LTI_hrvatski.pdf

Preporuka CPT-a Crnoj Gori koja se odnosi na obezbijedenje programa edukacije i kurseva stručnog obrazovanja se ne poštuje.³⁸⁸ Prema riječima rukovodioca Sektora za tretman, svi pokušaji da se organizuju obuke i kursevi za osuđena lica ostali su samo na pokušajima, ili zbog nedostatka finansijskih sredstava za njihovu realizaciju ili zbog nezainteresovanosti osuđenih lica.

U poluotvorenom odeljenju postoji mala računarska sala s ukupno četiri računara, od kojih jedan nije bio u funkciji prilikom naše posjete. Na ovaj način je ispunjeno obećanje Uprave dato delegaciji CPT-a 2008. godine.³⁸⁹ Prilikom posjete nismo zatekli osuđenike da koriste pomenutu salu. Od zaposlenih u ZIKS-u smo dobili informaciju da osuđena lica nisu zainteresovana za obuku za rad na računarima, pa zbog toga i smatraju da nije potrebno povećavati broj računara u računarskoj sali. Međutim, rezultati anonimne ankete suprotni su ovim tvrdnjama. Na naše pitanje da li žele da imaju neku vrstu obuke npr. obuku za rad na računarima, više od tri četvrtine (77,9%) ispitanika odgovorilo je potvrdno, a svega 22,1% izjasnilo se da nisu zainteresovani. ***Smatramo da je potrebno sve paviljone opremiti računarskim salama i organizovati obuku za rad na računarima za sva osuđena lica, prateći preporuku 106.2. Evropskih zatvorskih pravila da svi zatvorenici treba da se ohrabruju da učestvuju u obrazovnim programima.***³⁹⁰

Primili smo i pritužbe dva osuđena lica da im nije omogućeno da nastave sa stručnim usavršavanjem. Osuđeno lice N.B. sa kojim smo razgovarali, od Uprave je tražilo da omogući polaganje ispita putem interneta i korišćenje laptopa. Prema navodima zaposlenih to nije omogućeno iz bezbjedonosnih razloga. Na sastanku našeg monitoring tima, 26.01.2012. godine, sa gospođom Ankom Cerović, samostalnom savjetnicom u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, rečeno nam je da će se razgovarati sa pomenutim licem i ispitati uslovi kako bi se dozvolilo da ispit položi koristeći računar u upravnoj zgradi ZIKS. U pismenom odgovoru ZIKS-a od 19.03.2012. rečeno nam je da se osuđeno lice ponovo obratilo molbom i da će nakon potvrde IT Akademije iz Beograda, "ZIKS će preduzeti sve radnje kako bi se omogućio pristup internetu radi polaganja ispita."³⁹¹ Prilikom posjete monitora 11.05.2012. situacija je bila nepromijenjena. U drugom slučaju, osuđeno lice je tražilo da mu se omogući upotreba prenosnog računara (*lap-top*), zato što želi da se bavi pisanjem proze. Prema navodima tog osuđenog lica nakon podnošenja zahtjeva mu je omogućeno korišćenje laptopa, ali mu je računar posle izvjesnog perioda oduzet, s obrazloženjem da upotreba laptopa nije u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Smatramo da apsolutna zabrana nije odgovarajuća mjera i da se rizik od zloupotrebe interneta može značajno umanjiti ukoliko računar prođe odgovarajuću kontrolu. ***Pravo na korišćenje laptopa u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija potrebno je jasno definisati Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora.***

388 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, st. 54.

³⁸⁹ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, str. 31.

³⁹⁰ Evropska zatvorska pravila, st. 106. 2.

³⁹¹ Odgovor ZIKS-a na dopis poslat 15.03.2012, Z-KD-br.63/12, Podgorica, 19.03.2012.

Edukativne radionice za osuđena lica, kao i za zaposlene u ZIKS-u, organizovane su u saradnji sa NVO "Juventas" u okviru projekta "Otvoreno sa zatvorenima" i obuhvataju informisanje o HIV/AIDS-u, seksualno prenosivim infekcijama, pravilnom korišćenju kondoma, rizicima prenosa hepatitisa A, B i C, kao i o pravilnom injektiranju droga i riziku od predoziranja."³⁹² Od zaposlenih u Zatvoru Podgorica, kao i od nekoliko osuđenih lica sa kojima smo razgovarali, saznali smo da nisu zainteresovani za ovakav vid obuka. Zaposleni objašnjavaju da osuđena lica koja žele da prisustvuju ovakvim radionicama imaju strah od etiketiranja od strane drugih osuđenih lica. **Potrebno je ovakve edukativne radionice organizovati u okviru samog tretmana, za sva lica lišena slobode.**

Potrebno je u što kraćem vremenskom periodu **napraviti programe obuke i stručnog osposobljavanja osuđenih lica. Pomenuti programi treba da budu napravljeni u saradnji sa vaspitačima, koji bi bili angažovani kao stručni konsultanti i u fazi izrade individualnih planova obuke, a ne samo u njihovoj realizaciji, jer poznaju sposobnosti i interesovanja osuđenih lica.**

Slobodne aktivnosti

Osuđenim licima boravak u zatvoru ne treba da zaustavi život. Potrebno im je omogućiti organizovane aktivnosti s ciljem njihovog usavršavanja i napredovanja, u cilju prevencije kriminalnog ponašanja. Zatvorski režim mora predvideti izbalansiran program aktivnosti za sve zatvorenike.³⁹³ Mogućnost rekreacije, uključujući sport, igre, kulturne aktivnosti, hobije i druge aktivnosti u slobodno vrijeme mora biti obezbijeđena, a koliko god je moguće, zatvorenima se mora dozvoliti da ove aktivnosti sami organizuju.³⁹⁴ Prema *Pravilniku o kućnom redu* za izvršenje kazni zatvora, osuđena lica mogu da uređuju i izdaju svoj list o trošku Zavoda³⁹⁵ i da pripremaju i izvode dramske, muzičke i druge priredbe.³⁹⁶

Medjutim, naš monitoring tim je na osnovu obavljenih posjeta, razgovora sa osuđenim licima i zaposlenim u ZIKS-u, zaključio da se većina od navedenih Pravilnikom predviđenih aktivnosti ne realizuje. Primjera radi, u Norveškoj osuđena lica imaju redovan pristup teretani, muzičkoj sobi, biblioteci.³⁹⁷ Delegacija CPT je, prilikom posjete Norveškoj, bila posebno impresionirana režimom koji se nudi ranjivim kategorijama osuđenika/ca s psihološkim potrebama koji su, podijeljeni u grupe od po 7 osoba, imali na raspolaganju širok spektar aktivnosti (npr. rukotvorine, slikanje), kao i pristup posebnoj fitnes sobi i sobi za bilijar. Takođe, u posebnoj jedinici za zavisnike bio je dostupan širok spektar aktivnosti, od kojih su se neke odvijale i izvan zatvora. **Aktivnosti poput ovih moguće je realizovati i u ZIKS-u. Potrebno je obezbijediti uslove za dosledno primjenjivanje čl. 73 i 74 Pravilnika o**

³⁹² Preuzeto sa sajta NVO "Juventas" dostupno na

http://www.juventas.co.me/index.php?option=com_content&view=article&id=174&Itemid=188&lang=sr

³⁹³ Evropska zatvorska pravila, st. 25.1.

³⁹⁴ Evropska zatvorska pravila, st. 27.6.

³⁹⁵ Član 74, stav 3. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

³⁹⁶ Član 74, stav 2. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora u ZIKS-u, avgust 2011.

³⁹⁷ CPT, Izvještaj o posjeti Norveškoj, 2011, st. 49.

kućnom redu za izvršenje kazni zatvora (kulturno-umjetničke aktivnosti, predavanja, radionice). Kulturni događaji i priredbe organizuju se rijetko. Pozitivan primjer je novogodišnja priredba, koju već tradicionalno organizuje Dragan Koprivica. Smatramo da organizacija ovakvih manifestacija ne treba da zavisi od interesovanja pojedinaca, već da događaje ovog tipa treba da organizuje sam ZIKS u saradnji sa osuđenim licima. Svjesni smo da organizacija određenih sadržaja zavisi od materijalnih sredstava, ali je sigurno da neke aktivnosti ne traže prevelika novčana ulaganja i da ih je moguće organizovati, npr. i u saradnji sa udruženjima građana. Međutim, zbog velikog broja osuđenih lica u vaspitnim grupama i nedostatka stimulansa za zaposlene, nema odgovarajućih aktivnosti.

Aktivnost koju osuđena lica upražnjavaju u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija je boravak na svježem vazduhu u trajanju od 2 h dnevno. Osuđena lica sa kojima smo razgovarali su nam rekli da se pravo na šetnju uglavnom poštuju. Većina ispitanika (84,7%) odgovorili su da svakodnevno provedu po 2 h napolju, ostali tj. 15,3% su na ovo pitanje odgovorili odrično. I većina bivših osuđenih lica izjavila su da se ovo pravo poštuju. Primjedba jednog osuđenog lica, smještenog u paviljonu F, odnosila se na to da "na otvorenom provodi samo 1h ili 1h i 30 min dnevno, nikad 2 h." Zaposleni iz Sektora za obezbjeđenje rekao nam je da je to zbog trenutne rekonstrukcije objekta. ***Smatramo da se uprkos radovima u krugu paviljona, osuđenim licima mora dozvoliti da koriste ovo svoje pravo, naročito imajući u vidu nedostatak drugih organizovanih sadržaja.*** U Zatvoru Bijelo Polje osuđenim licima se ne ograničava boravak na svježem vazduhu, jer se na taj način, po riječima vaspitača, kompenzuje nedostatak dnevnih boravaka.

Teretana, čije su opremanje finansirala i sama osuđena lica, na raspolaganju je muškarcima za vrijeme šetnje. Pokrivena je, tako da je osuđena lica mogu koristiti i u slučaju loših vremenskih prilika. S druge strane, ženama ovaj vid rekreacije nije dostupan, s obzirom da u njihovom paviljonu nema teretane, niti prostorije za fitnes, iako su u više navrata izrazile želju da im se te aktivnosti omoguće na isti način kao i muškarcima. To takođe predstavlja primjer rodne diskriminacije, ***pa je neophodno u što kraćem roku i ženama obezbijediti iste uslove za rekreaciju koji su dostupni muškarcima.***

Ipak, fizička aktivnost ne bi trebala da bude jedina aktivnost kojom su osuđena lica okupirana.

Prilikom naših posjeta uvjerali smo se da osuđena lica većinu svog vremena provode u dnevnim boravcima razgovarajući, spremajući hranu i gledajući TV. Slična situacija zatečena je i 2008. godine, kada je ZIKS posjetila delegacija CPT-a.³⁹⁸ Nedostatak organizovanih aktivnosti ili pretežna dokolica, izražen je u svim paviljonima i doprinosi formiranju neformalnih grupa, međusobnim sukobima i incidentima. U tom smislu, jedna osuđenica nam se požalila na veliki problem, jer nije mogla da se uklopi u neformalnu grupu koja je formirana prije njenog dolaska u zatvor. Istraživanje je pokazalo da većina osuđenih lica (78,2%) želi da se u solobodno vrijeme bavi nekim kreativnim aktivnostima, dok je 21,8%

³⁹⁸ CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2009, st. 57.

onih koji to ne žele. U Zatvoru za kratke kazne 80,3% osuđenika je na ovo pitanje odgovorilo potvrdno, dok su ostali, njih 19,7% odgovorili odrično. Od ukupno 11 bivših osuđenih lica koja su učestvovala u istraživanju, svih 10-oro koji su odgovorili na pomenuto pitanje, rekli su nam da bi voljeli da su se bavili kreativnim aktivnostima u toku boravka u ZIKS-u. ***Organizovanje svrsishodnih aktivnosti imalo bi višestruki značaj, kako u pogledu resocijalizacije osuđenih lica, tako i u prevenciji stvaranja podkultura unutar ZIKS-a.***

Iz razgovora sa vaspitačima smo saznali da o svakom osuđenom licu vode individualne bilješke, koje im pomažu u radu. ***Potrebno je napraviti individualne planove za tretman osuđenih lica u ZIKS-u koji će sadržati multidimenzionalni pristup i različite metode rada u procesu njihove resocijalizacije i utvrditi mjerila napretka za vođenje evaluacije.***

Ovakvi programi zahtijevaju značajno vrijeme uloženo u posmatranje i razgovor s osuđenim licem, konsultacije sa stručnjacima drugih profila kao i vrijeme za izradu samih planova. S obzirom na odnos broja vaspitača i osuđenih lica, moramo dovesti u pitanje kvalitet i svrsishodnost postojećih individualnih planova. ***Takođe je neophodno vršiti evaluaciju individualnih planova koja bi dala ocjenu njihove uspješnosti i preporuke za unaprjeđenje.***

Ilustrativan je, u smislu tretmana osuđenih lica, primjer Norveške gdje je CPT zabilježio da je većina zatvorenika (uključujući i pritvorena lica) imala posao, priliku za obrazovanje i druge aktivnosti kao što je strukovna obuka u radionicama, na osnovu strukturiranih ličnih planova.³⁹⁹ U odjeljenju visoke bezbjednosti, ne organizuje se nijedna vrsta slobodnih aktivnosti, osim obaveznog boravka na otvorenom u trajanju od 2 h dnevno, koji se sprovodi u malom ograđenom dvorištu. Čak ni teretana nije dostupna. Ovakav tretman lica koja se nalaze u paviljonu C je u suprotnosti sa CPT standardom, prema kome je postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti čak i važnije u ovakvom odjeljenju nego u običnom, jer se smatra da doprinosi smanjenju štetnih posledica po ličnost zatvorenika, nastalih usled života u zatvorenom odjeljenju. Aktivnosti bi trebalo da budu što različitije (edukacija, sport, aktivnosti po vokaciji itd.). Radne aktivnosti, iz razloga bezbjednosti mogu da isključe mnoge oblike rada koji su uobičajeni u normalnim odeljenjima, ali to ne znači da se zatvorenicima omogućuju samo nestimulativne aktivnosti.⁴⁰⁰ ***Potrebno je u što kraćem periodu osmisliti aktivnosti koje bi u toku slobodnog vremena upražnjavala i osuđena lica smještena u paviljonu C, kao i ona u ostalim paviljonima.***

³⁹⁹ CPT, Izvještaj o posjeti Norveškoj, 2011, st. 49.

⁴⁰⁰ Standardi CPT, st. 32.

Bolje stanje, kada je riječ o načinu na koji osuđena lica provode slobodno vrijeme, zatekli smo u poluotvorenom odjeljenju. Skoro sva lica su radno angažovana, a imaju i veću mogućnost za rekreaciju i upražnjavanje timskih sportova.

Postpenalni tretman

Uslovni opust je snažan instrument motivacije osuđenih lica za pozitivnu promjenu ponašanja u procesu izvršenja zatvorske kazne. Činom povjerenja, izraženim kroz davanje uslovnog otpusta, iskazuje se i ubjeđenje da se osuđeni značajno promijenio, pa se može očekivati da neće činiti nova krivična dela, što je i svrha izricanja i izvršenja kazne zatvora.

Prema navodima zaposlenih iz Sektora za tretman, pri ocjeni da li će osuđeno lice biti uslovno otpušteno uzima se u obzir njegovo vladanje za vrijeme izdržavanja kazne, izvršavanje radnih obaveza s obzirom na njegovu radnu sposobnost, kao i druge okolnosti koje pokazuju da je postignuta svrha kažnjavanja. Iz istog izvora smo saznali da posebnog tretmana za one koji se spremaju za izlazak iz zatvora nema, nego da je cjelokupni boravak u poluotvorenom odjeljenju, sa režimom koji tamo vlada, zapravo priprema za otpust. Osuđena lica su upitana da li im odnos sa vaspitačem pomaže da se pripreme za izlazak iz zatvora. 41,3% ispitanika je na ovo naše pitanje odgovorilo potvrdno, dok je 58,7% osuđenih lica ocjenilo da odnos sa vaspitačem ne doprinosi njihovoj pripremi za otpust. Više od 2/3 osuđenih lica iz Zatvora za kratke kazne (71,2%) se izjasnilo da im odnos sa vaspitačem ne pomaže u pripremi za izlazak iz zatvora, dok je 28,8% njih smatra suprotno. Jedan od komentara osuđenog lica smještenog u KPD-u glasi: "Oni nemaju vremena. Ja sam mislio da za to profesori služe, ali sam se uvjerio u suprotno." Na isto pitanje 2 bivša osuđenika su odgovorila da im je odnos sa vaspitačem pomogao u pripremi za izlazak iz zatvora, dok je 8 njih imalo suprotno mišljenje. ***Imajući u vidu nesigurnost osuđenih lica u pogledu anticipacije budućnosti nakon izlaska na slobodu, potrebno im je pružiti pomoć koja se sastoji u podsticanju, ohrabrivanju i savjetovanju.***

Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora u ZIKS-u članom 182. propisuje "Ako je osuđenom licu po otpuštanju iz Zavoda potrebna pomoć, prije otpuštanja izvještava se o tome Centar za socijalni rad u mjestu prebivališta tog lica."⁴⁰¹ Vaspitač koji radi u Zatvoru Bijelo Polje navodi da pri otpustu redovno obavještava nadležne centre za socijalni rad o socijalnom statusu osuđenih lica, ali centri ne pružaju odgovarajuću podršku osuđenim licima po izlasku iz ZIKS-a. "U njemačkom zatvorskom sistemu jako je razvijen postpenalni tretman i iz tih razloga je preko 1200 socijalnih radnika i socijalnih pedagoga zaposleno u tom sistemu."⁴⁰² U Crnoj Gori postpenalni tretman praktično ne postoji. Prema navodima jednog socijalnog radnika iz Centra za socijalni rad Podgorica, ne postoji organizovani postpenalni tretman za punoljetna lica koja su izašla iz ZIKS-a. Ova lica se tretiraju sporadično i to u onom dijelu gdje je neophodno korisnika socijalnih usluga, zbog

⁴⁰¹ Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora, avgust, 2011, čl. 182.

⁴⁰² Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Njemačkoj, mr Zoran Stevanović, udk: 343. 291 (430) Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008, str. 175.

socijalnog i(li) zdravstvenog stanja, uputiti na ostvarenje nekog od prava iz oblasti socijalne zaštite. Iz razgovora sa više lica koja su nedavno završila izdržavanje kazne zatvora, saznali smo da se osjećaju izgubljeno: "Ne znam šta da radim sa sobom, u zatvoru sam imao makar neki režim, razumijes? Ovo je strašni sud". U razgovoru sa "Vijestima" jedan od bivših osuđenika je rekao: "I sam sam na brojnim iskušenjima. Ni porodica ni društvo, niko mi više ne vjeruje. Sumnjam da ću ikada naći posao. Cijela Crna Gora je mala sredina, svi o svakome sve znamo. Šta mi onda preostaje, šta mogu da radim osim da švercujem, dilujem, kradem – rekao je M. J."⁴⁰³ Smatramo da je nerealno očekivati da će bez pomoći društva kroz probacione institucije samo osuđeno lice moći da se izbori sa svim negativnim uticajima sredine koja ga je i prvobitno podstakla na kriminalno ponašanje. ***Treba raditi na izgradnji postpenalnog sistema, u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo.*** Zakon o izvršenju krivičnih sankcija propisuje da u okviru poslova sprovođenja uslovnog otpusta, kontrole i pomoći osuđenom licu spada i "pružanje socijalne i druge pomoći kojom se podstiče prilagođavanje u zajednici uslovno otpuštenog osuđenog lica".⁴⁰⁴ Iz razgovora sa osuđenim licima koja su nedavno dobila uslovni otpust saznali smo da se ova odredba Zakona u praksi ne poštuje. Činjenica da se niko u Crnoj Gori sistematski ne bavi licem koje je završilo izdržavanje kazne u ZIKS-u, ima za posledicu zabrinjavajući broj povratnika koji, izražen u procentima, izgleda ovako⁴⁰⁵:

Za 2009 godinu – 23,72%

za 2010 godinu – 26,16%

za 2011 godinu – 16,80%

Dio odgovornosti za ovakvo stanje leži i na ZIKS-u, jer se i uprkos naporima zaposlenih u Sektoru za tretman, programi resocijalizacije ne sprovode u dovoljnoj mjeri, a i samo društvo teško prihvata bivše osuđenike. ***Da bi problem recidivizma dobio manje razmjere potrebno je uvesti probacione službe u ZIKS-u, koje bi u saradnji sa svim drugim državnim i društvenim institucijama ostvarivale saradnju na planu uspješnije reintegracije osuđenih lica.***

Da bi se postigla svrha izdržavanja kazne potrebno je uvesti potpun i smislen tretman osuđenih lica u toku boravka u zatvoru, kao i postpenalni prihvrat nakon izvršenja kazne zatvora. U suprotnom, na kraju izdržavanja kazne osuđena lica će biti manje sposobna da se snalaze u zajednici i biće čak zavisnija od kriminalne podkulture.

Odlučivanje o uslovnom otpustu

403 "Osuđenici se vraćaju kriminalu: Poslije ZIKS-a mogu ih bačiti" Aida Sadiković, "Vijesti", 16.04.2012.

404 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 66 v, st. 3.

405 Odgovor uprave ZIKS-a, 28.02.2012, Podgorica

Pravo odlučivanja o uslovnom otpustu osuđenih lica ima Komisija za uslovni otpust Ministarstva pravde (u daljem tekstu „Komisija“), a to diskreciono pravo pod određenim zakonskim uslovima pripada i direktoru Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija.⁴⁰⁶ Ako Komisija ili direktor ZIKS-a odbiju molbu za uslovni otpust, osuđenik ima pravo da pokrene upravni spor pred Upravnim sudom Crne Gore.

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija propisano je da Komisiju obrazuje ministar pravde⁴⁰⁷ (čl. 65, st. 1), da je čine predsjednik i šest članova, ministar pravde, starješina organizacije (ZIKS) i četiri predstavnika Vrhovnog suda Crne Gore, državnog tužilaštva, Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva zdravlja.⁴⁰⁸

Prema navodima osuđenika koje je zabilježio monitoring tim, ali i Zaključka o stanju o ZIKS-u Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, „*zatvorenik mora da se opredijeli kojem će se institutu obratiti, jer u slučaju da se obrati Komisiji Ministarstva, nema pravo da traži otpust od Uprave Zatvora.*“⁴⁰⁹ *Ovakvo rješenje ne poznaje Zakon o izvršenju krivičnih sankcija koji reguliše oblast Uslovnog otpusta, što izaziva bojazan da su osuđena lica bila uskraćena da se obraćaju i jednom i drugom tijelu, iako im je to pravo zakonom garantovano.*

Pravo na uslovni otpust ima osuđenik koji je izdržao dvije trećine, a izuzetno polovinu kazne zatvora ili kazne zatvora od četrdeset godina ”ako se u toku izdržavanja kazne tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično djelo”. Pri ocjeni da li će se osuđeni uslovno otpustiti uzeće se u obzir njegovo vladanje za vrijeme izdržavanja kazne, izvršavanje radnih obaveza, s obzirom na njegovu radnu sposobnost, *kao i druge okolnosti koje pokazuju da je postignuta svrha kažnjavanja.*⁴¹⁰ Na ovaj način, zakon je ostavio široko polje procjene prilikom odlučivanja o uslovnom otpustu.

Rad Komisije praćen je nezadovoljstvom osuđenika, koji su se prema podacima Ministarstva pravde i ZIKS-a, čak stotinu puta više obraćali direktoru ZIKS-a sa molbom za uslovni otpust nego samoj Komisiji. U 2011. godini direktor ZIKS-a uslovno je otpustio čak

⁴⁰⁶ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija („Sl. list RCG“, br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i „Sl. list CG“, br. 32/2011), članovi 65, 66a, 66b, 66v, 66g, 66d, 66đ, 67, 67a i 68.

⁴⁰⁷ Član 65, stav 1 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

⁴⁰⁸ Član 65, stav 2 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

⁴⁰⁹ Zaključak Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore od 21. marta 2012, dostupan na linku: http://www.skupstina.me/cms/site_data/SKUPSTINA_CRNE_GORE/OSTALO/ZAKLJUČAK%20O%20INFO_RMACIJI%20O%20STANJU%20U%20ZIKS-u.pdf

⁴¹⁰ Krivični zakonik („Sl. list RCG“, br. 70/04, 13/04 i „Sl. list CG“, br. 40/2008, 25/2010 i 32/2011), čl. 37 st. 1.

1116 lica, dok je u istom periodu Komisija odobrila uslovni otpust tek za 10 lica, postupajući po svega 35 podnijetih molbi. U 2012. godini došlo je do povećanja broja podnijetih molbi, od kojih je Komisija usvojila više od polovine: do 17. maja 2012. godine Ministarstvu je dostavljeno 219 zahtjeva za uslovni otpust od čega je Komisija odlučila da se uslovno otpusti 124 osuđena lica.⁴¹¹

Osuđenici koji su se obraćali međunarodnim organizacijama, medijima i u kontaktu sa članovima monitoring tima isticali su da Komisija kriterijume primjenjuje selektivno ili da primjenjuje one kriterijume koji kao takvi nisu normirani u Zakonu. Žalili su se i na to da postupak odlučivanja o uslovnom otpustu nije dovoljno transparentan i pravedan i da ima slučajeve da se nekim licima daje uslovni otpust iako ni blizu ne ispunjavaju sve kriterijume, dok se drugima otežava ostvarenje prava na uslovni otpust.⁴¹²

Nezadovoljstvo osuđenika kulminiralo je masovnim štrajkom gladu u februaru 2012. godine. Ministar pravde je tada kritikovao i postupanje Komisije, ali i činjenicu da su "u najvećem broju slučajeva mišljenja ZIKS-a dostavljena Komisiji bila negativna", i zaključio da "ta mišljenja ne mogu biti ključni faktor koji će uticati na odluku Komisije za uslovni otpust, već treba voditi računa o vladanju osuđenih lica tokom izdržavanja kazne zatvora, čime se uspostavlja novi pristup i novi standard u radu Komisije."⁴¹³ Činjenica je da je stručna služba ZIKS-a obradila i Komisiji za uslovni otpust prosljedila u 2011. godini do februara 2012. godine ukupno 146 molbi i mišljenja za uslovni otpust od kog broja je ZIKS dao samo 22 pozitivna predloga, a 124 negativna.⁴¹⁴ S druge strane, upravo direktor ZIKS-a u tom periodu odobrio je višestruko više molbi za uslovni otpust nego što je to činila Komisija, koja se oslanjala na negativna mišljenja ZIKS-a. Ovakvo postupanje ukazuje na politiku usmjeravanja osuđenika da se obraćaju direktoru, umjesto Komisiji.

Imajući ovakvo domaće iskustvo u vidu, kao i uporedna iskustva evropskih država, koja ***pravo odlučivanja o uslovnom otpustu daju sudu*** (u Francuskoj, Njemačkoj, Hrvatskoj, Srbiji), ***ili nekom drugom tijelu nezavisnom od uprave zatvora i ministarstva pravde*** (u Letoniji⁴¹⁵, Sloveniji⁴¹⁶, a Velikoj Britaniji⁴¹⁷), predlažemo:

⁴¹¹ „Zatvorenici u ZIKS-u: Diskriminišu one koji tvrde da su nevini“, *Vijesti*, 30. maj 2012.

⁴¹² Informacije dobijene u razgovoru sa osuđenim licima obavljenim tokom više posjeta zatvoru u Spužu

⁴¹³ Ministar pravde i ljudskih prava, Duško Marković, na 64. sjednici Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, 1. mart 2012.

⁴¹⁴ Saopštenje sa sjednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore 2.3.2012. godine <http://www.skupstina.me/index.php?strana=saopstenja&id=4166>, izjašnjenje ZIKS-a Zaštitniku ljudskih prava i sloboda

⁴¹⁵ Sentence Enforcement Code, ("LV", 117 (4515)), Section 50.

⁴¹⁶ Enforcement of Penal Sentences Act (EPSA - Official Journal of RS No. 102/2000, 127/06, 112/07), Section 103.

da se ukine pravo direktora ZIKS-a da odlučuje o uslovnom otpustu,

da se članstvo Komisije profiliše tako da je čine stručnjaci različitih profila (sudije ili drugi pravnici, psiholozi, ljekari, sociolozi), koji neće biti državni službenici, odnosno zaposleni pri Vladi ili ministarstvima,

da se u perspektivi razmotri mogućnost da o uslovnom otpustu odlučuje sud.

U pogledu kriterijuma za odlučivanje Komisije, Ministarstvo pravde je djelimično udovoljilo zahtjevima osuđenih lica, tako da ubuduće Komisija: a) neće kao otežavajuću okolnost uzimati to što se protiv nekog vodi novi krivični postupak, a nije okončan pravnosnažnom sudskom odlukom – u cilju poštovanja pretpostavke nevinosti; b) odluka će zavisiti samo od vladanja tokom izdržavanja kazne zatvora, a ne i od mišljenja policije,⁴¹⁸ vrste krivičnog djela i visine kazne.

Smatramo da bi bilo korisno, u cilju pravne sigurnosti i izbjegavanja nesporazuma ubuduće, zakonom ili podzakonskim aktom dodatno precizirati kriterijume po kojima Komisija odlučuje prilikom procjene da li je postignuta svrha kažnjavanja.

PREPORUKE

- *Obezbijediti uslove za poštovanje prava pritvorenih lica da dnevno na otvorenom provode najmanje 2 h.*
- *Hitno unaprijediti režim u Istražnom zatvoru, s ciljem da se pritvorenicima omogući da provedu više sati izvan svojih ćelija, da budu angažovani u svrsishodnim aktivnostima različite prirode (rad, edukacija, grupne društvene igre, sport).*
- *U Sektoru za tretman zaposliti još osoba odgovarajućeg stručnog profila - tri osobe u Odsjeku za psihosocijalnu dijagnostiku, pet vaspitača u Odsjeku za realizaciju tretmana u Zatvoru Podgorica i tri vaspitača u Zatvoru Bijelo Polje.*
- *Razviti sistem realizacije tretmana, u kojem će djelokrug rada svih zaposlenih biti jasno definisan.*
- *Organizovati kontinuirane obuke za zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, zatim obuke za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistava kod lica lišenih slobode.*

⁴¹⁷ Više informacija o Komisiji dostupno na: <http://www.justice.gov.uk/about/parole-board>.

⁴¹⁸ Tumačeći "druge okolnosti", Komisija je uzimala u obzir bezbjednosnu procjenu Uprave policije, suda, Centra za socijalni rad, u slučajevima u kojima se oštećena porodica pridružila krivičnom gonjenju osuđenog lica i postavila imovinsko pravni zahtjev, kako je to ministar objasnio na 64. Sjednici Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, 1. marta 2012.

- *U svakom paviljonu treba postaviti poštansku sandučad ili organizirati službu gdje bi osuđena lica predavala pisma, molbe i zahtjeve za Upravu i dobijala potvrdu sa zavedenim rednim brojem.*
- *Neophodno je i za strance obezbijediti iste aktivnosti i radni angažman kakav predviđa tretman ostalih zatvorenika, tako što će se po potrebi angažovati prevodilac. Potrebno je obezbijediti dodatnu podršku kako bi se prevazišla izolacija i olakšao težak položaj ovih lica usled jezičkih i kulturoloških barijera. Obezbijediti i prevod Pravidnika o kućnom redu na nekoliko jezika.*
- *Uvesti program evaluacije tretmana osuđenih lica, a za zaposlene u Sektoru za tretman obezbijediti stručne programe supervizije i programe za prevenciju "burn-out" sindroma (izgaranja na poslu).*
- *Uvesti sistem objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, tako što će se sastaviti upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima koji se boduju.*
- *Obezbijediti izradu strateškog plana ("biznis plana") za proširenje proizvodnje u ZIKS-u.*
- *U Zatvoru Bijelo Polje kupiti mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformiti radionicu za radni angažman osuđenih lica.*
- *Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora uskladiti sa čl. 57 Zakona za izvršenje krivičnih sankcija u dijelu koji se tiče naknada zarada za radno angažovana osuđena lica i obezbijediti da radno angažovana osuđena lica budu plaćena za svoj rad u skladu sa Zakonom.*
- *Potrebno je uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora. Radno angažovanje van zatvora bi imalo višestruku korist, kako za vrijeme boravka u zatvoru, tako i nakon odsluženja kazne.*
- *Obezbijediti radna mjesta za angažovanje 80% zatvorenika, i proširiti izbor radnog angažovanja, uključujući i "ekonomiju" kako bi i one imale mogućnost izbora, kao i muškarci s istim statusom.*
- *Izmjenama i dopunama Pravidnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora (čl. 69 i čl. 70) predvidjeti da se osnovno obrazovanje organizuje za sva osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu. Preciznije urediti pravo na polaganje ispita, tako da se obezbijedi vanredno polaganje osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu.*
- *Organizovati opismenjavanje nepismenih osuđenih lica (posebno u Zatvoru Bijelo Polje).*
- *Sve paviljone u okviru ZIKS-a opremiti računarskim salama i organizovati obuke za rad na računarima za sva lica lišena slobode.*
- *Pravo na korišćenje prenosnog kompjutera (lap-top) u ZIKS-u jasno definisati Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora i utvrditi objektivne uslove za izuzetno ograničavanje ovog prava.*
- *Edukativne radionice o bolestima zavisnosti, o HIV/AIDS-u, seksualno prenosivim infekcijama, rizicima prenosa hepatitisa A, B i C, hepatitisa C uvrstiti u tretman za sva osuđena lica.*
- *Napraviti programe obuke i stručnog osposobljavanja osuđenih lica.*

- *Obezbijediti uslove za doslednu primjenu odredbi Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, kojima se omogućavaju kulturno-umjetničke priredbe, radionice, predavanja i sl.*
- *U što kraćem roku osavremeniti i proširiti sve radionice u okviru Kazneno popravnog doma, s ciljem da se radno angažuje 80% osuđenih lica.*
- *Kulturne sadržaje organizovati češće i to u saradnji sa samim osuđenim licima.*
- *Za žene koje se nalaze na izdržavanju kazne obezbijediti iste uslove za rekreaciju kakve imaju i osuđena lica muškog pola.*
- *Potrebno je napraviti individualne planove za tretman osuđenih lica u ZIKS-u koji će sadržati multidimenzionalni pristup i različite metode rada u procesu njihove resocijalizacije. Utvrditi mjerila napretka za vođenje evaluacije koja bi dala ocjenu uspješnosti i preporuke za unaprjeđenje individualnih planova. Ovo se naročito odnosi na planove za osuđena lica koja služe duge kazne.*
- *Izgraditi postpenalni sistem, u koji bi bile uključene razne socijalne ustanove, humanitarne organizacije, udruženja i pojedinci koji mogu da pomognu integraciji zatvorenika u društvo.*
- *Ukinuti pravo direktora ZIKS-a da odlučuje o uslovnom otpustu.*
- *Profilisati članstvo Komisije za uslovni otpust tako da je čine stručnjaci različitih profila (sudije ili drugi pravnici, psiholozi, ljekari, sociolozi), koji uopšte ili bar u većini neće biti državni službenici, zaposleni pri Vladi ili ministarstvima.*
- *U perspektivi razmotriti mogućnost da o uslovnom otpustu odlučuje sud.*
- *Zakonom ili podzakonskim aktom dodatno precizirati kriterijume po kojima odlučuje Komisija za uslovni otpust. O postupku odlučivanja o uslovnom otpustu i kriterijumima obavijestiti osuđenike na njima pristupačan način.*

7. KONTAKT SA SPOLJNIM SVIJETOM

Zatvor Podgorica i Zatvor Bijelo Polje

Prema Evropskim zatvorskim pravilima licima lišenim slobode garantovano je pravo da komuniciraju bez ograničenja, pismima, telefonom ili na drugi način, sa svojim porodicama, drugim licima i predstavnicima spoljašnjih organizacija i da primaju njihove posjete.⁴¹⁹ Ta komunikacija i posjete mogu da se ograniče i nadziru samo ako to nalažu zahtjevi nastavka krivične istrage, održavanja reda, sigurnosti i bezbjednosti, sprječavanja krivičnih djela i zaštita žrtava, ali takva ograničenja podrazumijevaju konkretna ograničenja koja naloži sudski organ, i čak i tada moraju omogućavati zatvorenicima minimalni nivo kontakta.⁴²⁰

Pravilnik o kućnom redu propisuje da osuđeno lice bez obzira u kojoj se klasifikacionoj grupi nalazi ima pravo na dvije posjete mjesečno od strane uže porodice, u trajanju od po 60 minuta.⁴²¹ Pravo na vanrednu posjetu se može odobriti jednom mjesečno, ako za to postoje opravdani razlozi.⁴²² Zaposleni tvrde da se osuđenim licima izlazi u susret i u najvećem broju slučajeva odobrava vanredna posjeta. Osuđena lica, smještena u Zatvoru Podgorica i u Zatvoru Bijelo Polje, sa kojima smo razgovarali u prisustvu službenika ZIKS-a, su nam potvrdili da se ovo pravo poštuje. Prema *Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora* u ZIKS-u, pravo na posjete može se ograničiti samo licu koje je zbog disciplinskog prestupa upućeno u samicu.⁴²³ Nasuprot tome, prema Evropskim zatvorskim pravilima i CPT standardima, kontakt s porodicom se čak ni tada ne smije potpuno isključiti, osim u slučaju da je disciplinski prestup učinjen u vezi s tim kontaktom.⁴²⁴ Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da je bilo slučajeva da službenici ZIKS-a prijetu osuđenim licima zabranom kontakta sa porodicom i uskraćivanjem posjeta.⁴²⁵ Takođe, osuđena lica naglašavaju da se uskraćivanje kontakta sa porodicom povremeno koristi kao disciplinska

⁴¹⁹ Evropska zatvorska pravila, čl. 24, st. 1, Savet Evrope, Beograd, 2006.

⁴²⁰ Evropska zatvorska pravila, čl. 24, st. 2, Savet Evrope, Beograd, 2006.

⁴²¹ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 99. i čl. 100., Podgorica, avgust 2011.g.

⁴²² Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 96., Podgorica, avgust 2011.g.

⁴²³ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl. 96., Podgorica, avgust 2011.g.

⁴²⁴ Evropska zatvorska pravila, 24.2

⁴²⁵ U upitniku koji su popunjavala osuđena lica 12. i 13.03.2012, na pitanje Da li Vam je zapriječeno zabranom kontakta sa porodicom ili uskraćivanjem posjeta 21,7 % ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 78,3% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 16,4% reklo je da, a 83,6 % ne.

mjera. **Potrebno je uskladiti Pravilnik o kućnom redu sa Evropskim zatvorskim pravilim i CPT standardima, kao i ukiniti praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera**, jer bi unaprijeđivanje kontakta sa spoljnim svijetom trebalo da bude vodeći princip i važno je obezbijediti osuđenom licu kontakt sa porodicom i bliskim prijateljima.⁴²⁶

Osuđeno lice koje je zasnovalo bračnu zajednicu ima pravo na posjetu supružnika jednom mjesečno u trajanju od tri sata bez obzira na to u kojoj je klasifikacionoj grupi.⁴²⁷ Osuđenice koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora vrlo rijetko koriste pravo na bračnu posjetu, jer, kako nam je objasnio načelnik KPD-a, njihovi bračni partneri nisu zainteresovani za ovu vrstu posjete. Osuđeno lice iz I klasifikacione grupe koje koristi nagrade⁴²⁸ van prostorija Zavoda, ima pravo na bračnu posjetu u mjesecu u kojem ne koristi nagradu.⁴²⁹ Pritužbe osuđenih lica ovlašćenom službeniku Ministarstva pravde su se odnosile na nejednake kriterijume i za dobijanje ovih nagrada.⁴³⁰

Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, osuđeno lice ima pravo da prima posjetu najbližih, a po odobrenju starješine organizacije mogu ga posjećivati i druga lica.⁴³¹ Delegaciji CPT je objašnjeno da direktor zatvora može da da odobrenje za posjetu nevjenčanim partnerima.⁴³² CPT je preporučio da takvo pravo treba da bude predviđeno zakonom umjesto da bude prepušteno diskrecionom pravu Uprave zatvora.⁴³³ Međutim, situacija je i nakon tri godine ista. **Potrebno je izmjenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija definisati pravo na posjetu vanbračnih partnera, uskladu sa preporukom CPT.** Domaćim propisima pravo na bračne posjete nije predviđeno za vanbračne partnere,

⁴²⁶ Standardi CPT , tačka 51

⁴²⁷ Član 111. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora, Podgorica, avgust 2011.

⁴²⁸ Osuđenim licima za njihovo dobro ponašanje i zalaganje na radu, kao i iz drugih razloga prevaspitanja mogu se davati nagrade: 1) proširenog prava prijema posjeta i pošiljki; 2) prijema posjeta bez nadzora; 3) posjeta van prostorija organizacije; 4) slobodan izlazak u grad; 5) korišćenje vikenda u krugu porodice; 6) odsustvo od sedam dana u toku jedne godine; 7) djelimično ili potpuno korišćenje godišnjeg odmora van prostorija organizacije. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl.52, objavljen u "Službenom listu RCG", br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i u "Službenom listu CG", br. 32/2011.

⁴²⁹ Član 111. Pravilnik o kućnom redu za izdržavanje kazne zatvora, Podgorica, avgust 2011.

⁴³⁰ Str.34. Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti ministarstva pravde, sa izvještajem zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, maj 2012. g.

⁴³¹ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, čl. 48, "Službeni list RCG", br. 25/94, 29/94, 69/2003 i 65/2004 i "Službeni list CG", br. 32/2011.

⁴³² CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, stav.70.

⁴³³ Isto

samim tim ni za homoseksualne partnere koji nemaju zakonsku mogućnost sklapanja braka u Crnoj Gori.⁴³⁴ Imajući u vidu da u Crnoj Gori Zakon o istopolnim zajednicama ne postoji, ***potrebno je homoseksualnim partnerima omogućiti pravo na bračne posjete, pod istim uslovima kao za heteroseksualne osuđenike.*** Sadašnja situacija može se okarakterisati kao diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije. U Srbiji je i Zakonom⁴³⁵ i Pravilnikom o kućnom redu je propisano da "osuđena lica imaju pravo da jednom u tri meseca borave s bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem tri časa u posebnim prostorijama zavoda. Posebna prostorija zavoda mora biti dovoljno prostrana, zagrejana, osvetljena, sa potrebnim nameštajem, kupatilom i prilagođena za boravak dece. Pod bliskim licima podrazumevaju se lica koja je osuđeni naveo kao posetioce."⁴³⁶ Na osnovu ovog člana omogućava se i posjeta vanbračnih partnera osuđenom licu. ***Potrebno je omogućiti osuđenim licima pravo da jednom u tri meseca borave sa bračnim drugom, djecom ili drugim bliskim licima tri sata u posebnim prostorijama. Na ovaj način bi se ovo pravo proširilo i na vanbračne partnere.***

Lica smještena u poluotvorenom odjeljenju, dječje posjete mogu primati u okviru manjeg igrališta za djecu, opremljenog skromnim mobilijarom.⁴³⁷

Kada je u pitanju Zatvor Bijelo Polje, u Izvještaju CPT-a se navodi da u ovom zatvoru "postoji jedna prostorija za posjete koja je previše mala kako bi odgovorila zahtjevima ustanove. CPT vjeruje da će se ovaj nedostatak otkloniti u novoj zatvorskoj zgradi. Prilikom posjete Zatvoru Bijelo Polje vidjeli smo novoopremljenu prostoriju za posjete površine oko 20m². Fizički kontakt između osuđenika i posjetilaca je onemogućen pleksiglas tablama. Osuđeno lice i posjetilac komuniciraju telefonom. U prostoriji su postavljene dvije kamere, kojima se posebno prate osuđenici, a posebno posjetioци.⁴³⁸ Novi Zatvor u Bijelom Polju nije sagrađen, tako da ova preporuka CPT-a nije ispunjena u potpunosti. Prilikom naše prve posjete Zatvoru Bijelo Polje vidjeli smo i prostoriju gdje se odvijaju posjete za djecu. Tom prilikom dali smo sugestije Upravi da pomenutu prostoriju treba oplemeniti i prilagoditi je tako da bi se djeca osjećala ugodnije. Prilikom sledeće posjete uvjerali smo se da je Uprava uvažila naše predloge, i u skladu sa svojim mogućnostima opremila prostoriju za posjete djece.

⁴³⁴ U zakonu o izvršenju krivičnih sankcija Crne Gore, jasno se kaže : Osuđeno lice koje je zasnovalo bračnu zajednicu ima pravo na seksualni život sa svojim bračnim drugom, u skladu sa kućnim redom.(čl.50),. Takođe i u *Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora* u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija kaže se: Osuđeno lice koje je zasnovalo bračnu zajednicu ima pravo na bračni život sa svojim supružnikom.Pravo na bračni život ostvaruje se putem posjeta supružnika osuđenog lica.(čl.110) čime su iz zakonske regulative isključena homoseksualni vanbračni partneri kao i homoseksualni partneri.

⁴³⁵ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija čl. 82.

⁴³⁶ Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora ("Sl. glasnik RS", br. 72/2010 od 8.10.2010. godine.), član 55.

⁴³⁷ Posjeta monitoring tima, 13.03.2012g.

⁴³⁸ Posjeta monitoring tima Zatvoru Bijelo Polje 09.12.2012g.

Osuđeno lice ima pravo na vjerski život i kontakte sa sveštenim licem njegove vjeroispovjesti u skladu sa Pravilnikom⁴³⁹ Rezultati sprovedenog istraživanja pokazuju da je većini osuđenih lica omogućen kontakt sa predstavnikom svoje vjerske zajednice.⁴⁴⁰ U Zatvoru za kratke kazne preko 80% ispitanika je odgovorilo da im nije omogućen kontakt sa predstavnikom vjerske zajednice. **Potrebno je obezbijediti uslove za poštovanje vjerskih prava osuđenim licima u Zatvoru za kratke kazne. U** Zatvoru Bijelo Polje osuđena lica sa kojima smo razgovarali u prisustvu zaposlenih, su nam rekla da se poštuje pravo na posjete predstavnika vjerske zajednice⁴⁴¹. Međutim, ni u Zatvoru Podgorica, ni u Zatvoru Bijelo Polje ne postoje posebno prilagođene prostorije za vjerske obrede, već se po potrebi koriste hodnici, dnevni boravci, menze itd. **Potrebno je obezbijediti odgovarajuće prostorije za korištenje vjerskih prava u Zatvoru Podgorica i u Zatvoru Bijelo Polje.**

Pravilnikom o kućnom redu je definisano pravo na korišćenje telefona. Osuđenim licima u KPD-u je dozvoljeno da koriste telefonske govornice u određenom vremenskom periodu.⁴⁴² Na pitanje da li im je nekad bilo uskraćeno pravo na telefonski poziv 32,4 % ispitanih osuđenih lica odgovorilo je potvrdno, a 67,6% odrično. U Zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 17,4% reklo je da im je uskraćeno ovo pravo, dok je 82,6 % osuđenika koji su učestvovali u ovom istraživanju dalo negativan odgovor. **Neophodno je osuđenim licima obezbijediti uslove za uživanje ovog prava u skladu sa Pravilnikom.**

U Zatvoru Bijelo Polje ne postoje telefonske govornice, pa je osuđenim licima, dozvoljena upotreba mobilnih telefona, (ne i u istrazi) i u skladu sa kućnim redom u određenom terminu (od 15h do 22h).⁴⁴³ Prema Pravilniku posjedovanje mobilnih telefona kvalifikuje se kao teža disciplinska povreda.⁴⁴⁴ **Potrebno je uskladiti Pravilnik o kućnom redu i postojeću praksu omogućavanja upotrebe mobilnih telefona u Zatvoru Bijelo Polje.**

⁴³⁹ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.114, Podgorica, avgust 2011.g.

⁴⁴⁰ U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012g, na pitanje Da li vam je omogućen kontakt sa predstavnikom Vaše vjerske zajednice 67,2% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 32,8% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 19,6% reklo je da, i 80,4 % reklo je ne.

⁴⁴¹ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.114, Podgorica, avgust 2011.g.

⁴⁴² Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.95, Podgorica, avgust 2011.g.

⁴⁴³ Razgovor sa osuđenim licima u Zatvoru Bijelo Polje, decembar 2011.g

⁴⁴⁴ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.136. stav12., Podgorica, avgust 2011.g.

U ZIKS-u ne postoji mogućnost elektronske komunikacije pod nadzorom, npr. putem skype-a, što bi značajno umanjilo troškove i dodatno omogućilo održavanje kontakta sa porodicom i prijateljima. Ovakav vid komunikacije je pogodan za one porodice koje nemaju finansijskih mogućnosti da posjećuju svoje članove koji izdržavaju kaznu zatvora. **Potrebno je obezbijediti uslove za elektronsku komunikaciju sa spoljnim svijetom (putem interneta ili skype-a), uz nadzor, kao i izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu predvidjeti mogućnost elektronske komunikacije.**

U Evropskim zatvorskim pravilima se navodi da će osuđenim licima u toku izdržavanja kazne zatvora biti dozvoljeno da komuniciraju sa medijima, osim ukoliko ne postoje opravdani razlozi da se to zabrani u cilju održavanja sigurnosti i bezbjednosti, zaštite javnog interesa, ili u cilju zaštite integriteta žrtava.⁴⁴⁵ *Pravilnikom o kućnom redu* je propisano da osuđeno lice može nabavljati štampu i knjige ili ih primati od kuće i drugih lica koja im dolaze u posjetu, uz prethodno pribavljeno odobrenje rukovodioca Sektora za tretman.⁴⁴⁶ Tokom naših posjeta uvjerali smo se da je dnevna štampa bila dostupna osuđenim licima. U većini dnevnih boravaka nalazio se po primjerak jedne ili više dnevnih novina. Nismo primili pritužbe osuđenih lica koja se tiču nepoštovanja ovog prava. U toku protekle godine KPDom nije bio pretplaćen ni na jedan časopis a osuđenima su svakodnevno u bibliotekama dostavljani primjerci Dnevnog lista "Pobjeda". Inače, neka osuđena lica su bila pretplaćena na jedan do dva dnevna lista ("Vijesti", "Dan", "Večernje novosti", "Blic",) koja su svakodnevno i dobijala.⁴⁴⁷

Evropska zatvorska pravila naglašavaju da uslove izdržavanja kazne i postupanja sa osuđenim licima nadzire nezavisno tijelo ili tijela čiji se nalazi javno objavljuju.⁴⁴⁸ CPT je u svom izvještaju preporučio da crnogorske vlasti razviju sistem za monitoring stanja u zatvorima od strane nezavisnih spoljnih organa. U tom kontekstu, kako bi bile u potpunosti djelotvorne, posjete radi monitoringa treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlaštenja da razgovaraju sa zatvorenicima nasamo, kao i da ispituju sva pitanja koja se tiču njihovog tretmana (uslove zatočeništva; medicinsku evidenciju i ostalu dokumentaciju koja se tiče zatvora; ostvarivanje prava zatvorenika, itd).⁴⁴⁹ Ova preporuka CPT-a je djelimično ispunjena. Nenajavljene posjete i razgovori sa osuđenim licima su omogućeni predstavnicima Ombudsmana i ovlaštenim predstavnicima Ministarstva pravde, dok sa druge strane predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava nije. **Potrebno je i predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore sa osuđenim licima bez prisustva službenika ZIKS-a.**

⁴⁴⁵ Stav 24.12. Evropska zatvorska pravila

⁴⁴⁶ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.73, Podgorica, avgust 2011.g.

⁴⁴⁷ Izvještaj o stanju i radu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.g., maj 2012

⁴⁴⁸ Evropska zatvorska pravila, stav 93.1.

⁴⁴⁹ CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, stav 82.

ISTRAŽNI ZATVOR

U Evropskim zatvorskim pravilima se kaže da osim ukoliko postoji posebna zabrana za određeni vremenski period donijeta od strane sudske vlasti u posebnom predmetu, pritvorenici će biti dozvoljeno da primaju posjete i da komuniciraju s porodicom i drugim licima na isti način kao i osuđena lica.⁴⁵⁰ U istražnom zatvoru posjete su jednom nedjeljno i traju 30 minuta.⁴⁵¹ I kada se radi o stranim pritvorenima i pritvorenima čije porodice žive daleko, u ZIKS-u ne praktikuju da posjeta traje duže od 30 min. Sa druge strane, CPT standardi nalažu da onda kad postoji potreba za izvjesnom fleksibilnošću u odnosu na primjenu pravila u pogledu posjeta i telefonskih kontakata, kada se radi o zatvorenima čije porodice žive daleko (čime redovne posete postaju praktično nemoguće), treba da bude dozvoljeno da se vrijeme za posjete akumulira i/ili da im budu omogućeni češći telefonski kontakti sa porodicama.⁴⁵²

U Istražnom zatvoru Podgorica, pritvorena lica koriste telefonske govornice, ali je i dalje za svaki pristup telefonu potrebno odobrenje nadležnog sudije, čime nije ispunjena preporuka CPT-ja ***da se poboljša položaj lica u Istražnom zatvoru Podgorica u pogledu njihovog pristupa telefonu, uz mogućnost praćenja onih poziva koji nose rizik od tajnih dogovora***⁴⁵³.

Ne postoji mogućnost elektronske komunikacije pod nadzorom, npr. putem skype-a, ***Potrebno je obezbijediti uslove za elektronsku komunikaciju sa spoljnim svijetom (putem interneta ili skype-a), uz nadzor, i ZKP-om regulisati pravo na elektronsku komunikaciju.*** Prostorije za posjete su još uvijek kabinskog tipa.⁴⁵⁴ Uprkos tome što je još⁴⁵⁵ 2008.g. preporučio da se to promjeni, CPT je prihvatio činjenicu da je u određenim slučajevima opravdano, zbog bezbjednosti ili kako bi se zaštitili legitimni interesi istrage, primanje posjeta u kabinama i/ili uz nadzor. Međutim, Komitet je još jednom pozvao crnogorske vlasti da krenu u pravcu otvorenijeg načina organizovanja posjeta za lica u istrazi generalno. Prilikom naših posjeta Istražnom zatvoru uvjerali smo se da se i dalje koristi prostorija za posjete kabinskog tipa. ***Potrebno je prostorije za posjetu u Istražnom zatvoru organizovati u skladu sa preporukom CPT-a.***

⁴⁵⁰ Evropska zatvorska pravila, stav 99.

⁴⁵¹ Pravilnik o kucnom redu za idržavanje pritvora, čl 42, str. 234, broj 10, 22.maj 1987.

⁴⁵² CPT standardi, tačka 51, izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3

⁴⁵³ CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, tačka 74

⁴⁵⁴ CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, tačka 73. CPT je predložio da se pomijeni kabinski tip prostorije kako bi se postigao otvoreniji način organizovanja posjeta za lica u Istražnom zatvoru, uz poštovanje moguće potrebnosti kabine u pojedinim slučajevima iz bezbjednosnih razloga i razloga legitimnosti istrage

⁴⁵⁵ CPT izvještaj za Crnu Goru 2008.g., tačka 73, izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3

Posjete rodbine odvijaju se u prostoriji pregrađenoj debelim staklenim zidom, loše higijene, i razgovor se obavlja telefonom. Postoji i posebna prostorija za posjete djece, opremljena dječjim igračkama. Posjete advokata odvijaju se takođe u posebnoj prostoriji, preko kraće staklene pregrade koja omogućava neposredan, povjerljiv razgovor, bez upotrebe telefona. Ove posjete službenici nadziru samo vizuelno. Posjeta advokata traje 60 minuta, radnim danima.⁴⁵⁶ Pojedine posjete mogu se zabraniti ako bi usljed toga nastala šteta za vođenje postupka.⁴⁵⁷ Član 184 ZKP kaže se da za disciplinske presteupe pritvorenog lica, lice koje rukovodi zatvorom ili lice koje on ovlasti, može izreći disciplinsku kaznu ograničenja posjeta ili upućivanja u samicu do 15 dana⁴⁵⁸ iako je CPT u svojoj preporuci⁴⁵⁹ naglasio da disciplinsko kažnjavanje osuđenih i pritvorenih lica ne bi trebalo da se sastoji u potpunoj zabrani kontakata sa porodicom³⁸, kao i da svako ograničenje kontakata sa porodicom kao vid kažnjavanja treba da se koristi samo kada je počinjeni prestup u vezi s tim kontaktima. **Potrebno je ZKP uskladiti sa standardima CPT-a da se prilikom disciplinskog kažnjavanja pritvorenika ne zabranjuje kontakt sa porodicom.**

Po odobrenju sudije za istragu, a po potrebi i pod njegovim nadzorom ili nadzorom lica koje on odredi, u granicama kućnog reda, pritvoreno lice mogu posjećivati supružnik ili lica sa kojima živi u trajnoj vanbračnoj zajednici i njegovi bliski srodnici, a po njegovom zahtjevu - doktor medicine, advokat i druga lica.⁴⁶⁰ Ovim članom ZKP-a⁴⁶¹, ispunjena je preporuka CPT-a⁴⁶² da se krug lica koja mogu doći u posjetu pritvorenicima proširi na vanbračne partnere i druge bliske osobe. Od pritvorenih lica smo saznali da se ovo pravo u praksi poštuje.

Pritvoreno lice može se dopisivati sa licima van zatvora, sa znanjem i pod nadzorom sudije za istragu. Sudija za istragu može zabraniti slanje i primanje pisama i drugih pošiljki štetnih za vođenje postupka. Zabrana se ne odnosi na pisma koja pritvoreno lice šalje međunarodnim sudovima i domaćim organima zakonodavne, sudske i izvršne vlasti ili ih od njih prima. Slanje molbe, pritužbe ili žalbe ne može se nikad zabraniti.⁴⁶³ Prilikom posjete

⁴⁵⁶ Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, čl.97, Podgorica, avgust 2011.g.

⁴⁵⁷ Zakon o krivičnom postupku, čl.183, st.1, Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009. g

⁴⁵⁸ Zakon o krivičnom postupku, čl.184, st.1, Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009.

⁴⁵⁹ CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, Izvod iz 2. Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3

⁴⁶⁰ Zakon o krivičnom postupku, čl.183, st.1, Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009. g

⁴⁶¹ Zakon o krivičnom postupku, čl.183, st.1, Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009. g

⁴⁶² CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008.g., tačka 70

⁴⁶³ Zakon o krivičnom postupku čl 183, st.4 Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009. g

delegacija CPT-a je obavještena da je potrebno da pritvorenici podnesu zahtjev istražnom sudiji za prijem i slanje prepiski i pristup knjigama. Preporučeno je da crnogorske vlasti poboljšaju položaj lica u istrazi u pogledu njihove prepiske i pristupa literaturi. CPT smatra da je uključivanje sudije u vezi sa ovim prekomjerno i da ga treba ukinuti.⁴⁶⁴ U vrijeme naše posjete pritvorena lica najčešće nisu podnosila zahtjev istražnom sudiji, iako ovo pravo nije precizno definisano ZKP-om.⁴⁶⁵

Sa stranim pritvorenici čuvari komuniciraju na slabom engleskom, ruskom jeziku i pantomimom. Podneske koje strani pritvorenici upućuju sudu (npr. zahtjevi za posjetu rodbine, molbe stranim konzularnim predstavnicima, za unošenje stvari..), sastavlja advokat na našem jeziku, jer bi u suprotnom uprava zatvora morala da angažuje tumače (što je za njih komplikovan posao i potrajalo bi u nedogled, obzirom na slabu ažurnost i sa domaćim podnescima). Strani pritvorenici o pravima u pritvoru obično su saznavali od advokata ili od drugih (domaćih) pritvorenika „sa iskustvom“, sa kojima su se sporazumijevali na slabom ruskom ili engleskom jeziku. Trenutno u ZIKSu boravi rumunska državljanka ,kojoj nije obezbijeđen prevodilac, pa je stoga izolovana od svih aktivnosti koje su dostupne drugim ženama na izdržavanju kazne u ZIKSu. Njena porodica i djeca žive u drugoj državi, pa je telefonski kontakt jedina mogućnost komunikacije sa njima, što njen položaj čini izuzetno teškim, a izdržavanje kazne “nepodnošljivim”.⁴⁶⁶

Pritvoreno lice mogu posjećivati predstavnici međunarodnih komiteta protiv torture, Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, kao i predstavnici međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava kad je to predviđeno potvrđenim međunarodnim ugovorom. Po odobrenju predsjednika suda pritvoreno lice mogu posjećivati predstavnici domaćih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava.⁴⁶⁷ Diplomatski i konzularni predstavnik strane države ima pravo da, ukoliko to zahtijeva pritvoreno lice i sa znanjem sudije za istragu, obilazi i bez nadzora razgovara sa pritvorenim licem koje je državljanin njegove države. O obilasku diplomatskog ili konzularnog predstavnika sudija za istragu će obavijestiti rukovodioca ustanove u kojoj se okrivljeni nalazi u pritvoru.⁴⁶⁸ Prema navodima zaposlenih ove posjete se odvijaju redovno i bez smetnji. Razgovor se obavlja u posebnoj prostoriji gdje im se omogućava neposredan kontakt. Devet sandučića za pritužbe Zaštitniku ljudskih prava i sloboda postavljeno je u ZIKS-u, a dva će biti postavljena i u Bijelom Polju. Postavljeni su u uglove koje sigurnosne kamere ne pokrivaju, a ključeve od sandučića imaju samo predstavnici Kancelarije zaštitnika i provjeravaju se svakih 15 dana.⁴⁶⁹ Međutim,

⁴⁶⁴ CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori za 2008.g., tač.75, Izvod iz 2.Opšteg izvještaja CPT/inf (92)3

⁴⁶⁵ Član 182.stav 2.i stav.3. ZKP

⁴⁶⁶ Iz razgovora sa pomenutom osuđenicom, 11.maja 2012.

⁵² Zakon o krivičnom postupku, čl 183, st.4 Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009. g

⁴⁶⁸ Zakon o krivičnom postupku, čl.183,st.2 Službeni list *Crne Gore*”, broj 57/09 od 18. avgusta 2009. g

⁴⁶⁹ Pobjeda, Društvo, 25.februar 2012g., Zatvorenici mogu tajno da se žale ombdusmanu

predstavnicima nevladinih organizacija za ljudska prava ne omogućava se razgovor bez prisustva službenika ZIKS-a. **Potrebno je i predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore bez prisustva službenika ZIKS-a i sa osuđenim licima koja se nalaze u istrazi.**

Preporuke:

- *Pravilnik o kućnom redu uskladiti sa Evropskim zatvorskim pravilima i CPT standardima, (da se kontakt s porodicom ne smije potpuno isključiti, čak ni kada je lice upućeno u samicu, osim u slučaju da je disciplinski prestup učinjen u vezi s tim kontaktom) i ukinuti praksu da se zabrana kontakta sa spoljnim svijetom koristi kao disciplinska mjera.*
- *Izmjenama i dopunama Zakona definisati pravo na posjetu vanbračnih partnera. Homoseksualnim partnerima omogućiti pravo na bračne posjete. U perspektivi omogućiti osuđenim licima pravo da jednom u tri mjeseca borave sa bračnim drugom, djecom ili drugim bliskim licima tri sata u posebnim prostorijama. Na ovaj način bi se pravo na bračne posjete proširilo i na vanbračne partnere.*
- *Promijeniti kabinski tip posjete za lica u pritvoru.*
- *Obezbijediti uslove za poštovanje vjerskih prava osuđenim licima u Zatvoru za kratke kazne.*
- *Izmjenama i dopunama Pravilnika o kućnom redu predvidjeti mogućnost elektronske komunikacije (putem interneta ili skype-a) pod nadzorom.*
- *Predstavnicima NVO koji se bave zaštitom ljudskih prava omogućiti nenajavljene posjete i razgovore sa osuđenim licima bez prisustva službenika.*

8. ZAPOSLENI

Zaposleni u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija odgovorni su za poštovanje ljudskih prava lica lišenih slobode. Oni su dužni da obezbijede da osobe lišene slobode uživaju sva ljudska prava, izuzev onih ograničenja koja su neizbježna u zatvorenoj sredini.⁴⁷⁰

Od zaposlenog kadra zavisi kakva će biti bezbjednost, red, atmosfera i uspješnost tretmana resocijalizacije u zatvoru. Zbog toga je važno da svi zaposleni budu stručni, da se u kontinuitetu stručno usavršavaju i da budu odgovarajuće motivisani za izuzetno zahtjevan posao u zatvorskim uslovima.

Nismo dobili dozvolu direktora ZIKS da intervjuišemo zaposlene u ZIKS-u, niti nam je omogućeno da nam odgovore na pitanja putem ankete, ali smo, svejedno, iskoristili trenutke dok su nas sprovodili po zatvoru, da sa njima razgovaramo o njihovom nezadovoljstvu uslovima rada u ZIKS-u. Ovaj izvještaj je utemeljen na ovim otvorenim razgovorima, kao i na dostupnim zvaničnim izvještajima ZIKS-a i Ministarstva pravde.

Brojno stanje i potrebe službe

Prema zvaničnim podacima o zaposlenima u ZIKS-u⁴⁷¹, broj zaposlenih je sljedeći:

<u>SLUŽBA</u>	<u>BR. IZVRŠILACA</u>
KABINET	5
TRETMAN	27
CENTAR ZA OBRAZOVANJE	4
SLUŽBA OPŠTIH POSLOVA	49
ZDRAVSTVENA SLUŽBA	19
SLUŽBA ZA RAD	40
OBEZBJEĐENJE	374
UKUPNO	519

U okviru KPD, paviljon B, na drugom spratu, zatekli smo jednog službenika obezbjeđenja na 72 zatvorenika. U odjeljenju F, u dijelu u kom su smješteni muškarci, na 68 zatvorenika, u smjeni su bila dva službenika obezbjeđenja. U F paviljonu, u dijelu gdje su smještene žene, u smjeni rade 3 službenice obezbjeđenja na 30 zatvorenika. U C paviljonu, u kome je jedino na snazi režim zatvorenih vrata, nalazio se 21 osuđenik, s jednim službenikom

⁴⁷⁰ Ibid, stav 4: "Osobe lišene slobode uživaju sva prava predviđena Paktom, osim kada je riječ o ograničenjima koja su neizbježna u zatvorenoj sredini".

⁴⁷¹ Odgovor uprave ZIKS-a na upitnik Akcije za ljudska prava, Z-KD br355/11, Podgorica, 15.12.2011g. Navedeni podaci se razlikuju od podataka objavljenih u Izvještaju Ministarstva pravde o broju zaposlenih u 2011. godini, prema kome je zaposlenih bilo ukupno 504, dakle razlika je u 15 službenika, kojima je moguće prestao radni odnos do kraja 2011. godine.

obezbjedenja. U paviljonu A, jedan službenik obezbjedenja bio je zadužen za 115 zatvorenika, a u paviljonu D, dva službenika obezbjedenja na 144 zatvorenika.⁴⁷²

Očigledno je da je broj zaposlenih manji od dovoljnog i da je potrebno još službenika da bi sve funkcionisalo bez smetnji. **U vrijeme naše posjete 29.11.2011. stanje je bilo takvo da je na 476 zatvorenika (koliko ih prema navodima službenika ima ukupno u paviljonima A, B, C, D i disciplinskom odjeljenju) u smjeni bilo samo 7 službenika.**⁴⁷³

O nedostatku dovoljnog broja stručnjaka u Sektoru za tretman, vidjeti detaljnije u poglavlju Tretman.

Uslovi rada – odmor i plata

Prilikom posjeta ZIKS-u, došli smo do nezvaničnih podataka⁴⁷⁴ da je radno vrijeme službenicima organizovano po smjenama i to: 12h rada, 24h slobodno, 12h rada, pa 48h slobodno. To znači da rade od 07h do 19h, nakon čega imaju slobodan dan, kad opet dolaze u smjenu od 19h do 07h posle čega imaju dva slobodna dana. Kako su nam rekli službenici sa kojima smo razgovarali, u praksi se često dešava da i za vrijeme slobodnih dana budu pozvani da se jave radi obavljanja dužnosti. *Ova mogućnost da mogu biti pozvani na dužnost, čini ih napetim i u toku slobodnog vremena.* Važno je napomenuti da i u toku radnog vremena, nemaju određeni dnevni odmor, što dodatno povećava napetost i stres, koji može rezultirati pojačanim tenzijama pri vršenju službe.⁴⁷⁵

I rad u noćnim smjenama je čest, i naporan, pri čemu je isti broj službenika u dnevnim, kao i u noćnim smjenama. Navode da su nezadovoljni i ličnim primanjima. Iz razgovora saznajemo da rukovodiocu službe obezbjedenja plata iznosi 450 eura, službenicima obezbjedenja 350 eura, a radnicima na karauli 280 eura.⁴⁷⁶ Prosječna zarada u aprilu 2012. godine u Crnoj Gori iznosila je (neto) 491 euro.⁴⁷⁷ Dakle, zarada rukovodioca

⁴⁷² Delegacija je bila u posjeti ZIKS-u prvi put 03. 11. 2011g. i tom prilikom smo od službenika koji su nas vodili kroz paviljone dobili ove podatke, koje smo i sami neposredno uvidjeli.

⁴⁷³ Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjedenja koji su bili u smjeni

⁴⁷⁴ Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjedenja koji su bili u smjeni

⁴⁷⁵ CPT standardi, tač. 26, Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92)3]

⁴⁷⁶ Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. g, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjedenja koji su bili u smjeni. Sa radnim vremenom od 12h bez pauze i sa niskim primanjima, službenici moraju biti demotivisani da svoju dužnost obavljaju efikasno.

⁴⁷⁷ Zavod za statistiku Crne Gore, MONSTAT, 17.05.2012.g., <http://www.monstat.org/cg/novosti.php?id=595>

službe obezbjeđenja ZIKS-a niža je i od prosječne zarade u Republici. Osim toga, noćni rad im je takođe loše plaćen, a ni prekovremeni rad (u koji ne spada rad između 22h i 6h narednog dana) nije im plaćen, kako su se požalili⁴⁷⁸. A prema opštem kolektivnom ugovoru zaposlenima je garantovano da se zarada uvećava po času najmanje 40% za rad noću, 100% za rad u vrijeme vjerskih i državnih praznika i 40% za prekovremeni rad.⁴⁷⁹ Osim toga, Evropska zatvorska pravila nalažu da plate službenicima treba da budu privlačne kako bi službenike motivisale na efikasno obavljanje posla. Dakle, da službenike i privuku i zadrže,⁴⁸⁰ što u ZIKS-u nije slučaj.

Poslodavac pojedinim službenicima koji imaju ugovor na neodređeno vrijeme, daje na korištenje stanove (oko 40 kvadrata, u kojima žive sa više članova porodice), koje su u slučaju otkaza ugovora o radu obavezni da vrate.⁴⁸¹ Time su onemogućeni da daju otkaz, jer bi u suprotnom ostali bez krova nad glavom, a njihova primanja im ne daju mogućnost da na drugi način riješe stambeno pitanje. Samim tim, podložni su manipulaciji i pristaju na uskraćivanje prava na dnevni, nedjeljni i godišnji odmor, bolovanje, plaćen prekovremeni rad itd.

Zakonom o zdravstvenom osiguranju je propisano da naknada zarade u slučaju privremene spriječenosti za rad se određuje najmanje u iznosu od 70% od zarade⁴⁸². Službenici ZIKS-a su nam dali drugačiji podatak prilikom razgovora bez prisustva načelnika i rukovodilaca službe obezbjeđenja, a to je da im se od ukupne zarade za vrijeme bolovanja oduzima 45%⁴⁸³. Što se tiče beneficiranog radnog staža, on se kao takav ne računa za vrijeme bolovanja⁴⁸⁴. Često se dešava, kako kažu, da neko bolestan ili u procesu oporavka mora doći na posao jer nema ko da obavlja njegove radne zadatke.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Ovo smo saznali u razgovoru sa službenicima koji su bili u smjeni, u našoj posjeti ZIKS-u 14.marta 2012.g.

⁴⁷⁹ Opšti kolektivni ugovor Crne Gore, čl.10 Službeni list Crne Gore, br.49/08

⁴⁸⁰ Evropska zatvorska pravila, st. 79.1

⁴⁸¹ Do ove informacije smo došli tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. g, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni. Oni su nam rekli u razgovoru da u slučaju otkaza oni bi bili obavezni da vrate stanove u kojima su nastanjeni sa porodicama, jer su im oni dati na korištenje samo za vrijeme dok su službenici ZIKS-a. Ostale uslove pod kojima bi bili lišeni prava na korištenje stana nisu nam naveli.

⁴⁸² Zakon o zdravstvenom osiguranju čl. 28 stav 1, Sl. list RCG 39/04 i Sl. list CG 14/2012)

⁴⁸³ Do ovog podatka smo došli u razgovoru sa službenicima, u posjeti delegacije ZIKS-u, 27. 12. 2012. g.

⁴⁸⁴ Zakon o penzijsko-invalidskom osiguranju čl.71, st 2 (Sl. list RCG 54/03 ... Sl. list CG 34/11)

⁴⁸⁵ Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. g, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni

Zaposleni su se i Ministarstvu pravde obratili pritužbama⁴⁸⁶ da rade u toku mjeseca i po 80 sati, da se prekovremeni rad ne plaća, tj. da ne dobijaju za taj rad slobodne dane, da se tokom vršenja stražarskih dužnosti nalaze u skućenom prostoru, izloženi ekstremnoj zimi ili toploti i bez mogućnosti korišćenja toplih ili hladnih napitaka, da su stražarska mjesta na karaulama neuslovna i da nemaju zaštitu od kiše, vjetrova, zbog čega su mnogi zdravstveno oboljeli, kao i da je odnos pretpostavljenih autokratski, odnosno bez sluha za sve istaknute probleme.

Rad na određeno vrijeme i bez ugovora

Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji iz 2006. godine, u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija sistematizovano je 405 službenika i namještenika. U 2011. godini u radnom odnosu je 504 (519)⁴⁸⁷ službenika odnosno namještenika i to na neodređeno vrijeme 250, a na određeno vrijeme 254 službenika odnosno namještenika.⁴⁸⁸

Zaposleni u ZIKS-u obraćali su se prvo Uniji slobodnih sindikata Crne Gore (USSCG), a onda i ministarstvu pravde sa pritužbom na radne uslove, posebno zbog činjenice da preko 100 službenika godinama radi nelegalno, bez ugovora o radu, odnosno da rade na osnovu ugovora o radu na određeno vrijeme koji su istekli 2006. i 2007. godine⁴⁸⁹. Ta situacija (nedostatak ugovora o radu kao nužnog pravnog akta) stavlja ih u nepovoljan položaj, jer ih dugotrajno lišava prava iz radnog odnosa koja im inače po zakonu pripadaju⁴⁹⁰, kao što su pravo na odgovarajuću zaradu, bezbjednost i zaštitu života i zdravlja na radu, stručno osposobljavanje, pravo na posebnu zaštitu za vrijeme trudnoće i porođaja, pravo na posebnu zaštitu radi njege djeteta, i druga prava u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ IZVJEŠTAJ O RADU I STANJU U UPRAVNOJ OBLASTI MINISTARSTVA PRAVDE, SA IZVJEŠTAJEM ZAVODA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA ZA 2011. GODINU, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, maj 2012, str. 37.

⁴⁸⁷ Prema podacima Uprave ZIKS od 15.12.2011. (Z-KD br355/119).

⁴⁸⁸ IZVJEŠTAJ O RADU I STANJU U UPRAVNOJ OBLASTI MINISTARSTVA PRAVDE, SA IZVJEŠTAJEM ZAVODA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA ZA 2011. GODINU, Vlada Republike Crne Gore, Podgorica, maj 2012. g.

⁴⁸⁹ Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu, strana 37.

⁴⁹⁰ Zakon o radu Crne Gore, čl.11 ("Sl. list CG", br.49/2008, od 15.8.2008.)

⁴⁹¹ U Izvještaju o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu se navodi da se zaposelni žale da rade i po 80 sati sedmično bez naknade za prekovremeni radi i rad slobdnim danima, u teškim uslovima (posebno stražari koji trpe loše vremenske uslove na karaulama), da se uprava odnosi autokratski i sl.

Propuštanjem da sa zaposlenim zaključi ugovor o radu, poslodavac (ZIKS) čini ne samo prekršaj iz člana 172 stav 1 tačka 5 Zakona o radu za koji može biti kažnjen od 5000 do 20000 eura, nego i prekršaj iz člana 172 stav 1 tačka 7 istog zakona, koji čini poslodavac koji, u skladu sa Zakonom o radu, ne transformiše ugovor o radu na određeno vrijeme u ugovor o radu na neodređeno vrijeme. Naime, članom 26 Zakona o radu je propisano da “ako zaposleni nastavi da radi kod poslodavca nakon isteka roka na koji je zaključio ugovor o radu, smatra se da je ugovor o radu zaključen na neodređeno vrijeme ako zaposleni pristane na takvo zaposlenje.” Stoga, *zaposleni koji su nastavili da rade i nakon isteka ugovora o radu na određeno vrijeme ne samo da imaju pravo da njihov pravni status bude regulisan ugovorom o radu već su stekli pravo da ZIKS sa njima zaključi ugovore o radu na neodređeno vrijeme.*

Iako je USSCG od Upravne inspekcije pri Ministarstvu unutrašnjih poslova i inspekcije rada Ministarstva rada i socijalnog staranja, zahtijevala da se izvrši inspekcijski nadzor zbog niza anonimnih dojava sa žalbama na radno-pravni status i uslove rada zaposlenih u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija Crne Gore,⁴⁹² Upravna inspekcija je u odgovoru objasnila da je nemoguće sprovesti inspekcijski nadzor jer je u procesu izrade novi akt o sistematizaciji (?!), a da su prilikom ranijih kontrola 2010.g. i 2011. rukovodiocu organizacije dati uputi da se otklone utvrđene nepravilnosti koje se odnose na prijem u radni odnos na određeno vrijeme bez oglasa i uslova za obavljanje poslova. Imajući u vidu i naknadne nalaze Ministarstva pravde u odnosu na kršenja prava po osnovu rada službenika od strane uprave ZIKS, *postavlja se i pitanje odgovornosti Upravne inspekcije za neblagovremenu zaštitu prava zaposlenih u ZIKS-u koje bi trebalo hitno ispitati.*

Prema Evropskim zatvorskim pravilima, *stručno zatvorsko osoblje prima se u stalni radni odnos i ima status javnih službenika sa stalnim zaposlenjem* koji zavisi isključivo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti, dobrog fizičkog i psihičkog zdravlja i odgovarajuće stručne spreme⁴⁹³. I zdravstveni radnici su angažovani ugovorom na određeno vrijeme, i to ugovorom o djelu, koji im se mjesečno produžava. Da bi se zdravstveni radnici stimulisali da rade u penalnim uslovima, potrebno im je ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije (veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i sl.). Što se tiče beneficija Evropska zatvorska pravila kažu da beneficije i uslovi radnog odnosa treba da odražavaju zahtjevnu prirodu posla koji obavljaju kao dio organa za sprovođenje zakona.⁴⁹⁴

Radni staž je beneficiran samo onim službenicima koji imaju neposredan kontakt sa pritvorenim i osuđenim licima. Ostalim zaposlenima u ZIKS-u beneficirani radni staž je

⁴⁹² Dopis Ministarstvu rada i socijalnog staranja i Ministarstvu unutrašnjih poslova povodom kršenja prava zaposlenih u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija Crne Gore, 8.10.2011.

⁴⁹³ Evropska zatvorska pravila, st 78

⁴⁹⁴ Evropska zatvorska pravila, stav 79.2

ukinut u decembru 2010. godine.⁴⁹⁵ Među ovim licima je i načelnik Kazneno-popravnog doma, iako i on redovno kontaktira s osuđenim licima. Ova mjera ne doprinosi tome da se ljudi dovoljno motivišu za rad u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.

Pravo na godišnje odmore koristi se najčešće samo zahvaljujući kolegijalnosti i saradnji kolega (upravo zbog malog broja službenika, nije moguće istovremeno odsustvo više od jednog ili dva službenika).

Stručnost zaposlenih

Od ukupnog broja zaposlenih službenika uslove u pogledu stepena obrazovanja radnog mjesta na koje su raspoređeni ne ispunjava 97 lica od čega su 69 lica zasnovali radni odnos na neodređeno vrijeme, a 28 lica na određeno vrijeme.⁴⁹⁶ Posebno treba obratiti pažnju na podatak da **42 službenika obezbjeđenja imaju III stepen obrazovanja SSS i zaposleni su u Sektoru obezbjeđenja, na mjestima sa neodgovarajućim stepenom stručne spreme.**⁴⁹⁷

Zaštitna oprema i uniforme

Oprema službenika obezbjeđenja sastoji se od: sredstava veze, motornih vozila i sredstava posebne opreme. Sredstva posebne opreme čine: gumena palica, šlem, dvogled, pištaljka, busola, džepna lampa, zaštitne naočari, zaštitna maska, lisice, topografska karta i sredstva za pružanje prve pomoći.⁴⁹⁸ Rečeno nam je da zaposleni u ovom sektoru nemaju skafandere ni ostalu zimsku opremu koja je neophodna za udoban rad, naročito ako on traje 12h. Rekli su nam u razgovoru da nedostaju nova sredstva veze, sredstva prinude, zatim sprej-suzavac, rukavice, električne palice. Napomenuli su nam (i pokazali, u šta smo se uvjerili prilikom jedne od posjeta) da su nove palice koje su dobili na korišćenje gore od prethodnih u smislu da su skroz čvrste i da se ne savijaju prilikom udarca kao one stare. Samim tim, takve palice izazivaju teže povrede zatvorenicima u slučaju njihove upotrebe.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Uredba o utvrđivanju radnih mjesta odnosno poslova u organima državne uprave na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanjem trajanjem, čl. 3 , st. 5 , "Službeni list RCG", br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 14/07 i 47/07 i "Službeni list CG", br. 79/08 i 14/10), Vlada Crne Gore, na sjednici od 23. decembra 2010. godine

⁴⁹⁶ Isto, str. 37.

⁴⁹⁷ Isto, str. 37.

⁴⁹⁸ Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, Službeni list RCG 68/2006, čl. 69, str. 17, takođe konstatujemo da od pomenute posebne opreme kod službenika ZIKS-a nisamo pronašli ništa sem gumenih palica

⁴⁹⁹ Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. g, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni. I uslovi za rad utiču na motivaciju ili demotivaciju zaposlenih. Osnovna je pretpostavka (uz to da su odmorni, pravilno obučeni i dobro plaćeni) da će efikasnije obavljati svoj dio posla ako imaju sva neophodna sredstva za udoban rad

U jednoj od naših posljednjih posjeta službenici su nam rekli da godinama nisu dobili nikakve uniforme, već da koriste polovne koje dobiju od policije, kombinuju sami pantalone sa svojim ili službenim dotrajalim džemperom, da kao cipele najčešće dobijaju one predviđene za fizičke radnike, da su neudobne, kao i to da ih ne dobiju češće od jednom ili dva puta u 6 godina. Uniforme u kojima smo ih zatekli izgledale su dotrajalo.⁵⁰⁰ Smatramo da je veoma bitno da službenici budu primjereno odjeveni, jer to utiče i na efikasnost obavljanja posla, odgovara ozbiljnosti posla koji obavljaju i doprinosi uspostavljanju njihovog autoriteta.

Primjena sile

U neformalnoj komunikaciji sa službenicima, dobili smo mahom jednoglasne odgovore, da se sila primjenjuje samo kad mora i da su uglavnom obučeni o primjeni sile. Međutim, nijedan od službenika nije se izjasnio da postoje obuke, kursevi, odnosno, edukacije o ljudskim pravima.⁵⁰¹ S druge strane, ispitani zatvorenici su rekli da službenici ZIKS-a prijenjuju silu prema njima.⁵⁰² Dalje su rekli da su bili svjedoci primjene sile od strane službenika, prema drugim zatvorenicima,⁵⁰³ kao i to da ih službenici ZIKS-a vrijeđaju,⁵⁰⁴ i da im prijetu.⁵⁰⁵

Prema standardima CPT-ja osposobljenost kadrova mora biti adekvatna kako u smislu broja i vrste osoblja, tako i u pogledu iskustva i stručne osposobljenosti.⁵⁰⁶ Kvalifikovani službenici su sposobni da uspešno izvršavaju svoje dužnosti bez pribjegavanja zlostavljanju, pri tome vodeći računa o osnovnim garancijama za pritvorenike i zatvorenike.⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ Ovo smo saznali u razgovoru sa službenicima ZIKS-a u posjeti 14.03.2012.g. džemperi u kojima rade su ostarjeli, krpljeni i pohabani, cipele su vidno istrošene kao i pantalone

⁵⁰¹ Do ovih podataka došli smo tako što su nam zaposleni neformalno odgovarali na pitanja, u petoj posjeti ZIKS-u, 29. 11. 2011. g, razgovarali smo sa rukovodiocima službe obezbjeđenja koji su bili u smjeni

⁵⁰² U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012g. , na pitanje : Da li su službenici zatvora nekad koristili silu prema vama 25,9% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 74,1% odrično

⁵⁰³ U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012g, na pitanje : Da li ste bili svjedok primjene sile prema drugom zatvoreniku 36,3% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 63,7% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 13,3% reklo je da, i 86,7% reklo je ne.

⁵⁰⁴ U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012g, na pitanje : Da li službenici zatvora vrijeđaju zatvorenike 43,6% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 56,4% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 26,4 % reklo je da, i 73,6% reklo je ne.

⁵⁰⁵ U upitniku koji su popunjavali zatvorenici 12. i 13.03.2012g, na pitanje : Da li Vam je ikada ozbiljno zaprijetio službenik zatvora 25,1% ispitanih zatvorenika odgovorilo je potvrdno, a 74,9% odrično. U zatvoru za kratke kazne, na isto pitanje od ukupnog broj ispitanih 14,9 % reklo je da, i 85,1% reklo je ne.

⁵⁰⁶ Standardi CPT, str. 43, st. 42

⁵⁰⁷ CPT standardi, tačka 59, Izvod iz 2. Opšteg izveštaja [CPT/Inf (92) 3]

CPT je u izvještaju o posjeti ZIKS-u 2008.⁵⁰⁸ preporučio da se službenicima ZIKS-a mora prenijeti nedvosmislena i jasna poruka da se sila koja se koristi da bi se kontrolisali nasilni neposlušni zatvorenici, može samo koristiti u mjeri u kojoj je to neophodno, kao i da nema opravdanja za dalje nanošenje udaraca. Prilikom posjeta smo razumjeli da službenici ZIKS-a nemaju jasnu sliku o dozvoljenoj mjeri prinude.

Konkretnu obuku o sprječavanju zlostavljanja kao i zabrani upotrebe prekomjerne sile prilikom suzbijanja otpora službenici ZIKS-a nisu prošli.⁵⁰⁹ I obuke koje su pohađali u cilju ostvarivanja što boljeg postupanja sa zatvorenicima nisu pohađali svi službenici. Glavni razlog tome je manjak zaposlenih službenika. Ukoliko bi više od jednog ili dva službenika otišlo na obuku, ne bi imao ko da obavlja njihove radne dužnosti.⁵¹⁰ Stiče se utisak da je osnovni problem kod primjene sile taj što službenici ne prepoznaju stepen sile koji je dovoljan da bi se sputao zatvorenik koji pruža otpor.

Kako se to jasno kaže u CPT standardima, zlostavljanje se može pojaviti u različitim oblicima, a mnogi od tih oblika ne moraju biti namjerni, nego su prije rezultat organizacionih nedostataka ili neadekvatnih sredstava. Zato je od značaja ukupan kvalitet života u nekoj ustanovi. Taj kvalitet u velikoj mjeri zavisi od aktivnosti odnosa između zatvorenika i osoblja.⁵¹¹

CPT standardi još upućuju i na to da u svakom zatvorskom sistemu, službenici zatvora povremeno mogu biti primorani da koriste silu kako bi suzbili otpor nasilnih i/ili nepokornih zatvorenika. Ovo su očigledno visokorizične situacije u pogledu mogućeg zlostavljanja zatvorenika, te stoga zahtijevaju posebne zaštitne mjere.⁵¹²

Zaposleni u zatvoru u Bijelom Polju

Što se tiče zatvora u Bijelom Polju, činjenica da je zatvorska zgrada prilično stara, sa brojnim manama koje nepovoljno utiču ne samo na uslove boravka lica lišenih slobode, već i na bezbjednost ustanove (zatvor je u centru grada, sa niskim ogradama), predstavlja otežavajuću okolnost za rad zatvorskog osoblja.

⁵⁰⁸ CPT izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, tač. 47, str. 30.

⁵⁰⁹ U odgovoru na upitnik Akcije za ljudska prava Z-KD br 355/11, od 15.12.2011g. uprava ZIKS-a pobrojala je kurseve i obuke koje su službenici ZIKS-a pohađali, te uvidom u taj spisak došli smo do zaključka da ovu neophodnu obuku o sprječavanju zlostavljanja kao i zabrani upotrebe prekomjerne sile prilikom suzbijanja otpora službenici ZIKS-a nisu prošli

⁵¹⁰ Ovo su nam rekli službenici ZIKS-a sa kojima smo razgovarali u posjeti 14.03.2012g.

⁵¹¹ CPT Standardi, Izvod 2 iz opšteg izvještaja CPT/inf (92)3, čl. 44, str. 15

⁵¹² CPT izvještaj, član br. 47, str. 30.

Neposrednim uvidom u personalnu evidenciju u odnosu na radni status i prava na korišćenje godišnjeg odmora, inspekcijski nadzor izvršen je po službenoj dužnosti u odnosu na 29 lica zaposlenih po osnovu ugovora o radu, u Zatvoru Bijelo Polje. Sva navedena lica radni odnos su zasnovala suprotno članu 17 Zakona o državnim službenicima i namještenicima, tj. bez predhodno donjete odluke o popuni radnih mjesta i bez sprovođenja postupka javnog oglašavanja, čime je učinjena povreda odredaba iz čl. 8, st. 2 i čl. 19 i 20 Zakona o državnim službenicima i namještenicima koji je bio na snazi u vrijeme donošenja rješenja o prijemu na rad zavisno od vremena prijema odnosno donošenja rješenja.⁵¹³

U zatvoru Bijelo Polje zaposleno je 59 lica, od čega je 31 zaposleno na određeno vrijeme, a 28 na neodređeno vrijeme.⁵¹⁴ Uvidjeli smo da je i u ovom zatvoru broj službenika izgleda manji od dovoljnog jer smo na poslu zatekli samo nekoliko službenika obezbjeđenja, načelnika i profesora. Osim toga oni sami su nam u neformalnom razgovoru rekli da imaju manjak službenika obezbjeđenja, i profesora i medicinskog osoblja. Radi se u smjenama, kao i u zatvoru u Podgorici.

PREPORUKE:

- *Povećati broj službenika posebno u sektorima za obezbjeđenje i tretman.*
- *Obezbjediti vrijeme za odmor u toku dnevnog rada (pauzu) svim zaposlenima.*
- *Regulisati pravni status zaposlenima koji su nastavili da rade u skladu sa ugovorima o radu na određeno vrijeme nakon što su istekli i to zaključenjem ugovora o radu na neodređeno vrijeme, jer se njihovi ugovori smatraju takvima u skladu sa članom 26 Zakona o radu.*
- *Obezbjediti isplatu dugovanih uvećanja zarade po osnovu prekovremenog rada, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika i noćnog rada, da bi se sprječili sudski postupci i dalji troškovi tih postupaka.*
- *Obezbjediti redovnu isplatu uvećanja zarade za prekovremeni rad, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika i noćni rad.*
- *Povećati broj obuka i kurseva za zaposlene po rasporedu koji im omogućava da u njima učestvuju.*
- *Obezbjediti da stručne osobe, s odgovarajućim stepenom stručne spreme, budu na rukovodećim položajima u svim organizacionim jedinicama i sektorima ZIKS-a.*
- *Predvidjeti zakonom beneficirani radni staž za načelnike ZIKS-a.*
- *Povećati plate zaposlenima imajući u vidu rad pod otežanim uslovima.*
- *Obezbjediti adekvatne uniforme i drugu neophodnu opremu za službenike ZIKS-a.*
- *Utvrditi odgovornost direktora, kao i Upravne inspekcije za kršenje prava, odnosno neblagovremenu zaštitu prava zaposlenih u ZIKS-u.*

⁵¹³ Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde sa izvještajem Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. Godinu.

⁵¹⁴ Izvještaj o stanju i radu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija za 2011.g.

ZAKLJUČAK

Od 59 preporuka koliko je Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) uputio Vladi Crne Gore u svom izvještaju o posjeti Crnoj Gori od 15. do 22. septembra 2008. godine, 6 ispunjeno u potpunosti, 16 ispunjeno djelimično, dok 37 nije ispunjeno. Posmatrano u procentima, ispunjeno je oko 10% (10.2%) preporuka, 27.1% je djelimično ispunjeno, a 62.7% preporuka nije ispunjeno.

U cilju bržeg i kvalitetnijeg ispunjavanja ovih preporuka, monitoring tim je dodao nešto više od 150 svojih preporuka, nadajući se da će doprinijeti da se uspostavi sistem zaštite ljudskih prava u ZIKS-u, koji će spriječiti ili bar značajno umanjiti kršenja prava ubuduće. U tom smislu je posebno zabrinjavajuće što gotovo u potpunosti nisu poštovane preporuke u pogledu zaštite od zlostavljanja, kao što ni planirano povećanje kapaciteta ZIKS-a od 2009. godine do danas nije ostvareno.

Takođe, i obećanja data CPT-ju u pogledu povećanja mogućnosti za radni angažman lica u pritvoru i zatvoru nisu ispunjena, pa smo predložili izradu biznis plana o unapređenju proizvodnje u ZIKS-u kao mogući put rješavanja tog problema. Pri tome se mora imati u vidu i ženska populacija u ZIKS-u i raznovrsnost radnog angažmana koji i njima treba da bude ponuđen.

Prilikom analize poštovanja ljudskih prava u zatvorima uočena je nedovoljna usklađenost domaćih zakona i podzakonskih akata sa Evropskim zatvorskim pravilima, kao i to da se pravilnicima dodatno ograničavaju prava zatvorenika koja su propisana zakonom, pa smo i u tom pogledu predložili izmjene i dopune.

U pogledu zaštite od zlostavljanja, ustanovili smo da postoje primjeri prekomjerne primjene sile u ZIKS-u koja znači nečovječno i ponižavajuće postupanje. Zabrinjavajuće je to što šamaranje zatvorenika nije rijetkost. Pripadnici službe obezbjeđenja nisu svi upoznati sa apsolutnom zabranom upotrebe sredstava prinude u vidu kazne. Nedostaje im posebno prilagođena obuka o fizičkim i psihološkim vještinama za obuzdavanje i sprječavanje nasilnih reakcija osuđenih lica. Svaki četvrti osuđenik od gotovo 60% ispitanih potvrdio je da je bio podvrgnut primjeni sile od strane službenika ZIKS, dok je trećina prisustvovala primjeni sile u odnosu na druge (36.3%). U anonimnoj anketi, osuđenici su takođe ukazali na prostorije, van video nadzora u kojima se, po njihovim saznanjima, primjenjuje sila. Bivši osuđenici su objasnili da se zlostavljanje od strane zatvorskog osoblja ne prijavljuje jer službenici prijete zatvorenicima da će ih u tom slučaju prijaviti zbog napada na njih. Uočeno je i da se ne registruje svaka upotreba sile u ZIKS-u, suprotno preporukama CPT. Predložili smo da se izvještaj o svakoj primjeni sile, zajedno sa izvještajem ljekara, dostavlja nadležnom tužiocu na ocjenu, kao i ministarstvu pravde, po uzoru na rješenje koje postoji u Srbiji. Dodatnu pažnju treba posvetiti sprječavanju nasilja između osuđenika i u tom cilju izraditi strategiju za sprječavanje ove vrste nasilja, kako je CPT preporučio.

Zapanjujuće je da je na kraju 2011. znatno više ljudi čekalo da započne s izdržavanjem kazne (1197) nego što je postojeće brojno stanje osuđenika na izdržavanju kazne u ZIKS-u (874). Ovaj problem, kao i postojeći problem pretrpanosti kapaciteta za izdržavanje kazni u Podgorici i Bijelom Polju zahtijeva hitno insistiranje na alternativnim sankcijama, uporedo sa proširivanjem kapaciteta ZIKS-a. S druge strane, primjećeno je znatno smanjenje opterećenosti istražnih zatvora u Podgorici i Bijelom Polju, za polovinu u odnosu na 2008. godinu, što ukazuje na racionalnije određivanje pritvora od strane sudova i približavanje evropskim standardima. Međutim, i dalje uslovi u pritvoru nisu značajno poboljšani, ne poštuje se minimalni standard od 4m² u svim ćelijama, a režim je restriktivan. Urgentno je renoviranje i svih ćelija u pritvoru, kao i paviljona A u okviru KPD-a u Podgorici. U skladu sa predviđenim budžetskim sredstvima, očekuje se izgradnja i nove zgrade zatvora u Bijelom Polju, kao i zatvorske bolnice u Podgorici.

Trećina osuđenika nema pristup Pravilniku o kućnom redu, što bi trebalo hitno omogućiti, a u perspektivi organizovati i da se svakome uruči lični primjerak brošure o pravilima koja važe u zatvoru. Garancije pravičnosti disciplinskog postupka treba ojačati i obezbjediti da svakome bude dostavljeno rješenje sa poukom o pravu na žalbu. Treba ograničiti trajanje mjere upućivanja u samicu na najviše 21 dan. Oko trećine ispitanika reklo je da je izdržavalo kaznu boravka u samici, a čak četvrtina onih koji su u njoj boravili reklo je da za to vrijeme nisu izvođeni na svjež vazduh, dok je druga četvrtina rekla da je van samice provodila manje od propisanih sat vremena dnevno. Uskraćivanje prava na kontakt sa članovima porodice za vrijeme boravka u samici takođe nije zakonito, a osuđenici su se izjasnili da se to u praksi događa.

Iako je broj zaposlenih ljekara u ZIKS-u povećan na tri, još uvijek nedostaje medicinskih tehničara. Trebalo bi zaposliti još jednog psihologa i povećati angažman psihijatra. Obustaviti praksu da je službenik obezbjeđenja prisutan prilikom ljekarskog pregleda. Svim zatvorenicima treba omogućiti pravo na pristup njihovom medicinskom kartonu. Uvesti poseban registar povreda evidentiranih prilikom prijema na izdržavanje kazne i kasnije tokom izdržavanja kazne. Svim obolelim od hepatitisa C koji ispunjavaju uslove za liječenje treba ga i omogućiti. Sva mentalno oboljela lica treba odmah poslati u specijalizovanu ustanovu za liječenje, a ne držati ih u zatvorskim uslovima i posebno ne izlagati dugotrajnom vezivanju, što je oblik zlostavljanja. Hitno rešiti problem zatvorenika M.Z. za koga je još prije četiri godine CPT apelovao da bude upućen na liječenje van zatvorskog okruženja. Unaprijediti tretman zavisnika od psihoaktivnih supstanci.

Režim pritvora mora biti izmjenjen tako da se pritvorenici ne drže zaključani 23 časa u ćelijama bez smislenih aktivnosti. Više osoblja treba zaposliti u sketoru za tretman. Izraditi biznis plan za unapređenje proizvodnje u ZIKS-u tako da se obezbijedi radni angažman za 80% zatvorenika koliko se izjašnjava da želi da radi i obezbjediti obuku za rad na kompjuterima, kreativne radionice i sl. Strancima koji ne razumiju jezik omogućiti prevod pravila o kućnom redu i uključiti u aktivnosti. Neophodno je omogućiti pristup obrazovanju, posebno opismenjavanju i osnovnom obrazovanju u okviru zatvora, kao i polaganje ispita i dopisno studiranje. Post-penalni sistem treba unaprediti, kao i proceduru uslovnog otpusta.

Ukinuti pravo direktoru ZIKS da rješava o uslovnom otpustu, a Komisiju za uslovni otpust sastaviti od stručnjaka različitih profila nezavisnih od ZIKS-a i Vlade.

Posjete vanbračnih partnera treba predvidjeti zakonom. Bračne posjete omogućiti i homoseksualnim partnerima, jer oni ne mogu da zasnuju bračni status u Crnoj Gori. Povećati pravo pritvorenika na telefonske razgovore i unaprediti kontakt sa porodicom, ukinuti kabinski tip kabina za posjete.

Radni status zaposlenih mora se uskladiti sa važećim propisima, i moraju se nadoknaditi neplaćene nadoknade svima, bez sudskih postupaka i dodatnih troškova. Osoblju obezbjediti kontinuirane obuke u okviru ZIKS-a kako bi svi mogli da ih pohađaju. Povećati broj zaposlenih u sektoru obezbjeđenja i tretmana.